

Міністерство освіти і науки України

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького державного
педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2008

УДК 811.161.2(082)
ББК 81.2Ук
Ф 54

Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Вип. 2 / [редкол.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін.]. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 138 с.
ISBN 978-966-2915-87-7

У збірнику порушено актуальні проблеми сучасної філології. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних явищ. Представлено важливі аспекти викладання української мови в школі.

Для науковців-філологів і вчителів-словесників навчальних закладів різних типів.

УДК 811.161.2(082)
ББК 81.2Ук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Колоїз Ж. В.**, доктор філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний редактор*)
Козлов А. В., доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
Кондрашова Л. В., доктор педагогічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
Білоусенко П. І., доктор філологічних наук, професор, Запорізький національний університет
Олексенко В. П., доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет
Поповський А. М., доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Караман С. О., доктор педагогічних наук, професор, Гуманітарний інститут Київського міського педагогічного університету імені Б. Д. Грінченка
Малюга Н. М., кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний секретар*)
Віняр Г. М., кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*технічний секретар*)
Бакум З. П., кандидат педагогічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Гуйванюк Н. В.**, доктор філологічних наук, професор, Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича
Стишов О.А., доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет

Рекомендовано до друку вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 5 від 11.12.2008).
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14479-3450Р від 19.09.2008.

ISBN 978-966-2915-87-7

© КДПУ, 2008

ЗМІСТ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Ю. О. Арешенков

Схематична функція «джерело» в структурі інформаційного дискурсу..... 5

Т. І. Вавринюк

Проблема співвідношення мови і буття у філософії Людвіга
Вітгенштейна 10

Г. М. Віняр

Нова лексика в українській конфесійній періодиці: співвідношення
питомих і запозичених елементів 16

К. А. Качайло

Конфікси з постпозитивним компонентом –ок в історії української
мови..... 23

Ж. В. Колоїз

Деетимологізація в українській мові..... 31

Т. С. Майструк

Номінативна функція англіцизмів різних семантичних груп у текстах
публіцистичного стилю 39

Т. В. Мелкумова

Стильова та жанрова диференціація мовлення засобів масової
інформації в сучасному мовознавстві 46

О. А. Остроушко

Українські замовляння-діалоги: структура, семантика,
функціонування 54

Н. М. Шарманова

Етноконцепт *Україна* як фрагмент когнітивного освоєння всесвіту..... 60

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Л. А. Білоконенко

Мова міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-
Основ'яненка «Украинские дипломаты»..... 66

С. А. Бузько

Розмовно-просторічна лексика в текстах української постмодерної
прози 72

М. В. Вербовий

Структура «чужого слова» в тексті одного українського замовляння 78

А. Є. Іншаков Композити-кольороназви в поезії І. Драча	88
В. І. Кажан, Р. П. Калініна Лексико-фразеологічні засоби вираження емоційно-оцінної функції газетних заголовків	91
Г. П. Клімчук Паремії як засіб політичного впливу на адресата в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського	98

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

З. П. Бакум Лінгвістичні засади навчання фонетики в гімназії	106
Н. М. Малюга Уроки загальнолінгвістичної тематики в 6–7 класах: посилення інформаційної складової	113
Т. М. Мішеніна Формування естетичного світогляду учнів на уроках української мови в контексті національної культури	120
О. А. Павлик Розвиток писемного мовлення школярів засобами інтерактивного навчання	126
Л. С. Цоуфал Реалізація принципу текстоцентризму в процесі формування комунікативних умінь і навичок учнів	132

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Ю. О. Арешенков

СХЕМАТИЧНА ФУНКЦІЯ «ДЖЕРЕЛО» В СТРУКТУРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Арешенков Ю. О. Схематична функція «Джерело» в структурі інформаційного дискурсу.

У статті визначено комунікативно-прагматичні та мовностилістичні параметри одного з обов'язкових компонентів дискурсної схеми інформаційних повідомлень. Описано конструктивні та семантичні особливості структур на позначення джерела повідомлення.

Ключові слова: мовностилістичні параметри, дискурсивні схеми, інформаційні повідомлення.

Арешенков Ю. А. Схематическая функция «Источник» в структуре информационного дискурса.

В статье определены коммуникативно-прагматические и лингвостилистические параметры одного из обязательных компонентов дискурсной схемы информационных сообщений. Описаны конструктивные и семантические особенности структур, определяющих источник сообщения.

Ключевые слова: лингвостилистические параметры, дискурсивные схемы, информационные сообщения.

Areshenkov Y. O. Schematic function «Source» in the structure of informational discourse.

The article contains research of schematic function «source» in the structure of informative discourse. Constructional and semantic peculiarities on defining the source of information are described.

Key words: linguistic and stylistic characteristics, discourse schemes, informational messages.

За структурно-композиційною типологією інформаційні повідомлення належать до узуальних (частково регламентованих) текстів із властивими наративними схемами та макро- і суперструктурами. Спеціалістами з дискурсного аналізу вже визначено загальну схему новин та категоріальні схематичні функції: Заголовок, Лід, Головна Подія, Фон, Контекст, Історія, Коментар. У межах категорії можуть вичленовуватися свої підкатегорії, наприклад, категорія Коментар має підкатегорії Оцінка та Перспективи [1, 131].

У статті розглядається функція Джерело, що є релевантною для текстів інформаційних повідомлень, визначається її місце та роль у структурі дискурсу.

Відсилання до джерела повідомлення виникає переважно з необхідності розмежувати свій і чужий текст, що є характерним для наукових публікацій. Для інформаційного мовлення ця причина неактуальна, оскільки мова засобів масової комунікації за своєю суттю не є суб'єктивно-авторською. Зазначення мовця тут скоріше є маркером позиції чи особистого погляду, а не авторизації тексту. У своєму базовому виявленні функція Джерело має забезпечити достовірність інформації, що підтверджується авторитетністю (рідше – переконливістю) особи, від якої ця інформація одержана.

Посилання на джерело інформації найчастіше стосується авторів, що знаходяться поза власною кореспондентською мережею, маркування власної кореспонденції має іншу прагматичну спрямованість. Таким чином, майже автоматично маркуються повідомлення, офіційно подані до опублікування різними державними установами, громадськими організаціями, політичними структурами, корпораціями тощо, та репродуктивна інформація, відтворювана за публікаціями в інших виданнях. Джерело повідомлення (особа або інституція, від імені якої подається інформація) характеризується певним рівнем авторитетності, що, безумовно, впливає на рівень довіри до нього. Але в будь-якому випадку репортерський маркер дозволяє перенести відповідальність за достовірність висловленого з мовця на автора, тобто з передавача інформації на її джерело.

При спільній функціональній спрямованості, маркери джерела можуть варіювати свої комунікативно-прагматичні та граматичні параметри, що дозволяє виділяти їх різновиди.

I. Джерело повідомлення – засіб масової інформації. Позначається власною (рідше – загальною) назвою засобу / агенції в структурі вставної конструкції або частини складного речення. Комунікативно та стилістично цей тип є найбільш нейтральним, оскільки лише вказує на вторинність інформації і не передбачає оцінки її джерела. У номінації джерела практично ніколи не уточнюється вид засобу масової інформації – агенція, радіо, телебачення, газета. У випадках, коли ці слова входять до складу власної назви, така потреба відпадає: *Українська громада Італії виановуватиме жертов Великого Голоду на спільній молитві з Папою Бенедиктом XVI, повідомляє "Радіо Свобода"* (21.11.08 // Оглядач); *На дубайському курорті Atlantis відбулося шоу вартістю 15 млн. фунтів стерлінгів. Це найдорожче в історії свято, пише "Газета.ру" з посиланням на The Daily Telegraph* (19.11.08 // Українська правда).

У переважній більшості репортерський маркер має модель «дієслово (повідомлення) + власна назва», напр.: *Літак Адамкуса близько 17:23 приземлився у міжнародному аеропорту «Бориспіль», передають Українські Новини* (21.02.08 // Главред); *Як виявилось, найгірша екологія у 24 населених пунктах. Переважно це промисловий схід України, пише "Сьогодні"* (21.11.08 // Українська правда). Схема ускладнюється, якщо стандартний варіант може призвести до логічного непорозуміння чи стилістичної не-

вправності, напр.: *Блок Юлії Тимошенко веде переговори про створення коаліції з Партією регіонів. Про це виданню «КоммерсантЪ-Україна» повідомив народний депутат БЮТ Віктор Швець, що очолює юридичний департамент блоку (10.11.08 // Майдан-ІНФОРМ).*

Помітною є тенденція розташовувати маркер джерела в ініціальній частині тексту в кореспонденціях, зміст яких має ознаки сенсаційності та фактологічної неоднозначності. Наприклад:

У Києві «Ніссан» протаранив маршрутку

Як повідомляє Магнолія-ТВ, у столиці автомобіль "Nissan" протаранив маршрутний автобус (17.11.08 // Главред);

Під час автогонок в Таїланді загинули 9 осіб

Як повідомляє Газета.ru з посиланням на Reuters, під час гонок драг-рейсерів одна з гоночних машин вилетіла за огорожу, де перебували глядачі (23.11.08 // Главред);

Погода

Як повідомили нашому кореспонденту з Гідрометеоцентру, 21-22 березня у північних і західних областях України часом невеликий дощ (20.03.08 // Голос України).

Точне зазначення джерела інформації, а також особи мовця є ознакою журналістської сумлінності. До прикладу, якщо інформацію запозичено через посередника, то цей посередник номінується нарівні з автентичним джерелом. Зрозуміло, що така деталізація не стільки зорієнтована на адресата, скільки є свідченням професіоналізму ретельності та інформаційної надійності видання. Приклади: *Геологічна служба США повідомляє, що біля побережжя Пуерто-Ріко стався землетрус магнітудою 5,1. Повідомлень про жертви і руйнування немає, повідомляє Газета.ru з посиланням на Associated Press* (23.11.08// Главред); *ФІФА може визначитися з країнами-господарками чемпіонатів світу 2018 і 2022 років вже наприкінці 2010. Про це повідомляє "СЭ" з посиланням на Reuters* (23.11.08 // Чемпіон).

Останній приклад засвідчує менш частотний, а отже комунікативно важливіший, варіант оформлення репортерського маркера як самостійного висловлення. Нами були засвідчені і приклади прямого вираження аналізованої функції, що підтверджує її прагматичну доцільність у текстах інформаційного стилю:

БЮТ щодня кує коаліцію з «регіоналами»

Блок Юлії Тимошенко веде переговори про створення коаліції з Партією регіонів. <...>

За даними «proUA», ключовою умовою створення коаліції з БЮТ є квота Партії регіонів на пост прем'єр-міністра, а також ряд постів в економічному блоці уряду, у тому числі і пост голови ДПАУ.

Джерело: «proUA» (10.11.08 // Майдан-ІНФОРМ).

2. Джерело повідомлення – офіційна інституція або посадова особа. Позначається назвою установи, організації або її підрозділу. Граматич-

но оформлюється як і попередній маркер. Прагматична функція – посилити достовірність інформації. Приклади: **Конституційний Суд України заявляє, що відкрив конституційне провадження у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції (конституційності) розпорядження Кабінету Міністрів «Про припинення Угоди між Кабінетом Міністрів України та компанією «Венко Інтернешнл Лімітед» про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуть у межах Прикерченської ділянки надр континентального шельфу Чорного моря» №740 від 21 травня 2008 року. Про це УНІАН повідомили в прес-службі Конституційного суду.** (21.11.08 // Майдан-ІНФОРМ); 27 лютого у Шевченківському районі на вул. Мануїльського, 5/9 приблизно о восьмій годині вечора горіли речі у спільному коридорі будинку, **інформує «Главред» прес-служба ГУ МНС у місті Києві** (28.02.08 // Главред); **Компанія Microsoft оголосила, що вже за півроку запустить безкоштовну систему комп'ютерного захисту** (18.11.08 // Українська правда).

Подібну прагматичну функцію – посилення достовірності інформації – виконує репортерський маркер, який вказує, що джерелом повідомлення є офіційна посадова особа. Прізвище автора та назва посади можуть стояти як на початку повідомлення, так і в іншому місці. Приклади, що подаються нижче, функціонально однотипні з попередніми, а відмінності мовного оформлення не мають суттєвого характеру, що дозволяє говорити про семантико-граматичний варіант маркера (2).

Особливістю цього варіанту є те, що він практично завжди супроводжується паралельним репортерським маркером, це, очевидно, посилює достовірність повідомлюваного, а також суб'єктивізує висловлюване. Названа функція забезпечується дієсловами тематичної групи «Мовлення» — *розповідати, зауважити, о/повідати, констатувати, заявляти* тощо — натомість більш частотних *інформувати, передавати, повідомляти, писати*, і т. ін. (тематичної групи «Сповідання»): **Представники російського руху "Наші", затримані в Києві в суботу, мають намір подати заяву в прокуратуру України. Про це заявив "Інтерфаксу" керівник моніторингової групи руху в Південній Осетії Костянтин Голоскоков** (23.11.08 // Українська правда); **"У мене є дані, - повідав чернівецькій газеті "Час" депутат облради Роман Ванзуряк, - що тепер формуються списки контрабандистів, котрим буде дозволено монопольний ввіз товарів через кордон**» (20.10.08 "Сільські вісті"); **На запитання кореспондента УКРІН-ФОРМУ про вплив на хід дискусії в рамках зустрічі начальників Генеральних штабів України і НАТО політичної нестабільності в Україні, генерал-майор зауважив, що ця тема не порушувалася взагалі, адже військові керівники НАТО переконані у надійності української системи цивільного контролю над збройними силами** (14.11.08 // Майдан-ІНФОРМ).

3. Джерело повідомлення – конкретна особа-коментатор інформації. Ще вищий рівень суб'єктивізації, а також стилістичної варіативності

спостерігаємо в текстах, де джерело повідомлення є водночас коментатором. Інформація та коментар до неї, як правило, належать особі, авторитетність якої є загальновідомою або спеціально зазначається. У змісті повідомлення міститься експліцитно виражена авторська оцінка повідомлюваного. Маркер дозволяє дистанціюватися від оцінки автора, незалежно від того, чи суперечить вона позиції редакції засобу масової інформації. Коментарним текстом притаманний особливий структурно-комунікативний тип заголовка, у якому називається мовець-коментатор та подається ключова теза, найчастіше у формі цитати. Наприклад:

Ігор Криль: «Політичну кризу створив Блок Юлії Тимошенко»

Лідер партії «Єдиний центр» Ігор Криль вважає, що в Україні має бути сильна президентська влада, і упевнений, що його політична сила обов'язково потрапить до складу парламенту майбутнього скликання (21.11.08 // «Главред»);

Гавриш вважає, що РФ озвучила надмірну ціну на газ

Перший заступник секретаря РНБО Степан Гавриш вважає, що озвучена попередня ціна на постачання газу з Росії до України є надмірною для української економіки. Про це він заявив на брифінгу по закінченні засідання РНБО у п'ятницю. «Зрозуміло, що ціна на газ, яка була оголошена журналістами з Москви, є надмірною для української економіки в умовах кризи, і може мати надзвичайно непрогнозовані наслідки для економічного планування наступного року», - сказав Гавриш, пише «Ліга» (21.11.08 // «Главред»);

Кучма: "ПР перетворюється в партію втрачених можливостей"

Колишній Президент (1994-2005 рр.) Леонід Кучма вважає, що Партія регіонів перетворюється в політичну силу втрачених можливостей. Про це він сказав в інтерв'ю "Газети 2000".

"Просто смутно, що регіонали все помітніше перетворюються в політичну силу втрачених можливостей", - казав він. На його думку, ПР так і не стала партією новаторів, тією політичною силою, яка могла б забезпечити інноваційний розвиток (21.11.2008 // INTV).

Перенесення акценту з інформації на коментар потребує посилення особистісної модальності викладу, чому великою мірою сприяє активізація функції Джерело. У наведених прикладах ми можемо чітко зафіксувати помітну прагматичну та структурно-композиційну роль адресатного маркера, бачимо також і більшу варіативність його мовного вираження.

4. Джерело інформації невизначене. Цей тип в інформаційних текстах зустрічається рідко. Узагальнена, «розмита» фіксація джерела певною мірою дозволяє зняти із засобу масової інформації відповідальність за достовірність опублікованої новини чи повідомлення. На відміну від типів 1, 2, 3 тут відсутні власні іменники, ба більше – взагалі випускається суб'єкт інформації. Наприклад: *Містом ширяться страшні чутки у зв'язку зі світовою кризою – про сотні тисяч нібито вже звільнених, про затиших на*

всіх будівництвах, про невиплати зарплат, про величезні черги за тими продуктами, які за будь-яких криз зникають з прилавків магазинів першими (18.11.08 // «Главред»); На дубайському курорті Atlantis відбулося шоу вартістю 15 млн. фунтів стерлінгів. <...> **Організатори стверджують**, що це піротехнічне шоу було видно з космосу (19.11.08 // Українська правда); **Поліція також повідомляє**, що другий дебошир побив свою дружину, що летіла разом з ним в Ейлат, і облив стюардесу вмістом пляшки (17.11.08 // Українська правда).

Те, що навіть у другорядних з погляду суспільної значущості повідомленнях міститься посилення на джерело, підтверджує важливість розглядуваної функції для текстів інформаційного стилю.

Отже, схематична функція Джерело є обов'язковим компонентом інформаційного дискурсу. Основна комунікативна мета репортерського маркера — визначити або скорегувати рівень достовірності повідомлення, що передається.

В інформаційних текстах коментарного підстилю позначення особи-коментатора дозволяє посилити переконливість певних тверджень або дистанціюватися від них.

У межах загальної категорії Джерело чітко розмежовуються чотири різновиди репортерських маркерів залежно від комунікативного статусу суб'єкта повідомлення, яким можуть виступати засіб масової інформації, офіційна інституція або посадова особа, конкретна особа-коментатор, невизначена особа.

Література

1. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / А. Т. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Т. І. Вавринюк

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ МОВИ І БУТТЯ У ФІЛОСОФІЇ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТЕЙНА

Вавринюк Т. І. Проблема співвідношення мови і буття у філософії Людвіга Вітгенштейна.

У статті порушено проблему взаємозв'язку буття і мови в контексті вчення Людвіга Вітгенштейна. Лінгвістична філософія пояснює відношення буття і мови, виходячи з пріоритету мови над мисленням. Наголошено на значущості ідеї лінгвістичної філософії для сучасної науки, зокрема для розробки в лінгвістиці концепції мовної картини світу.

Ключові слова: лінгвістична філософія, мова і буття, мова і мислення, мовна картина світу.

Вавринюк Т. И. Проблема соотношения языка и бытия в философии Людвиг Витгенштейна.

В статье затронута проблема взаимосвязи бытия и языка в контексте учения Людвиг Витгенштейна. Акцентируется внимание на значимости идеи лингвистической

философии для современной науки, в частности для разработки языковой картины мира. Лингвистическая философия объясняет соотношение бытия и языка, исходя из приоритета языка над мышлением.

Ключевые слова: лингвистическая философия, язык и бытие, язык и мышление, языковая картина мира.

Vavrynyuk T. I. The problem of being and language correlation in the context of Ludwig Wittgenstein's teaching.

The article deals with the problem of life and language interrelation in a context of Ludwig Vitgenschtein doctrine. Linguistic philosophy explains being and language correlation from the priority of language over thinking. The accent on the importance of idea of linguistic philosophy for a modern science, in particular for development in linguistics of the concept of the world language picture is made.

Key words: linguistic philosophy, language and being, language and thinking, language picture of the world.

Проблема взаємозв'язку буття і мови, як основної суспільно значущої форми відображення цього буття стояла в центрі уваги не тільки лінгвістів, а й філософів. Згадати хоча б представників Стої – філософської школи епохи еллінізму. Їх вчення про мову спирається на загальну філософську концепцію, згідно з якою філософія відображає в словесно оформлених дисциплінах одну розумну силу світу – ЛОГОС, де неподільно злиті активна і пасивна, матеріальна і духовна сторони буття. Найбільший інтерес для сучасної науки становить учення стоїків про «позначуване» і «висловлюване». У переказі Секста Емпірика це положення стоїцизму трактується так: «Стоїки стверджують, що три речі взаємопов'язані між собою – позначуване, те, що позначається, і об'єкт. Із них те, що позначає, є звук... Дві речі тілесні, саме звук і об'єкт... Висловлюване буває істинним і хибним. Висловлюване, або позначуване, є власне мовним феноменом; воно існує лише в мові і через нього здійснюється зв'язок між світом думки і світом речей» [5, 49].

Арістотель проводить аналогію між демокритівськими атомами і накресленням та розташуванням літер грецького алфавіту. Матеріальні структури буття ніби втілюються в матеріальних структурах писемної мови, або математичних формулах піфагорійців. Ці структури досить рано стали приваблювати філософів, які спочатку винайшли логіку – у певному розумінні металінгвістичну дисципліну, – а потім філологічну граматику. А.О.Білецький доходить висновку: «Заслугою античних філософів було те, що вони створили формальну логіку як науку про закони правильного мислення, але їхня помилка полягала в тому, що вони намагалися побудувати граматику мови на основі цієї логіки» [2, 139].

Загалом історія лінгвістики характеризується то зближенням, то віддаленням від філософії. Однак проблеми мови завжди були і залишаються спільними для філософії, лінгвістики і, звичайно, логіки. Філософія мови викристалізовується лише в ХХ ст. з усвідомленням і відвертим визнанням мови як головного засобу філософування.

Варто сказати, що такий практичний вияв мови як мовлення тривалий час залишався поза увагою філософів. Тепер ми знаємо, що, саме досліджуючи мовленнєву стихію, сучасна наука про мову зуміла відобразити тісний взаємозв'язок форм мовного вираження і форм людської діяльності.

Окремі грані сутності мови розкриваються через її відношення до мислення, через її відношення до об'єктивного світу (одиниці мови з боку плану змісту відображають предмети дійсності, а з боку плану висловлювання позначають їх); через внутрісистемні відношення та зв'язки в самій мові, через протиставлення і взаємозв'язок системи мови як соціального акту і конкретних речових її реалізацій.

Постає питання: чим привертають увагу філософів згадані проблеми мови? У першу чергу тим, що вони теж певною мірою торкаються основного питання філософії. Та й онтологія у філософії пов'язана з онтологічними проблемами мови, а в окремих концепціях у філософії мови філософські проблеми зводяться до суто філологічних.

Представники лінгвістичної філософії, що бере початок з ідей Дж. Мура (межа XIX – XX ст.) й остаточно утверджується Людвігом Вітгенштейном, висувають на перший план не стільки когнітивну (пов'язану з мисленням) функцію мови, скільки інструментальну (пов'язану з дією і впливом). Її об'єкт – мова в дії. Відмовляючись від аналізу об'єктивного змісту мовних виразів, лінгвістична філософія розглядає їх не як засоби відображення об'єктивної дійсності, а як засоби конструювання світу.

Лінгвістична філософія заперечує світоглядний характер філософії і вважає традиційні філософські проблеми псевдопроблемами, які виникають через дезорієнтуючий вплив мови на мислення. Найбільш виразний представник лінгвістичної філософії Людвіг Вітгенштейн розглядав межі мови як онтологічні межі [3]. Пізніше він стверджував, що значення не є об'єктом, який позначається словом, воно також не може бути «образом» у нашій свідомості. Тільки використання слів у визначеному контексті (мовній грі) і у відповідності до прийнятих у «лінгвістичному співтоваристві» правил надає їм значення.

Таким чином, лінгвістична філософія пояснює відношення буття і мова, виходячи з концепції пріоритету мови над мисленням.

Мова і світ — центральні поняття всієї філософії Вітгенштейна. У його знаменитому «Логіко-філософському трактаті» вони постають як «дзеркальна» пара: мову відображає світ, тому що логічна структура мови ідентична онтологічній структурі світу.

Світ складається з фактів, а не з об'єктів, як визнано в більшості філософських систем. Світ представляє весь набір існуючих фактів. Факти можуть бути простими і складними.

Об'єкти є те, що, вступаючи у взаємодію, утворює факти. Об'єкти наділені логічною формою — набором властивостей, які дозволяють їм вступати в ті або ті відносини.

У мові прості факти описуються простими реченнями. Вони, а не імена, є простими мовними одиницями. Складним фактам відповідають складні речення.

Вся мова — це повний опис всього, що є в світі, тобто всіх фактів.

Мова припускає також опис можливих фактів. Така мова цілком підпорядковується законам логіки і піддається формалізації. Усі речення, що порушують закони логіки або що не відбивають спостережуваних фактів, як уважає Вітгенштейн, є безглуздими. Так, безглуздими виявляються речення етики, естетики і метафізики. «Про що не можна говорити, про те слід мовчати» — такий останній афоризм «Трактату».

Пізніше Вітгенштейн розглядав мову як рухому систему контекстів, «мовних ігор», підвладну виникненню суперечностей, пов'язаних з неясністю смислів використовуваних слів і виразів, що повинні усуватися шляхом пояснення останніх. Пояснення правил уживання мовних одиниць і усунення суперечностей, за Вітгенштейном, і складає завдання філософії.

Л. Вітгенштейн наголошував, що роль мови в пізнанні і діяльності людей неможливо переоцінити. Мова, згідно з його поглядами, не просто засіб передачі іншим знань і намірів, що вже є в людини, вона є важливим засобом пізнання і засвоєння світу, організації спільної діяльності людей. Подібну думку на століття раніше висловлював Вільгельм фон Гумбольдт (1767-1835): пізнання світу залежить від мови, оскільки вона не безпосередньо відображає світ, а інтерпретує його — „... кожна мова утворює тканину, зіткану з понять та уявлень певної частини людства”. Ідеї Гумбольдта пізніше знаходять розвиток у філософії неогумбольдтіанства, зокрема в працях Едуарда Сепіра (1884-1939) та Бенджамена Уорфа (1897-1941). І донині перебуває в колі наукових дискусій гіпотеза Сепіра-Уорфа, згідно з якою в мовному світі все відносне; ми членуємо світ так, як нам підказує рідна мова [1].

Антропологічний підхід до мови, що визначився ідеями німецької класичної філософії і реалізувався у філософській концепції мови Вільгельма фон Гумбольдта, простежуємо й у лінгвістичній філософії Людвіга Вітгенштейна. На думку останнього, мова — це та призма, через яку і за посередністю якої ми взагалі дивимося на світ. При цьому природно, що саму призму ми не помічаємо. Метафора оптичного засобу (чи органу), за допомогою якого ми дивимося на світ, але самого не помічаємо і не можемо помітити, повторюється у Вітгенштейна в різні періоди його творчості.

У нормальних ситуаціях, на думку філософа, ми не повинні звертати увагу на свій оптичний інструмент. Але іноді, самі того не усвідомлюючи, переносимо фокус свого зору на ці «призми» (лінзи), вдивляючись у неясні відблиски, які грають на їхній поверхні, уявляємо, що вдивляємося в глибоку сутність досліджуваного явища. Частіше всього це відбувається тоді, коли людина філософує. Л.Вітгенштейн переконаний: «проблеми, що виникають через неправильне розуміння мовних форм, мають характер глибини. Це глибоке занепокоєння... Воно коріниться в нас так само глибоко, як

форми нашої мови» [2]. У свою чергу неадекватне прочитання форм мови, подібно до окулярів, що спотворюють, породжує неправильне бачення речей. Це посилюється ще й тим, що мисленнєві схеми, моделі, формули і т. ін. нерідко ототожнюються із самою дійсністю. Вербальне трактування часто витісняє реальне бачення ситуації. Звикнувши використовувати мовні форми для відтворення реальності, ми починаємо сплутувати їх з самою реальністю, недооцінюючи складний, багатогранний і далеко не прямий характер зв'язку мови і реальності. У цьому суть «пасток мови».

Щоб «показати мусі вихід із мухоловки», Вітгенштейн прагне продемонструвати реальну роботу механізмів мови, реальне вживання її понять і різноманітність шляхів, якими вони співвідносяться з реальністю. Конкретною реалізацією ідеї різноманітності співвідношень мови і реальності філософом запропоновано принципи «сімейної подібності» та «значення як уживання».

Ранній Вітгенштейном уявляв мову як жорстку структуру; якщо пояснити всю структуру, то всі філософські проблеми можна вирішити раз і назавжди.

Згідно з основною ідеєю Вітгенштейна, вбачати ми можемо більше, аніж вимовити, і тримаємо в полі зору все, що перебуває в межах мови, але найвіддаленіші речі, з числа доступних розумінню, не можуть бути висловлені в реченнях, оскільки є попередніми умовами будь-якого мовлення: «Предмети я можу тільки називати. Знаки представляють їх. Я можу тільки говорити про них, виразити ж їх я не можу. Речення може тільки сказати, як існує річ, але не що вона таке. Вимога можливості простого знака є вимога визначеності смислу». Цю ідею передає афоризм «Трактату»: «Мова переодягає думки» [3].

Отже, якби не було предметів, якби світ не мав субстанції і не існувало б стійкої форми світу, то не було б певного смислу, ми не змогли б створювати свої картини світу і опис був би неможливим. Тому умова можливості опису сама собою не повинна підлягати опису (пор.: умова можливості матеріального світу сама, згідно з Платоном, повинна бути нематеріальною).

Пізній Вітгенштейн відмовився від думок про «межі мови», про мову як обмежене ціле, зумовлене своїми межами, і про умови можливості лінгвістичного опису. Він визнав, що нічого, чого б не можна було висловити, не існує, і що філософія, як і мова, – це просто система соціальних практик, яка припускає нескінченне розширення, а не обмежене ціле, чії грані можуть бути показані. Ранній Вітгенштейн думав, що всі філософські проблеми утворюють таке ціле і що він вирішить їх відразу, прослідкувавши всі висновки із положення: «Те, що взагалі може бути сказаним, може бути сказаним ясно, а про що неможливо говорити, про те слід промовчати» [3]. Із цього випливає, що будь-яка наша думка про незалежну від свідомості реальність повинна залишатися в межах, встановлених нашою людською формою життя.

Людвіг Вітгенштейн шукав відповідність, єдність між реальністю і логікою, що може бути можливим лише через прозору ясність мови. Адже вичерпавши ресурси логічної аргументації, ми впираємося в межі мови. Характеризуючи світ як сукупність речей, яку не можна точно сформулювати, філософ зарекомендував себе одночасно як містик і позитивіст.

Для Вітгенштейна, як і взагалі для представників лінгвістичної філософії, буття – дана раз і назавжди об'єктивна реальність, а значить, і мова як засіб її відображення теж субстанція незмінна. Структура мови – це, по суті, структура світу. Можна не погоджуватися з такою тезою, однак слід підкреслити її значущість для подальшого вивчення взаємовідношень мови і дійсності.

А можливо, і справді ми сприймаємо, моделюємо світ через своєрідну призму своєї рідної мови? Засвоюючи рідну мову в ранньому дитинстві на рівні підсвідомості, ми вважаємо очевидним те, що насправді нам диктують закони рідної мови. Подібні думки ми знаходимо у працях представників не лише лінгвістичної філософії, а й структуралізму (К. Леві-Стросс, А. Хомський), екзистенціалізму (К. Ясперс, М. Хайдеггер), герменевтики (Г. Гадамер).

Очевидним є те, що порушені лінгвістичною філософією проблеми перебувають у колі наукових дискусій і на сучасному етапі. До того ж лінгвістична філософія стимулювала створення ряду філософських логік, що відбивають визначену форму життя і ґрунтуються на природній мові: епістемічної логіки, логіки оцінок, логіки дії тощо.

Література

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В. М. Алпатов – М. : Наука, 1998. – С. 210–226.
2. Білецький А. О. Про мову і мовознавство: [навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів] / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – 224 с.
3. Вітгенштейн Л. Логико-філософський трактат / Л. Вітгенштейн // <http://ru.philosophy.kiev.ua/library/witt/01/01.html>.
4. Козлова М. С. Вітгенштейн: особий поход к філософии / М. С. Козлова // Вопросы философии. – 2007. – № 3. – С. 42–48.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / [редкол.: Арутюнова Н. Д., Виноградов Н. А., Гак В. Г.; под ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – [5-е изд.]. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.

Г. М. Віняр

**НОВА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ КОНФЕСІЙНІЙ ПЕРІОДИЦІ:
СПІВВІДНОШЕННЯ ПИТОМИХ І ЗАПОЗИЧЕНИХ ЕЛЕМЕНТІВ**

Віняр Г. М. Нова лексика в українській періодиці: співвідношення питомих і запозичених елементів.

У статті розглянуто нову лексику в часописі „Католицький вісник» у словотвірному аспекті; проаналізовано роль запозичень і новотворів у розвитку лексичної парадигми сучасної української мови. Значна кількість запозичень зумовлена традицією та історією розвитку католицької церкви, світовими глобалізаційними тенденціями.

Ключові слова: словотвірне гніздо, словотвір, запозичення.

Віняр А. Н. Новая лексика в украинской конфессиональной периодике: соотношение исконных и заимствованных элементов.

В статье рассмотрена новая лексика в журнале „Католический вестник» в словообразовательном аспекте; проанализирована роль заимствований и новообразований в развитии лексической парадигмы современного украинского языка. Значительное количество заимствований обусловлено традицией и историей развития католической церкви, мировыми глобализационными тенденциями.

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, словообразование, заимствование.

Vinyar G. M. New lexicon in Ukrainian confession periodicals: correlation of specific and borrowed elements.

The article presents new lexicon in the periodical issue «Catholic bulletin» in the word-forming aspect; the role of borrowings and new words in the development of lexical paradigm of modern Ukrainian language has been analysed in the article. The large number of borrowings is caused by tradition and history of development of the Catholic Church, by the world's globalizing tendencies.

Key words: word-built seat, word-building, borrowings.

Тривала заборона української мови в часи відсутності Української держави, обмеження її функціонування впродовж майже всього ХХ століття стосувалися не лише таких важливих суспільно-економічних сфер, як фундаментальні науки, медицина, армія тощо, – українська мова не мала ніякого доступу до церкви. І сьогодні ще не можна говорити про рівність нашої мови в конфесійній сфері. Саме тому досвід провадження Служби Божої в римо-католицьких храмах різними мовами (англійською, польською, російською – залежно від потреб парафії) і передусім українською можна розцінювати як приклад християнської толерантності. «У 1991 р. перед Вселенською Церквою відкрилися нові горизонти євангелізації в незалежній Україні. ...Відродження духовності держави, її народу залежить від молоді, гарантів майбутнього – їхній духовний та моральний розвиток є підґрунтям незалежності» [2, 7].

Виступаючи з промовою на зустрічі з діячами культури в Колежі Бернардинів у Парижі 12 вересня 2008 року, Папа Римський Бенедикт XVI зупинився на витоках західного богослов'я і коренях християнської культу-

ри: «Спираючись на історію чернецтва, зауважимо, що в грандіозному культурному нурті, спричиненому переселенням народів, саме монастирі зберігали скарби старої культури і поступово творили мову» [2, 1]. У своїй промові понтифік великого значення надав мові: «...Пошук Бога вимагає внутрішньої потреби в культурі слова, тобто в західному чернецтві есхатологія і граматики також внутрішньо пов'язані. Прагнення Бога містить у собі любов до слова. Оскільки Слово Біблії – це шлях Бога до нас і наш шлях до Нього, то ченці мали навчатися глибин мовних таїн, знатися на структурі мови та способах прояву». Надаючи великого значення Святому Письму, Святіший Отець зазначив: «Щоб мати повне уявлення про культуру слова, яка належить до самої суті пошуків Бога, маємо зробити ще один крок. Слово, яке відкриває шлях до пошуків Бога, і Саме є дорогою, народжує спільноту й через це робить нас уважними одне до одного» [2, 1].

Незважаючи на те, що конфесійний стиль ще не отримав безперечного статусу в усіх сучасних підручниках стилістики української мови, дослідження конфесійної лексики в мовознавстві останніми роками проводиться досить активно [1; 3; 4; 7]. Одночасно відбувається поповнення конфесійної лексики новими словами, використання їх в неконфесійній сфері. Це зумовлює актуальність дослідження шляхів надходження нової конфесійної лексики, співвідношення в ній питомих і запозичених елементів.

Матеріалом дослідження стала нова лексика часопису «Католицький вісник» за 2008 рік. Конфесійне видання приділяє багато уваги тлумаченню не тільки нових слів, але й деактивізованих, значення яких зазвичай неправильно або неточно сприймалися загалом. Напр.: Слово «*католицький*» походить від грецького *katholikos*, яке означає універсальність, а також *вселенськість* (№1, 1). «Словник іншомовних слів» подає таке тлумачення слів *католицизм, католицтво* «з гр. загальний, вселенський – один з основних і найпоширеніший різновид християнства. Остаточо сформувався після поділу християнської церкви на східну і західну в XI ст. н.е.» [5, 514]. Серед лексики, яку активно використовує часопис, деактивізовані з різних, часто ідеологічних причин слова *вишкіл, розвій, спільнота, канонік, енцикліка, понтифікат, екзегетика, літургія*.

Запозичення, що використовуються в досліджуваному часописі, мають передусім грецьке й латинське походження, що пов'язано з літературно-писемною традицією католицької церкви та християнської церкви загалом. Новотвори, засвідчені в «Католицькому віснику», мають іменникове, прикметникове, дієслівне, рідше прислівникове оформлення.

Як і в інших стилях української мови новітнього часу, у мові католицької церкви спостерігаємо розвиток нових словотвірних гнізд з блоком похідних процесуальної семантики (дієслово, іменник – назва процесу, діяч). Лексеми, що позначають ключові поняття християнства, стають вершиною досить розгалужених словотвірних гнізд, що включають як радіальні похідні (дієслівний та іменниковий блоки), так і ланцюжкові (іменник-девербатив і прикметник-десубстантив):

Євангеліє – євангелізувати – євангелізатор
 євангелізація – євангелізаційний
 євангеліарій

Євангеліє (Євангелія) (гр. «добра, радісна звістка») – назва ранніх творів, що розповідають про життя і вчення Ісуса Христа. «Канонічні Євангелії – Богом натхнені священні твори для віруючих і основа християнського віровчення» [5, 438]. Усі похідні словотвірного гнізда з вершиною *Євангеліє* є наслідком суфіксальної деривації. Назви процесу продукуються за допомогою найбільш активних у сучасному новотворенні формантів *-ізувати, -ізація*, для деривації назви діяча використовується суфікс *-атор*. Напр.: *Первинна євангелізація у багатьох регіонах світу є справою нагальною, але пам'ятаймо, що багато дієцезій та інститутів Богопошвяченого життя зазнають сьогодні браку священників і покликань. Тому маємо нагально підтвердити, що наказ Христа євангелізувати всі народи й надалі залишається пріоритетом, попри зростання труднощів. Ніщо не може виправдати сповільнення або занепаду цієї справи, бо «доручення проголошувати Євангеліє всім людям є першорядним покликанням Церкви». Любі священники! Ви – співробітники єпископів, тож будьте великодушними пастирями і євангелізаторами* (№4, 2).

Значною активністю відзначається іменниковий словотворчий суфікс *-арій*, яким оформлено ряд новотворів: *ординарій, терціарій*. Напр.: *Так писав Юлій Шрейдер, математик, кібернетик, філософ, поет і домініканський терціарій* (№5, 19). «Словотвір української літературної мови» розглядає цей словотворчий тип серед непродуктивних відіменникових назв осіб із суфіксами іншомовного походження [6, 83]. Проте дослідження конфесійної лексики виявило участь суфікса *-арій* також в оформленні назв неістот, загальне словотвірне значення – «носій предметної ознаки». Напр: *Насправді йдеться не про повний текст Нового Завіту, а про богослужбову книгу – євангеліарій, де містилися тексти читань на неділі та свята* (№2, 8); *Отже, виходить, що на слов'янському євангеліарії справді приносили коронаційну присягу – але не всі королі Франції, а лише починаючи від Генріха III* (№2, 8); *Рік тому Бенедикт XVI відвідав марійний санктуарій в Австрії* (№2, 2) (з лат. *sanctus* – святий).

На другому ступені деривації в поданому словотвірному гнізді перебуває прикметник з формантом *-ний*, мотивований іменником – назвою дії: *Вона (праця) є типово євангелізаційною: праця на парафіях, опіка над хворими і старшими, катехизація дітей та молоді й підготовка до Святих Таїнств* (№3, 6).

Словотвірне гніздо з вершиною *катехиза* (з гр. «настанова» – стислий виклад засад християнського вчення у формі питань і відповідей) має розгалужену передусім радіальну структуру:

Катехиза – катехизувати
 катехизація

катехитичний
 катехит – катехитка
 катехумен

Похідне дієслово та іменник із процесуальним значенням мають однакове словотвірне значення – „проводити, реалізувати те, що назване твірною основою”: Напр.: *Сестри збирають різновікові групи для приготування до Святих Таїнств, тож виглядає ця підготовка інакше, ніж у Польщі, де сестри катехизують по школах (№3, 6); Стараннями отця А. Мацьонга створено єдину в Україні програму катехизації дітей та молоді для римокатолицьких єпархій в Україні (№2, 7)*. Суфікс *-ит*, що є словотворчим засобом для похідного іменника *катехит*, використовується у структурі похідного прикметника *катехитичний* вже як формальний засіб (інтерфікс), де словотворчим формантом є *-ичний*. Напр.: *Ці матеріали стали важливим знаряддям у руках катехитів та вчителів релігії (№2, 7); Вирішили зробити у м. Городку Хмельницької обл. катехитичні курси для світських (№2, 7)*. Творення іменників жіночого роду відображає сучасну тенденцію українського словотворення: назви осіб з модифікаційним значенням утворюються за допомогою суфіксального форманта *-ка*: *терезіанки*. Напр.: *Завдання сестер-катехиток – привести молоде покоління до Бога. Після проповіді була молитва до св. Павла – покровителя душ пастирів і катехитів (№4, 2)*.

Словотвірне гніздо виникло також на базі латинської лексеми *beatus* (блаженний, святий): *беатифікація, беатифікувати, беатифікований, беатифікаційний*. Напр.: *До цієї конгрегації, до речі, належала нещодавно беатифікована сестра Марта Вєцка (№2, 4); Нині триває беатифікаційний процес Пія XII (№3, 13)*.

Творення абстрактних іменників відбувається за регулярним відприкметниковим словотвірним типом з суфіксом *-ість*: *Французькі традиції і закон перебувають в абсолютній опозиції до того, що називають спільно-тністю (№2, 14); Навпаки, він знайде найстрашніший вид смерті – безсєнсовість (№6, 17)*. Аналіз нової лексики досліджуваного часопису показує, що назви осіб за характером діяльності утворюються за допомогою суфіксів *-ець, -ник* передусім на базі українських основ, *-іст (-ист), -тор* – на базі запозичених: *комп'ютерник, ман'єрист, реколекціоніст*. Напр.: *Цей титул – не тільки почесне вшанування високопосадовця-церковнослужителя, очільника великої католицької сім'ї: воно належить освіченому університетському мислителю (№4, 2); Як вважає відомий ватиканіст А. Торньєрі, вже в грудні ц.р. можна очікувати на декрет про героїчні чесноти Еудженіо Пачеллі, що стане важливим кроком до беатифікації Папи Пія XII (№3, 2). Понад тридцять осіб, зокрема Крістоф Шенборн, архієпископ Віденський і двоє всесвітньо відомих біблеїстів, Мартін Хенгель та Петер Штульмахер, приїхали в Італію (№3, 2)*.

Прикметники утворюються переважно за допомогою суфіксів *-ний, -овий* на базі нових або давніших запозичень:

євхаристійний – євхаристія
марійний – Марія
дієцезіальний – дієцезія
хоспісний – хоспіс
адвентовий – адвент

Напр.: *Організовано фестиваль семінарійних хорів (№4, 6).*

Рідше свої словотвірні можливості реалізують власне українські іменники, причиною словотворчої активізації останніх може стати розвиток ще одного значення (*перебудовний, відпустовий*). Напр.: *Жак розробив власну філософську систему, яка стала системою координат для відображеної у численних документах – від Соборних послань до папських енциклік – персоналістичної філософії Католицької Церкви (№2, 15). Вони у нас святі: своїм життям голодним, холодним, воєнним, цілинним, застійним, перебудовним... (№5, 17).*

Використання префіксів та префіксоїдів при оформленні нових прикметників свідчить про посилення аглютинативних рис у словотворенні: *неоязичницький*. Напр.: *Франція завжди була поліетнічною країною* (№2, 18). Часто префікси виступають словотворчим формантом разом з суфіксами, реалізуючи твірні можливості іменників. Напр.: *Урочистості з нагоди 225-річчя згуртовують разом усіх випускників семінарії, яка піклується про збереження своїх традицій та підтримання зв'язків між семінаристами різних випусків, а також про міжсемінарійні зустрічі (№4, 6). В часи поапостольські й пізніше – імовірно, до середини III ст. – єпископи і пресвітери проголошували цю молитву власними словами, дотримуючись основної структури (№2, 11). Антипапська істерія чергового разу забуяла в СРСР в останні роки II світової війни (№3, 12).*

Дієприкметникове словотворення відбувається, як правило, без опори на дієслова: *До келиха вкладали часточку консекророваного Хліба з попередньої Євхаристії* (№4, 11); *Напевне, кожен воцерковлений католик – й не лише католик, а кожен, хто цікавиться християнською культурною традицією, – не раз бачив цей іконографічний сюжет* (№4, 12).

Як і в інших стилях літературної мови, у текстах католицького часопису використовуються нові абрєвіатури, зокрема ініціально-звукові та ініціально-буквені: *ЗМІ також повідомляють, що з нагоди цієї дати заплановано кілька пам'ятних заходів* (№3, 2); *Свого часу, 2006 р., він уже говорив про це на нараді ОБСЄ* (№3, 4). Без обмежень використовуються нові поскладові абрєвіатури: *Влада владою, маскульт маскультом, але не можна заперечувати, що підвалини світогляду, який визначає світобудову цієї країни, все ж таки є християнськими* (№2, 12). *До Конференції св.є Вікентія належать близько 15 осіб, які надають допомогу малюкам у лікарні ОХМАТДИТ* (№4, 2); *Кабмін вирішив виділити кошти для надання Грузії гуманітарної допомоги* (№3, 7).

Серед нових аббревіатур, ужитих у часописі «Католицький вісник», чимало іншомовних скорочень: *Він був далекий від того, що нині називають PR-ом (№3, 12); У лютому 2002 р., під час президентської кампанії Інгрід Бетанкур була викрадена повстанською організацією «Революційні збройні сили Колумбії» (ФАРК) (№3, 3).* Деякі з ініціальних скорочень стосуються передусім конфесійного стилю, тому автори публікацій подають розгорнуте тлумачення таких аббревіатур: *Міжнародна Асоціація Чудотворного Медальйона (АЧМ) заснована, аби нагадувати про об'явлення Діви Марії 1830 в Парижі (№4, 5). АЧМ, офіційно затверджена 1909 р. Папою Пієм X, об'єднує шанувальників Богородиці з 30-ти країн світу (№4, 5). Серед паломників до святині Летицької Богородиці було поширено 15 тис. медальйонів, і 230 осіб приєдналися до АЧМ (№4, 5).*

Як уже зазначалося, у «Католицькому віснику» приділяють велику увагу тлумаченню слів, богословських термінів, використовуючи при цьому українські та латинські відповідники: *Удівивши Причастя, священник здійснює т.зв. пурифікацію (від лат. purificatio – очищення), тобто очищує патену від кришок гостей та обмиває келих – «аби нічого не пропало» (№2, 11). Латинське слово «канон» означає норму, міру. В стародавні часи Євхаристійну молитву називали також prex canonica, або «канонічною молитвою» (№2, 2). Або: Відкинувши головне бездоказове припущення нерелігійної (секулярної) сучасності – буцімто людство, кероване наукою, переростає потребу релігійності, – професор Гаріс зробила об'єктом свого наукового інтересу ті аспекти історії Лурда, що їх скептики зазвичай оминають (№2, 3).* Особливого значення набувають тлумачення в текстах «Католицького вісника» богословських термінів, що стосуються Євхаристії (з гр. «подяка») – одного з найважливіших християнських таїнств, під час якого освячують хліб і вино (втілення тіла і крові Ісуса Христа). Споживаючи їх, віруючі єднаються з Христом. Інша назва – п р и ч а с т я [5, 439]. Напр.: *Проте всі ці молитви складені відповідно до схеми, усталеної традицією. Це преферація (про неї ми згадували), акламація, епiklez (молитва до Святого Духа), оповідь про встановлення Меси і консекрація (коли священник переказує те, що відбулося під час Останньої Вечері), анамнез (спомин подій, які принесли нам спасіння), ... а також велика доксологія (прославлення) – коли священник бере патену з Гостією та келих і, тримаючи їх піднесеними вгору, вимовляє або співає прославлення Бога (№2, 11).*

Нова для української мови лексика часто вступає в синонімічні відношення з узусними словами: *священник – целебранс.* Напр.: *Церква вустами священника просить уділити миру та єдності спільноті вірних та всій людській родині. Далі целебранс вимовляє побажання миру (№4, 11).* Так само синонімом до церковного титулу *Папа Римський* є часто вживане останніми роками слово *понтифік*, з лат. *pont* – міст, отже, *понтифік* – «той, що наводить міст між людьми і Богом»: *Папа Войтила, крім того що був ініціатором того й отого, понтифіком рекордів, скільки кілометрів*

наїздив і налітав...скільки документів написав...– крім цього всього, він був людиною, яка любила Бога, Церкву і молитву (№4, 8). Поряд з традиційною лексемою *парафія* активно використовується новозапозичена назва *дієцезія*. Напр.: *У суботу, 13 вересня, на урочистість, яку очолював Єпископ Маркіян Трофим'як, прибули священники з Луцької дієцезії, Львівської архидієцезії та з Польщі, консул Республіки Польща в Луцьку п. Евеліна Адамська, благодійники з Німеччини (№4, 4)*. Синонімічним до узвичаєного словосполучення *канонізація святих* є новий для нашої мови богословський термін *беатифікація*.

Значна кількість нової лексики, засвідченої в текстах «Католицького вісника», має загальнотильове використання: *католицький медіа-центр, міні-підприємство, хепі-енд, копірайт, саунд-трек, веб-сайт, евтаназія, от кутюр, хоспіс, голокост, фаст-фуд*. Це передусім нові, але вже загальноновідомі юкстапозити: *Гості проведуть також майстер-класи з григоріанського співу та народної ірландської музики (№4, 5); На Інтернет-форумі семінарії Святого Духа є роздуми про покликання... (№4, 6); Але певний парадокс у цій сукупній ситуації таки вбачаю: аби молитва – чи розповідь про неї – комусь насправді допомогли, треба... Ні, не шикарного друку чи вкладок-бонусів у вигляді компакт-дисків. Треба молитви (№4, 1); Журналістка Мілена Кідзюк підготувала з ним велике інтерв'ю-книжку, уривочок з якого ми вам пропонуємо (№5, 18)*.

Значна кількість запозичень (передусім грецизмів і латинізмів) у мові католицького часопису зумовлена традицією та історією розвитку однієї з гілок християнської церкви, світовими глобалізаційними тенденціями. Активізація в новотворенні власне українських словотвірних типів свідчить про прагнення авторів видання розвивати рідну мову віруючих, що сприяє розумінню ними змісту християнської віри.

Література

1. Борита В. М. Про деякі лексичні та граматичні особливості текстів проповідей / В. М. Борита // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов. – Кривий Ріг, 2007. – С. 51–55.
2. Культура слова, молитви, буття: [з промови Святішого Отця Бенедикта XVI під час зустрічі з діячами культури в Колежі Бернардинів (Париж, 12 вересня 2008 р.)] // Католицький вісник. – 2008. – № 4. – С. 1.
3. Павлова І. Лексика конфесійного стилю / І. Павлова // Дивослово. – 2003. – №1. – С. 18–24.
4. Пуряєва Н. В. Термінологія таїнства Євхаристії / Н. В. Пуряєва // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 103–117.
5. Словник іншомовних слів / [укладач: Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
6. Словотвір української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.
7. Тодор О. Конфесійна лексика у мові періодики / О. Тодор // Культура слова. – К., 2001. – Вип. 59. – С. 77–78.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ –ОК В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Качайло К. А. Конфікси з постпозитивним компонентом -ок в історії української мови.

У статті досліджуються шляхи формування структури і розвиток семантики конфіксальних дериватів з афіксами су-...-ок, з (с)-...-ок, пере-...-ок, перед-...-ок, роз-...-ок, уз-...-ок, у-...-ок, через-...-ок протягом писемного періоду розвитку української мови.

Ключові слова: конфікс, конфіксальний дериват, конфіксальний спосіб творення.

Качайло К. А. Конфисы с постпозитивным компонентом -ок в истории украинского языка.

В статье исследуются пути формирования структуры и развитие семантики конфиксальных дериватов с аффиксами су-...-ок, з (с)-...-ок, пере-...-ок, перед-...-ок, роз-...-ок, уз-...-ок, у-...-ок, через-...-ок на протяжении письменного периода развития украинского языка.

Ключевые слова: конфикс, конфиксальный дериват, конфиксальный способ словообразования.

Kachailo K. A. Konfixes with postpositive component -ок in the history of Ukrainian language.

The article is dedicated to the ways of formation of structure and development of confixal derivatives with affixes су-...-ок, з (с)-...-ок, пере-...-ок, перед-...-ок, роз-...-ок, уз-...-ок, у-...-ок, через-...-ок in the course of writing period of the Ukrainian language development.

Key words: konfix, confixal derivative, confixal way of word-building.

Структура та семантика словотворчих засобів мови, їх склад та специфіка функціонування постійно привертають увагу лінгвістів. Іменникові афікси були предметом вивчення у працях вітчизняних і зарубіжних мовознавців (С.П. Бевзенко, С.П. Самійленко, Ж.Ж. Варбот, Ю.С. Азарх, Л.Л. Гумецька, П.І. Білоусенко, В.В. Грещук, Й.П. Гурський, Н.О. Задорожня, Б. Ліндерт, А.В. Майборода, В.В. Німчук, І.С. Олійник).

Останніми десятиліттями спостерігається поживлення інтересу східнослов'янських мовознавців до конфіксів – розірваних (перерваних), двоелементних морфем, які діють у словотворчому акті комплексно, обрамляють твірну основу і мають цілісне словотвірне значення, яке формують їх складові частини. Конфіксацію як словотвірне явище, а також окремі види формантів у слов'янському мовознавстві описали А.А. Амінова, Л.В. Владимірова, Е.В. Казанська, В.М. Марков, Г.О. Ніколаєв, М.К. Пижало, В.П. Старинін, С.Х. Чекменьова, П.П. Шуба та інші. С.В. Воропай вивчила систему конфіксального словотворення іменників у сучасній українській мові (2001), І.О. Іншакова простежила історію формування та розвиток словотвірних значень іменникових конфіксів з другою частиною – *ник* (1996), Л.М. Стовбур описала еволюцію підсистеми українського іменникового конфіксального словотворення, яке здійснюється за допомо-

гою афіксів з матеріально не вираженим другим компонентом, протягом писемної історії української мови (2004).

На окрему увагу заслуговують конфіксальні морфеми з другим компонентом *-ок*. Мета даної статті: репрезентувати історію формування афіксів *су-...-ок*, *з(с)-...-ок*, *пере-...-ок*, *перед-...-ок*, *роз-...-ок*, *уз-...-ок*, *у-...-ок*, *через-...-ок*, які продукують досить виразні в семантичному плані слова і мають давнє походження.

Конфікс *су-...-ок*. Перший дериват, у морфемній будові якого наявні елементи *су-* та *-ок*, за нашими матеріалами, зафіксований у XVI ст. Це віддієслівний іменник *супоротокъ* (XVI ІКІС) “дитя тварини, яке мертвим вийняте з тіла матері внаслідок розтину”, утворений від *пороти* “розтинати, розрізувати”. Початковий елемент конфікса походить із давнього прийменника *су* (*сж* = *су*), який писався разом з іменником і вказував на з’єднання, наближення (*супругъ*, *сусѣдъ*), неповноту, непевність (*сумракъ*, *сумнѣние*). У конфіксальному утворенні *супоротокъ* реалізується словотвірне значення “те, що з’явилося внаслідок виконання дії, названої твірною основою”. Усі наступні фіксації похідних із *су-...-ок* яскраво засвідчують формування двох лексико-словотвірних груп, у яких сформувався значення суміжності та близькості до чогось, названого твірною основою, а також неповноти вияву ознак, наявних у мотивувальному слові.

I. Найменування того, що у просторі розташоване дуже близько (прилягає) до чогось, названого твірною основою, наприклад: *суболотокъ* (1879 Павл 1161) “місцевість, яка знаходиться біля болота і майже перетворилася в нього”; *суголовок* (Гр IV 225) “частина вуздечки біля вудил — те, що надягається на голову коня”; пор. *суголовок* (1965 ГорбачРоманів 85) “польова дорога, межа між кінцями нив у вигляді незасіяної смуги”, також “поперечна смужка уздовж зораних загонів” (1925 ІвШ 184) або “потовщена частина дерев’яної осі” (1990 ТЛП 60), пор. „кінець ниви, де повертають коня під час оранки” (2000 СЗГ II 184) або „дерев’яний брус, укріплений наглухо зверху на металевій осі воза” (2004 Матіїв 28); *сугловок* (Гр IV 225) “вугол скрині”; *сутісок* (Гр IV 332) “вузька вулиця, тісний прохід” (очевидно, від *тісний* із усіченням прикметникового суфікса *-н-*); *сукрайок* (ЛексФр 231) “те, що прилягає до краю, окраєць”; *судолинок* (1984 ДзПА 253) “придолинок”; *сумежок* (2005 СБГ 533) „межа між двома городами”.

II. Назви того, що неповною мірою виявляє ознаки предметів або явищ, позначених мотивуючим словом, наприклад: *суглинокъ* (1879 Павл 1161) “грунт, до складу якого, крім глини (як основного елемента), входить пісок та інші домішки”, пор. *суглинок* (2004 Матіїв 72) „земля, яка в своєму складі має багато глини”; *сугорбок* (1886 Ж 932) “горб, за розмірами менший від звичайного”, пор. „невелика гірка, горбик” (1999 ГТК 165); *сутінок* (1893 УмСп 1000) “присмерк”; *сурінок* (1922 Мельник 53) “рослина, яку плекають із насіння, із якого добувають олію” (*pina* “вид рослин”, синонім до *рипій* або біла *pina*). Утворилися подані іменники на ґрунті суфіксації прийменниково-відмін-

кових форм типу *суголов, сугорб*. Причому *-ок* первісно надавав похідним демінутивного значення. З часом суфікс десемантизувався, тобто втратив значення зменшеності, а словотвірною стала сприйматися складна, двох-елементна морфема, оскільки твірною основою у свідомості мовців визначився іменник без *су-*. Наприклад: *горб* – *сугорбок*, *голова* – *суголовок*. Пізніше конфікс почав утворювати похідні й від інших іменників, які зовсім не вживалися з давнім прийменником *су*, наприклад: *болото*, *долина*, *край* і под. Однак цей словотвірний тип непродуктивний через наявність невеликої кількості дериватів із *су-...-ок*. Сфера вживання описуваних конфіксальних іменників — діалектне мовлення, говірки. У літературній мові зустрічається лише похідне *сутінок* (у більшості випадків у множині).

Конфікс *з(с)-...-ок*. Складна морфема *з(с)-...-ок* утворилася на ґрунті прийменниково-відмінкових конструкцій із давньорусько-українським *изъ*, який уживався на позначення напрямку (звідки): *Изъми пръвѣ брьвьно из очесе твоего* (XI СР I 1083); *Изъ молода* (XI СР I 1083). Перед глухим приголосним писався як *исъ*: *Болеслав же побѣже исъ Кыева* (XII СР I 1084); *Высѣжоша Всеслава ис поруба* (XII СР I 1084). В українській мові під впливом фонетичних змін відбулося злиття праслов'янських *iz(jъz)-* із *s(ъ)n-*, унаслідок чого виник формант *з(с)-* [1; 246]. Погляньмо на похідні слова, у структурі яких в XI столітті були наявні елементи *из(ис)-* та *-ок*. У пам'ятках цього періоду фіксується лише один такий іменник: *ко аште имаши избытъкъ дневъни потрѣбы твоѣа же естъ питиѣа и гаде ниѣа. Раздаваи ништимъ* (1076 Изб 101) “лишок, щось зайве” (походить, очевидно, від *быти* “існувати, бути наявним”).

У писемних джерелах української мови XIV століття знаходимо дериват: *исчадокъ* (1394 ССУМ I 453) та *същадокъ* (1394 ССУМ II 409) “нащадок, потомок” (*чадо* “дитя”). У цей же час зародилося загальне словотвірне значення типу, структури з *из(ис)-...-ок* (пізніше *з(с)-...-ок*) позначали “те, що виникло на ґрунті чогось, названого твірною основою, і має певні властивості”.

Ряд структур фіксуються пам'ятки XIX-XX століть, наприклад: *зчадокъ* (1860 Б-Н 161) “потомок”; *збанокъ* (1874 Рогович 129) “куполоподібний плід рослини, що називається латаття жовте” (*баня* “спеціальна скляна посудина”), пор. *збанок* (2005 СБГ 152) „особливої форми глечик для свіжого молока, посудина для зберігання води в полі”; *скравок* (1900 Долгов 119) “окраєць хліба”; *згірок* (1909 Д 121) “некрутий горб, схил гори”, пор. „невеликий горбок, насип, підвищення” (1999 ГТК 84; 2004 Матіїв 75) або *згорок* (2000 СЗГ I 185) „горбок, невеличкий пагорб); *здолинок* (Гр II 46) “заглиблення ґрунту”, пор. „низина; рівнина в низині; яр; долина між двома горами чи підвищеннями” (1999 ГТК 84-85); *зголовок* (1920 Яв 290) “подушка поверх осі у возі”; *злбок* (1984 ДзПА 25) “верхня найвища частина гори”; *зройок* (1987 Корз 131) “неповний рій бджіл” або „другий рій бджіл з того самого вулика” (2004 Матіїв 64); *злбок* (АУМ II 89) “окраєць

хліба”. Невелика кількість похідних із конфіксом *з(с)-...-ок* свідчить про малопродуктивність цього словотвірного типу. Уживаються такі іменники, як правило, у говірковій мові жителів Західної України.

Конфікс *пере-...-ок*. Перші деривати, у морфемній будові яких виокремлюються елементи *пере-* та *-ок*, зафіксовано в XVII столітті. Наприклад: *перестанок* (1651 ЛСам 185) “невелика зупинка на відпочинок”; *дом мой ..., стоячий в перевулку* (1695 ІКІС) “обмежений двома рядами будинків простір для їзди і ходіння між двома вулицями”. Похідне *перестанок* утворилося внаслідок суфіксації за допомогою демінутивного *-ок* від іменника *перестан* “зупинка припинення”, яке у свою чергу мотивується дієсловом *перестати* “припинити виконання якоїсь іншої дії” (рухатися, говорити тощо). Це дає підстави стверджувати, що перша частина описуваного конфікса походить від префікса *пере-*, який уживався для творення дієслів доконаного виду зі значенням “довести дію до результату”: *переспівати, перестрашити, перестріляти* і под.

У зв’язку з певними особливостями життя народу, біля перестанків, які влаштовувалися на довгому шляху від одного міста до іншого, стали з’являтися невеликі поселення людей, що міняли коней, обслуговували подорожніх, а пізніше виконували не тільки цю роботу. Такі хутірці продовжували називатися *перестанок*, проте семантично ця назва, на нашу думку, почала співвідноситися з іменником *стан* “поселення”, пор. також *станцище* “місце зупинки на дорозі”. На цьому ґрунті іменники з конфіксом *пере-...-ок* стали називати “те, що в просторі розташовується між чимось або сполучає щось”, наприклад: *перевулок* (від *вулиця* з усіченням *-иц-*). Загальне словотвірне значення типу реалізовувалося в ряді часткових. Усі деривати, що пізніше утворилися за допомогою конфікса *пере-...-ок*, складають такі лексико-словотвірні групи:

I. Назви місць, що знаходяться між чимось або сполучають щось: *перемежок* (1874 Левч 130) “вузька земельна смуга землі між ділянками городу, лану, поля”; *перехресток* (СУМ VI 315) “місце перетину шляхів, стежок, вулиць і т.ін.”, пор. *перекресток* (2002 СУСГ 158; 2005 СБГ 401) „перехрестя, роздоріжжя” або „перехрещення протяжних географічних об’єктів” (1999 ГТК 141) та *перехросток* (1999 ГТК 142) „перехрещення доріг”; *перешарок* (СУМ VI 320) “проміжки між шарами ґрунту”; *перешийок* (СУМ VI 321) “вузька смуга суші, що сполучає два материка або материк із півостровом”.

II.1. Найменування предметів, які неповністю виявляють ознаки того, що названо твірною іменниковою основою: *перетинок* (Гр III 140) “невеликий поперечний тин” (*тин* “огорожа, сплетена з гілля середньої товщини, або паркан”); *перескринок* (1909 Д 211) “шухляда у скрині, відгороджений жолобець на дрібні речі”; *переситок* (ЛексФр 164) “сито із сіткою, у якій не дуже дрібні дрючки”; *перестінок* (1952 Мельн 88) “невелика стіна у приміщенні, завдяки якій кімната розділена на частини або частина стіни

між прорізами вікон чи дверей”, пор. „стінка, що відділяє одну кімнату від іншої” (2004 Матіїв 24) та „другорядна стіна будівлі, простінок” (2005 СБГ 404); *перехресток* (1984 ДзПА 63) “поперечна частина хреста або предметів, подібних до хреста”.

II.2. Назви місць, які не повністю виявляють ознаки того, що названо твірною іменниковою основою: *перекалок* (1860 Б-Н 276) “брудна частина дороги, яку неможливо об’їхати” (кал “бруд, грязюка”); *переулокъ* (1879 Павл 735) “те ж, що й первулок”; *перелісок* (1879 Павл 720) “ліс, що вигнався в поле вузькою смугою”, пор. „невеликий ліс” (1999 ГТК 142); *передвірок* (Гр III 116) “частина двору перед будинком”; *перейрок* (1909 Д 213) “неглибока улоговина, ритвина, вибоїна або поперечний яр” та *перейрки* (1999 ГТК 142) „група ярів”; *перебалок* (1927 ПТ 214) “невелика балка, вибалок”; *перегорок* (СУМ VI 155) “височина часто з пологими схилами, пагорок”, пор. „невисока полога гірка, горб” (1999 ГТК 141).

II.3. Найменування осіб, які мають лише деякі характерні ознаки того, що названо твірною основою: *переляшок* (1886 Ж 618) “ополячений українець”; *перестарок* (1909 Д 212) “дівчина, що не одружилася в певний час і вважається старою дівою” (від прикметника *старий*).

III. Назви істот, які пережили той період часу, що позначає твірна основа: *перейрок* (СУМ VI 323) “вовк тогорічного виводку” (яр “весна”); *переліток* (1925 ІвШ I 185) “ягня, яке пережило одне літо”, пор. *перелиток* (2000 СЗГ II 38) „тварина, яка перелітувала”.

У конфіксальній структурі *перечілокъ* (1902 Вас 24) “верхня частина вуздечки” (від *чоло* “частина обличчя”) реалізується словотвірне значення “те, що пролягає поперек чогось, названого мотивуючим словом”, а в *переднівок* (1909 Д 207) “година перед битвою або збором урожаю” (*днівка* “денна робота”) — значення “те, що передує чомусь, названому твірною основою”.

Таким чином, увійшовши в XVII столітті до складу дериваційних засобів української мови, конфікс *пере-...-ок* узяв активну участь у творенні нових дериватів. Загалом описаний словотвірний тип можна вважати малопродуктивним, проте він відзначається широким діапазоном словотвірних значень. Сферою вживання похідних із *пере-...-ок* є як літературна мова, так і діалекти.

Конфікс *перед-...-ок*. За нашими матеріалами, похідні із *перед-...-ок* — новотвори сучасної української мови, фіксуються у словниках та писемних пам’ятках XX століття. Наприклад: *передобідок* (Гр III 117) “час перед обідом”; *передсвітанок* (СУМ VI 177) “передсвітанковий час”.

Перший елемент конфікса походить від прийменника *перед*, який уживається на позначення розташування в просторі перед чимось: *перед обідом*, *перед будинком* та інше. Однак дериват *передсвітанок*, очевидно, є полімотивованим. У мові існує іменник *світанок* (Гр IV 109), який може бути твірною основою до *передсвітанок*, хоча мотивуючою може виступати й прийменниково-відмінкова форма *перед світом* (*перед світанням* або

перед світанком). Конфіксальні структури із *перед-...-ок* реалізують словотвірне значення “те, що передує чомусь, названому твірною основою”. На сьогодні відома невелика кількість таких похідних.

Конфікс роз-...-ок. Препозитивний елемент конфікса походить від праслов'янського префікса *roz(raz-)*, що був спільним дериваційним засобом для іменників, прикметників та дієслів [1, 173]. Серед похідних функціонують *роздати, рознести, розлогий, розбитий, розбій, розбрат*. На ґрунті дієслівного префікса сформувалася перша частина конфікса *роз-...-ок*. У сучасній мові фіксуються такі іменники, у структурі яких є досліджуваний формант, наприклад: *розгілок* (1928 Елек 109) “розгалуження мережі, обмотки” (від *гілка* з усіченням *-к-*); *розкорінок* (1927 ПТ 228) “частина дерева, що знаходиться в землі і має розгалужену форму”. Треба думати, що первинно ці деривати були віддієслівними похідними, тобто творилися від *розгілитися* та *розкорінитися* за допомогою суфікса *-ок*. З часом, коли встановилися семантичні зв'язки безпосередньо з іменниками *гілка* та *корінь*, слова *розгілок* та *розкорінок* стали сприйматися як конфіксальні новоформи, а в їхній структурі виокремився формант *роз-...-ок*. Описані похідні слова реалізують значення “те, що є відгалуженням чогось, названого твірною основою”. Сфера вживання — технічна та ботанічна термінологія.

Конфікс уз-...-ок. Деривати з елементами *уз-* та *-ок* у морфемній будові вперше фіксуються в пам'ятках XVI століття: *Которая (границя) идет ... в долину снежную просто на взгорокъ Клиноватой ниви* (1506 АрхЮЗР 1/VI 9) “частина гори біля підніжжя або невелике підвищення землі”. У джерелах української мови XVIII століття знаходимо ще один дериват: *узгорокъ и сама гора с лѣсомъ и з садовою здавѣна належит Коробкомъ, а не Зарѣцким* (XVIII ДНМ 23) “незначне підвищення на поверхні землі біля підніжжя гори”.

Перша частина конфікса походить, очевидно, із давньосхіднослов'янської морфемі *въз-*, яка була словотворчим засобом і для іменників, і для дієслів: *възлѣсьє, възбочь, въз'ити, възлюбити, въскыѣти* і под. [2, 508]. Унаслідок занепаду зредукованих, коли *ь* та *ѣ* зникли з ужитку, утворився формант *вз-*, який за законами милозвучності української мови з часом перетворився на *уз-* [2; 508, 511]. У діалектах побутують, наприклад: *Уз край світу ставиш гори* (Гр IV 322); *Увечері ж, як скрізь народ відпочивав, посівши на низьких уз гулицю порогах* (Гр IV 322). Прийменник позначає тут місце знаходження чогось відносно іншого в просторі: *біля, при, уздовж чогось*. Певно, на ґрунті таких форм і виникли конфіксальні структури, які реалізують словотвірне значення “те, що є частиною або краєм чогось, названого твірною основою”. Побутують ще три деривати, у структурі яких наявна морфема *уз-...-ок*: *узлісок* (Гр IV 324) “край лісу”; *узміжок* (УРС 1926 796) “край межі”; *узголовок* (2005 СГГ 200) „узголів'я”. Похідні вживаються в діалектах та в літературній мові.

Конфікс у-...-ок. Перші іменники, у структурі яких виокремлюються компоненти у- та -ок, зафіксовані в писемних джерелах української мови XIV століття: *тогда мы... потвердили єсмо ... со всѣми оужитки што нынѣки сут, и потом могутъ быти* (1361 ССУМ II 467) „майно, нажите добро”; *те(ж) ачь слоуга рє(ч)ныи уломокъ соуєдоу пана своего шкодоу, алюбю кри(в)доу оучини(т) тогда па(н) имєєть за него досы(т) оучини(т)* (XV ССУМ II 475) “якась частина від цілого”. Ці деривати творилися, очевидно, від дієслів *оужити* та *уломати* за допомогою суфікса -окъ. У XVII-XVIII століттях таким же шляхом з’явилося ще кілька похідних слів, наприклад: *за волею, ведомо(ст)ю и вла(ст)ны(м) розказанемъ менованы(х) пно(в) свои(х) ... на помочи учи(н)ку ниже(н) менованого были* (1605 ДМ 31) “те, що зроблено, діло, справа”; *видячи такий великій упадок своей шляхти ..., в той час почали старатися о королю собі і обрали на королевство полское Яна Казіміра* (1651 ЛСам 54) “поганий стан справ, негаразди в житті”; *дабы чре(з) безко(р)мицю не было якого в(ъ) то(м) ста(т)ку убы(т)ку* (1790 ПЛ 50) “втрата в господарстві, у чомусь узагалі”. Пізніше описувані новотвори стали співвідноситися мовцями не тільки з префіксальними дієсловами, а й із безпрефіксними, наприклад: *учинок* (від *чинити* або *учинити*), *убыток* (від *быти* або *убывати*) тощо. Унаслідок цього сформувалася окрема складна морфема у-...-ок, яка з XIX століття продуктивно стала діяти у сфері іменникових твірних основ, наприклад: *ушийок* (Гр IV 371) “шкіра на потилиці або перешийок”; *участок* (1984 О I 325) “ділянка землі, відокремлена від інших” (*часть* “частина”); *ускалок* (1984 О II 321) “частина скалки, тріска, якою світили” (від *скалка* з усіченням -к-); *ушулок* (1974 Лис 222) “закопаний у землю стовп у стіні будівлі або огорожі з видовбаним глибоким пазом, у який вставляються дошки, обтесані колоди” (*шула* “стовб в огорожі, у котрій вставлені дошки”), пор. *ушулок* (2000 СЗГ II 219) „перша відрізана від паляниці скибка”; *ублюдок* (СУМ X 357) “неповноцінна, нікчемна людина” (пор. *выблядокъ* (XVI МП 65) “ублюдок, позашлюбна дитина”). Очевидно, похідне від *блуд* (СУМ I 202) “статева розпуста” або від *блудити* (ЕСУМ I 212) “блукати або вести розпусне статеve життя”, [л], певне, за аналогією до *блядь* “той, хто займається аморальними вчинками” (ЕСУМ I 215); *укуньок* (2000 СЗГ II 218) „ковзан”, пор. *кунька* (2000 СЗГ I 268) „ковзан”; *уламок* (2005 СГГ 201) „відбитий шматок чогось, частина чогось розбитого”; *устинок* (2005 СБГ 571) “звужений вхід верші або ятера” (очевидно, від *стина* (2005 СБГ 521) „загорожа в полі, де влітку тримають овець”). Іменники з морфемою у-...-ок називають “те, що має лише деякі ознаки чогось, позначеного твірною основою”, уживаються в діалектах.

Конфікс через-...-ок. В українській мові існує лише один дериват, у морфемній будові якого виокремлюються елементи *через-* та *-ок*: *черезсідло* (1990 ТЛП 151) “ремін, який тримає упряж на сідлі”. Утворився цей іменник на ґрунті прийменниково-відмінкової сполуки *через сідло* за допо-

могою *-ок*. Отже, перша частина конфікса сформувалася на базі прийменника *через*, який уживається на позначення місця розташування предметів у просторі: *через сідло, через стіл, через дорогу* та ін. Словотвірне значення описаного типу — “те, що пролягає через щось, назване твірною основою”.

Таким чином, конфіксальні морфеми *су-...-ок, з(с)-...-ок, пере-...-ок, перед-...-ок, роз-...-ок, уз-...-ок, у-...-ок, через-...-ок* займають чітко визначене місце в афіксальній словотвірній системі української мови. Виконуючи свої функції поряд із іншими двохелементними формантами, вони не дублюють дериваційні засоби, а збагачують їх систему.

Список скорочень джерел

- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – К., 1859-1914. – Ч. 1-8.
- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови. Підгот. до вид. В.В.Німчука. – К., 1966. – 421 с.
- Вас Василенко В.И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отделы I, II, III. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народныя поговорки и изречения. – Харьков, 1902. – 80 с.
- Горбач-Романів Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с.Романів Львівської обл. – Мюнхен, 1965. – 103 с.
- Гр Словарь української мови. Зібрала редакція журналу "Киевская старина". Упорядкував з дод. власного матеріалу Б.Грінченко. – Т.1-4.– К., 1907-1909.
- ГТК Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
- Д Дубровський В. Словник українсько-московський. 5 вид. – К., без року. – 361 с.
- ДзПА Дзензелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К., 1984. – 308 с.
- ДМ Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Збірник акт. документів /Відп. ред. В.В.Німчук. – К., 1981. – 316 с.
- ДНМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII століття. Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. – К., 1976. – 415 с.
- ДолГов Верхратський І. Про говор долівський //ЗНТШ. – Т. 35-36, 1900. – С. 1-127.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови. – Т.1-3. – К., 1982-1989.
- Ж Желеховський Е. Малорусско-німецкий словарь. – Т. 1-2. – Львів, 1886. – 1117 с.
- Изб Изборник 1076 года. Под ред. С.И.Коткова. – М, 1965. – 1091 с.
- ІвШ Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник. В 2-х томах. – Липськ-Харків, 1925.
- ІКІС Індекс картотеки словника української мови XVI- першої половини XVII ст. Зберігається в інституті українознавства ім.І.Крип'якевича АН України в м.Львові.
- Левч Опыт русско-украинского словаря. Сост. М.Левченко. – К., 1874. – 190 с.
- ЛексФр Лексика поетичних творів Івана Франка. – Львів, 1990. – 197 с.
- ЛСам Літопис Самовидця. Підгот. тексту Я.І.Дзири. – К., 1971. – 207 с.
- Матіїв Матіїв М.Д. Методичні поради і матеріали для діалектологічної практики студентів-філологів. – Сімферополь: Доля, 2004. – 79 с.
- Мельн Мельничук О.С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки

- (Кодимського району, Одеської області) // Лексикографічний бюлетень Вип.2. – К., 1952. – С. 67-99.
- Мельник Мельник М. Українська номенклатура висших рослин. – Львів, 1922.– 356 с.
- МП Собрание малороссийских прав. 1807 год. Отв. ред. Б.М.Бабий, А.Н.Мироненко. – К., 1993. – 368 с.
- О Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Ч. 1-2. К., 1984.
- Павл Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчя. Краткій малороссійс- кій словарь. – СПб, 1818. – 114 с.
- ПЛ Приватні листи XVIII ст. Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. – К.,1987.– 173 с.
- ПТ Словник природничої термінології.- К., 1927.- 262с.
- Рогович Опытъ словаря народныхъ названій растений Юго-Западной Россіи, съ нѣкоторыми повѣрьями и разказами о нихъ. (А.С.Роговича). – 1874.– 164 с.
- СБГ Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Ру- та, 2005. – 688 с.
- СГГ Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Ко- сівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Уж- город, 2005. – 266 с.
- СЗГ Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х томах. — Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного універси- тету ім. Лесі Українки, 2000.
- Ср Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т.1-3. – СПб, 1893-1912.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. – К., 1977. – Т.1. – 1978. – Т. 2. – 630 с., 591 с.
- СУМ Словник української мови. Т.1-11. – К., 1970-1980.
- СУСГ Словник українських східнослов'янських говірок / К.Глуховцева, В.Леснова, І.Ніколаєнко, Т.Терновська, В.Ужченко.– Луганськ, 2002.– 234 с.
- ТЛП Никончук М.В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного По- лісся в системі східнослов'янських мов.- К., 1990.- 291с.
- УмСп Словарь російско-украинский. Т.1-2. М.Уманець і А.Спілка. – Львів, 1893. – Т. 1. – 1894. – Т. 2. – 318 с., 285 с.
- УРС Українсько-російський словник. Вип.1. – К., 1977.- 944с.

Література

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 246.
2. Крымский А. Е. Украинская грамматика / А. Е. Крымский. – М., 1908. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 508. – Вып. 6. – С. 511.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Ж. В. Колоїз

ДЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Колоїз Ж. В. Деетимологізація в українській мові.

У статті йдеться про деетимологізацію як один із семантичних процесів, який модифікує основу лексичного значення і, відповідно, позначається на морфемній структурі слова. Через зіставлення історично споріднених одиниць реконструюються найдавніші форми, виявляються ті зміни, які відбулися у відповідних словах у процесі їхнього функціонування в мові, а також з'ясовуються первинні словотвірні зв'язки.

Ключові слова: деетимологізація, мотивація, похідна / непохідна основа.

Колоиз Ж. В. Деэтимологизация в украинском языке.

В статье рассматривается деэтимологизация как один из семантических процессов, который модифицирует основу лексического значения и, соответственно, отображается на морфемной структуре слова. Путем сопоставления исторически родственных единиц реконструируются древние формы, анализируются те изменения, которые запечатлены в соответствующих словах в процессе их функционирования в языке, а также определяются первичные словотворческие связи.

Ключевые слова: деэтимологизация, мотивация, производная / непроизводная основа.

Koloyiz Zh. V. Detimologization in Ukrainian language.

The article deals with the deetimologization as a semantic process, which modifies the base of lexical meaning and thus influences the word morpheme structure. The ancient forms are reconstructed by comparison of historically related units, those changes are analyzed which are embodied in the appropriate words during their functioning in language, and also primary wordformation connections are defined.

Key words: deetimologization, motivation, derivative / non derivative basis.

Появою терміна *деетимологізація* завдячують українському мовознавцеві Л.А. Булаховському, який вперше дослідив це явище на російськомовному матеріалі, звернувши увагу на те, що етимологічно близьке значення споріднених слів, яке первинно досить чітко відображалось у свідомості мовців при використанні відповідного слова, з часом може втрачати здатність вступати з цими словами в семантичний зв'язок. „Якесь слово, тобто певний звуковий комплекс і соціально зумовлене його значення як продукт психологічної обробки ряду значеннєвих елементів, що становлять єдине ціле, деетимологізується – перестає нагадувати інше слово або слова, з якими так чи так раніше було пов'язане, утрачає здатність осмислюватися разом з ними у складі одного „гнізда”, стає в лексичній системі мови етимологічно більш ізольованим”, – розмірковує вчений [1, 345]. Згодом науковці неодноразово розробляли окреслену проблему, їхні багаторічні пошуки сприяли появі й більш чіткого визначення: деетимологізація – це „втрата словом етимологічної мотивованості внаслідок затемнення його семантичного та словотвірного відношення до мотивувального слова (кореня) і здебільшого його морфемної структури” [6, 123]. Причини втрати колишніх значеннєвих зв'язків зазвичай залишаються незрозумілими та необґрунтованими, обмежуються переважно констатацією фактів, що стали об'єктом вивчення такої мовознавчої царини, як етимологія. Хоч, безумовно, наявні певні спроби систематизації і причин деетимологізації (наприклад, а) семантичне розходження спільнокоренєвих слів; б) утрата складових морфем слова – мотивувального кореня та афіксів; в) фонетичні і, як наслідок, морфемні зміни, що порушують зв'язок однокоренєвих слів і т. ін. [6, 123]).

Мета нашої статті полягає в тому, аби дослідити деетимологізацію як один із семантичних процесів, який модифікує основу лексичного значення і, відповідно, позначається на морфемній структурі слова. Розвідка спрямована на поглиблення теми „Історичні зміни в морфемній структурі

слова” і засвідчує взаємодію морфеміки з лексикологією, зокрема з однією з основних категорій останньої – лексичним значенням.

Лексичне значення слова визначається по-різному, зокрема і як „певне відображення предмета, явища або відношення у свідомості, що входить до структури слова в ролі так званої внутрішньої його сторони, стосовно до якої звучання слова виступає як матеріальна оболонка, необхідна не лише для вираження значення і для повідомлення його іншим людям, а й для самого його виникнення, формування, існування і розвитку” [5, 97-98]. Іншими словами, воно формується через *внутрішню форму*, що, згідно з теорією О.О. Потебні, дає назву слову, визначає його звукове оформлення і тим самим через це оформлення виражає його значення як сукупність об’єктивних ознак: „На слово не можна дивитися як на вираження готової думки ... слово є вираженням думки настільки, наскільки служить засобом для її оформлення; внутрішня форма, єдиний об’єктивний зміст слова, має значення тільки тому, що видозмінює й удосконалює ті агрегати сприйняття, на які наштовхується в душі” [4, 29]. Внутрішня форма слова розглядається вченим як засіб аперцепції, як посередник між новопізнаним і набутим лінгвальним досвідом; вона експлікує образ, покладений в основу передусім узуально закріпленої одиниці.

На думку В.О. Горпинича, внутрішня форма слова – „це той зміст, від якого походить лексичне значення слова, це та ознака, яка береться за основу номінації, це засіб мотивації лексичного значення слова” [2, 64]. Уважають, що первинно всі повнозначні одиниці мали виразну внутрішню форму, однак, пройшовши складний історичний шлях розвитку, частина з них перейшла до розряду етимологічно непрозорих, як-от: *гіркий*, *ловкий*, *добрий*, *старий*, *хитрий*. Прикметники *гіркий* (походить від праслов’янського **gorěti*, що вживалося в значенні „палати, пекти”) і *ловкий* (походить від праслов’янського **loviti* – „виявляти спритність”) репрезентують давній суфікс *-к* зі значенням „схильний до того, що названо твірним словом” (пор.: *варити* → *варкий*, *палати* → *палкий*, *хитати* → *хиткий*, *лунати* → *лункий* і т. ін.). Прикметники *добрий*, *старий*, *хитрий* засвідчують давній суфікс *-р* зі значенням „більша міра ознаки, названої твірним словом”: *добрий* (**dobrъ* – „відповідний, корисний”) утворилося від іменникової основи **doba* – „щось стосовне, властиве”; *старий* та *хитрий* є віддієслівними утвореннями, спродукованими на базі дієслів **stāti*, **chūtati* (пор.: у староукраїнській мові лексема *старий* використовувалася в значенні „сталий, міцний”, *хитрий* – у значенні „спритний, меткий”). З позицій етимологічного аналізу всі ці пари слів (вихідне і похідне) є спільнокореневими. Деякі з них ілюструють словотвірні ланцюжки (*горити* → *гіркий* → *гірчиця*) чи словотвірні парадигми (*доба* → *добрий* і *подоба*; *стати* → *старий* і *сталий*), що істотно відрізняються від сучасних, оскільки зв’язки історично спільнокореневих слів повністю втрачені. Можна вважати, що процес деетимологізації названих лексем повністю завершив-

ся, вони втратили свою етимологічну мотивованість у результаті затемнення семантичного та словотвірного відношення до мотивувальних слів. Було б неправильно стверджувати, що результати деетимологізації є досить широко представленими в сучасній українській мові. Однак це явище так чи інакше виявляється в різних лексико-граматичних розрядах і потребує належної уваги. У нашій статті більш детально зупинимося на аналізі слів, які з синхронічного погляду є неподільними, здебільшого становлять вершини словотвірних гнізд, однак не є такими в діяхронічному аспекті. У парадигмі історично споріднених (спільнокоренових) одиниць вони займають не вихідну (первинну), а похідну (вторинну) позицію.

Безпека – „стан, коли кому-небудь, чому-небудь ніщо не загрожує”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*безпек-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфему. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *пекти* (**pekti*), яке є його давньою мотивувальною базою (інше пояснення: утворене внаслідок поєднання прийменника **bez* та іменника **peka* – „турбота, клопоти”), тобто дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*-пек-*), що представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *опіка*, *підкуватися*, *печаль*. Деетимологізація, яка знівельовала семантичну основу вихідного лексичного значення, спричинила й відповідну перебудову в морфемній структурі слова (слів).

Дача – „літній будинок для відпочинку за містом”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*дач-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфему. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *дати* (**dati*), яке є його давньою мотивувальною базою. У процесі словотворення до твірної основи було додано суфікс **j* (**dat+j+a*), що спричинив відповідні фонетичні модифікації (пор.: **svētiti* → **svēt+j+a* → *свѣча* → *свіча*; **kroutiti* → **krout+j+a* → *круча*) й появу звукового комплексу – *дача*, за яким спочатку закріпилося значення „земля, подарована володарем”. Згодом через звуження („будинок на подарованій землі”) новоутворена матеріальна форма вираження починає використовуватися для означення більш конкретної реалії об’єктивної дійсності й отримує якісно нову семантику, відому сучасному носієві української мови.

Держава – „апарат політичної влади в суспільстві”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*держав-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфему. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *держати* (**deržati* – „тримати, володіти”) (пор.: застаріле значення звукового комплексу *держава* – „маєток, помістя, володіння”), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозво-

ляє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*держ-*), представлену також у словах *держак*, *держално*.

Кориця – „висушена кора коричневого дерева, що її вживають як прянощі для кондитерських виробів, а також у медицині та парфумерії”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*кориц-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфему. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *кора* (**kora*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*кор-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *коричневий*, *корба* („дерев’яна посудина для води”), *короб* („тара з лубу, бересту, лози”), *корець* („кухоль чи ківш із держакком”), *корито* („дерев’яна довгаста посудина”).

Косинка – „трикутна жіноча хустка, яку носять на голові або шиї”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*косинк-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфему. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до прикметника *косий* (**kosŭs* – „обрубаний, обрізаний”), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*кос-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *коса*, *кісниця* („сіножать”), *косяк*, *косина'*, *косинець*, *косинчик*. До етимологічно спорідненого ряду можна віднести й дієслово *чесати* (**kesati* → **česati* – „різати, скребти”), що засвідчує історичне чергування – зміну задньоязикового [**k*] перед голосним переднього ряду [**e*] на [**č*] ([*ч*]).

Костур – „висока палиця, на яку спираються і якою користуються як опорою під час ходіння хворі на ноги чи безногі люди; милиця”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*костур-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфему. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *кість* (**kostŭs* → *кость* → *кість*), яке є його давньою мотивувальною базою і дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*кост-*). Аналогічна морфема (інваріантна чи аломорфна) засвідчена і в етимологічно спільнокореневих словах *кістка*, *костиль*, *кострець* („нижня частина крижів”), *пакість*. Остання лексема спродукована ще в праслов’янській мові (**pakostŭs* ← *kostŭs* – „кістка, труп забитого; останки трупа”).

Мавка (навка) – „казкова лісова істота”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*мавк-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфему. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *нав* (**navŭs* – „мрець, смерть”), яке є його давньою мотивувальною базою і дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну

від сучасної (*мав-(нав-)*). Аналогічна морфема засвідчена і в етимологічно спільнокореневих словах *мавкати (нявкати)*, *мавський (навський)* (Великдень) – „день поминання померлих”.

Налисник – „тонкий млинець, що в нього загортається якась начинка”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*налисник-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *лист (*listūs)*, яке є його давньою мотивувальною базою (млинець випікали на капустяному листі), що дозволяє вичленувати аломорфний корінь, відмінний від сучасного (*лис-*), представлений у словах *листя, листок, листовий*.

Намітка – „покривало на голову в жінок поверх очіпка”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*намітк-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *наметати (*nametati)*, яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*міт-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *замет, заміт, намет, омета* („пола; край одягу”), *ометь* („легкий сніг на деревах”), *ометиця* („вид вишивки”).

Напасть – „біда, нещастя, неприємність”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*напаст'-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *напасті (*napasti ← *pasti)*, яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*нас-*).

Оливо – „глазур для глиняного посуду, яка ще не застигла; свинець”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*олив-*) та флексійну матеріально виражену (*-о*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *лити (*liti)*, яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*лив-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *поливка, полив'яний, олівець, олив'янка* („бабка, налита оливом”), *олівник* („ливарник”).

Опона – „повстяне покривало для захисту коней від холоду; попона”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*опон-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *пнути (*pīnonti → пнути)*, яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*пон-*), яка представлена (з різ-

ними фонетичними модифікаціями) також у словах *путьо*, *спина*, *опинка* („плахта, запаска”).

Паломник – „той, хто відвідує святі місця; прочанин”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*паломник-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *пальма* (**palīta* → *пальма*), яке є його давньою мотивувальною базою (буквально означало „той, що несе пальмову гілку”), що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*палом-*).

Паляниця – „хлібина з пшеничного борошна, певним чином замішаного”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*паляниця-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *палити* (**paliti*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*пал-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *палятина* („щось палене”), *паляр* („винокур”), *паляндрувати* („знищувати вогнем, палити”).

Пам'ять – „здатність зберігати та відтворювати у свідомості минулі враження”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*пам'ят'-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *м'яти* (**menti*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*м'я-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *мнець* („кожум'яка”), *м'яло* („макогін”), *розминка*, *поминати*, *поминки*.

Пасіка – „місце, де стоять вулики; ділянка лісу призначена для зрубу”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*пасік-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *посікти* (**pōsēkti* → *пашка* → *пасіка*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*сік-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *просіка*, *пасічник*, *січ*, *січка* („посічена солома”), *січкавниця* („шатківниця”), *відсіч*, *січень*.

Пиріг – „печений виріб із тіста з начинкою”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*пиріг-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфем. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *пир* (**pirūs* ← **piti*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*пи-*), яка

представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *пиво*, *пивниця*, *питво*, *питун*, *п'явка*, *пияцтво*, *пійло*, *напій*, *пиячити*.

Півень – „свійський птах із червоним гребенем на голові, пишним хвостом і шпорами на ногах”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*півен'-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфеми. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *співати* (**pēti*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*пi-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *снів*, *співець*, *заснів*, *пісня*, *пісняр*.

Плащаниця – „полотнище із зображенням Христа у труні”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*плащаниць-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфеми. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *плащ* (**plaščis* ← **plastūs*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*плащ-*), яка представлена (з різними фонетичними модифікаціями) також у словах *пластинка*, *пластівець*, *пластун*, *плоский*, *площа*, *площина*.

Повінь – „розлиття річки, значне підвищення рівня води у водоймі”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*повін'-*) та флексійну нульову (*Ø*) морфеми. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до іменника *вода* (є результатом спрощення праслов'янської форми **rovodīnūs* (*поводьнь*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати аломорфний корінь, відмінний від сучасного (*ві-*).

Притча – „коротке повчальне оповідання”. З позицій сучасного словотвору кваліфікується як таке, що має неподільну основу, оскільки поєднує у своєму складі кореневу (*притч-*) та флексійну матеріально виражену (*-а*) морфеми. Згідно з етимологією лексема має семантичне та словотвірне відношення до дієслова *ткнути* (**tūknonti* → **prītūknonti* → **prītūk+j+a* → *притъча*), яке є його давньою мотивувальною базою, що дозволяє вичленувати кореневу морфему, відмінну від сучасної (*тч-*), яка модифіковано представлена також у словах *тикати*, *затичка*.

Отже, деетимологізація модифікує первинну основу лексичного значення, переводить ту чи ту лексему з розряду мотивованих до немотивованих. До того ж у процесі історичного розвитку мови можуть змінюватися не лише значення окремих слів, їхній фонетичний склад, але і їхня морфемна будова. Через зіставлення історично споріднених одиниць можна реконструювати найдавніші форми, виявити ті зміни, які відбулися у відповідних словах у процесі їхнього функціонування в мові, а також з'ясувати

первинні словотвірні зв'язки. Зміна статусу аналізованих слів (з похідною → непохідною основою) здійснюється в результаті „затемнення” первинного плану змісту, що спричиняє появу нових образно-асоціативних зв'язків довербальної та вербальної дійсності.

Література

1. Булаховский Л. А. Деэтимологизация в русском языке / Л. А. Булаховский // Вибрані праці в 5-и томах. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 3. – С. 345–372.
2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.
3. Етимологічний словник української мови: У 7-и томах / [упорядн.: Болдирев Р. В., Коломієць В. Т., Лукінова Т. Б. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т.1. – 631 с.; 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989. – Т. 3. – 552 с.; 2003. – Т. 4. – 656 с.; 2006. – Т. 5. – 704 с.
4. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Теоретическая поэтика. – М. : Наука, 1990. – С.22-55.
5. Сучасна українська літературна мова: Підручник / [Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – [3-є вид., доповн.]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
6. Українська мова: Енциклопедія / [упорядн.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 123–124.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Т. С. Майструк

НОМІНАТИВНА ФУНКЦІЯ АНГЛІЦИЗМІВ РІЗНИХ СЕМАНТИЧНИХ ГРУП У ТЕКСТАХ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Майструк Т.С. Номінативна функція англiцизмiв рiзних семантичних груп у текстах публіцистичного стилю.

У статті розглянуто найчастотніші семантичні групи англійських запозичень, характерні для публіцистичних текстів, визначено їх номінативну функцію та особливості вживання англiцизмiв кожної семантичної групи у порiвнянні з текстами інших стилів. Вплив англiцизмiв на лексичну систему української мови також представлено в роботі.

Ключові слова: англiцизми, семантичні групи, номінативна функція, публіцистичний стиль.

Майструк Т.С. Номинативная функция англицизмов разных семантических групп в текстах публицистического стиля.

В статье рассматриваются самые употребляемые семантические группы англицизмов, характерные для публицистических текстов, определяется их номинативная функция и особенности использования англицизмов каждой семантической группы в сравнении с текстами других стилей. В статье рассматривается также влияние англицизмов на лексическую систему украинского языка.

Ключевые слова: англицизмы, семантические группы, номинативная функция, публицистический стиль.

Maystruk T.S. Nominative function of anglicisms of different semantic groups in the texts of publicistic style.

The article presents the most frequency semantic groups of English borrowings, typical for publicistic texts, their nominative function and peculiarities of using of each semantic group while comparing with texts of other styles. The influence of anglicisms on lexical system of Ukrainian language is also presented in the work.

Key words: anglicisms, semantic groups, nominative function, publicistic style.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття в українському мовознавстві посилилася увага до англійських запозичень, дослідники зацікавилися новими аспектами цієї проблеми. Через збільшення кількості англізмів велике значення надається процесу їх освоєння в українській мові (І. Кулинич, Є. Козир, О. Дьолог), доцільності їх використання та впливу на культуру мови (М. Каранська, Т. Зогоруйко, І. Фаріон, Т. Кияк, Г. Шаповалова), дослідженню англізмів в окремих галузях: у мові реклами (М. Кириленко, С. Федорець), у мові ЗМІ (В. Леснова, О. Йолкіна, Н. Босак, В. Печерська). Були також спроби розглядати функціонування англізмів, однак це робилося лише з точки зору їх уживання (С. Форманова, Т. Журова, М. Кириленко), поза увагою залишалася сама специфіка функціонування, тобто роль англізмів. Тим більше ми не знайшли ґрунтовних праць, присвячених ролі англізмів у текстах різних стилів.

Метою статті є визначення особливостей реалізації номінативної функції англізмів різних семантичних груп у публіцистичних текстах.

Як відомо, іншомовні слова, зокрема й англізми, на відміну від питомих лексем, мають специфічні особливості в називанні предметів: деякі слова-найменування переходять з англійської мови в українську разом із предметом чи поняттям іншомовної дійсності, заповнюючи при цьому лакуни в мові-реципієнті; інші – позначають вже існуючі предмети та поняття. С. Рижикова вважає, що в останньому випадку запозичені слова служать певним цілям: 1) вносять додаткові відтінки в поле значень відповідної групи питомих слів, уточнюють або деталізують поняття, що виражається питомих словом, служать для розмежування смислових відтінків; 2) усувають полісемію питомого слова, спрощують його смислову структуру; 3) використовуються як узагальнюючі найменування за наявності в мові лише деталізуючих позначень; 4) замінюють питомі описові звороти [5, 100]. Із зазначеним не можна не погодитися, проте все це позитивні цілі, при досягненні яких, на нашу думку, іноді можуть виникнути негативні для української мови наслідки – витіснення питомої лексики.

Отже, спершу, на наш погляд, необхідно виявити англізми різних семантичних груп та підгруп у публіцистичних текстах. При цьому спробуємо з'ясувати, які з них називають нові предмети, які позначають вже існуючі поняття та явища, а також визначити особливості їх функціонування.

З усіх досліджених нами англійських запозичень, що нараховують 488 одиниць, 215 одиниць (тобто 44 %) функціонують у публіцистичних текс-

тах (ПТ). Це є цілком закономірно, адже на сьогодні процесу поширення іншомовної лексики серед громадян значною мірою сприяє періодична преса, радіо, телебачення. Одним із стилів, яким послуговуються засоби масової інформації, є публіцистичний стиль (ПС), основне призначення якого полягає в тому, щоб служити розв'язанню суспільно-політичних питань, активно впливати на читачів, модифікувати свідомість адресата.

Сферою використання ПС є політико-ідеологічна діяльність суспільно-політичних і громадських організацій, установ та об'єднань, тому основною семантичною групою англійських запозичень у текстах цього стилю є „Політика та суспільство” – 14,4 % від усіх досліджених у ПС англіцизмів. Цю групу можна поділити на декілька підгруп:

- 1) англізми на позначення угод, союзів (*блок*);
- 2) назви зборів і заходів (*саміт, брифінг*);
- 3) терміни суспільно-політичної тематики (*імпічмент, піар*);
- 4) назви професій цієї сфери (*спікер*);
- 5) назви осіб (*спічрайтер*).

Особливістю ПТ сфери політики є те, що в них часто використовуються англізми, ужиті в переносному значенні: Цю мету підтримує кожен громадянин держави, якщо одержить чіткий план та щоденні практичні переконання в тому, що це не блеф і це є результатом і його особистої національної позиції („Українське слово”, № 42 за 15-21 жовтня 2008). Слово блеф тлумачиться так: [<англ. bluff – обман] – 1) прийом у грі в покер, коли гравець намагається скласти враження, що його карти більш виграшні, ніж воно є насправді; 2) перен. вигадка, брехня з метою введення в оману, залякування кого-небудь або перебільшення своєї значущості [3, 82]. У прямому значенні цей англізм можна було б віднести до семантичної групи „Азартні ігри”, а в переносному він може вживатися в будь-якій сфері. У цьому контексті ми віднесемо його до семантичної групи „Політика та суспільство” за сферою вживання, за значенням він може належати до семантичної підгрупи „політичні прийоми”. Цей англізм хоча й позначає вже існуюче поняття, однак вносить додатковий відтінок у значення питомого слова.

Ось інший приклад переносного значення англійського запозичення: Дуже хотілося б „Регіонам” мати свого віце-прем'єра з аграрних питань (у тандемі із „Солідарністю” вони готові клопотатися за нинішнього сільгоспміністра Івана Кириленка)... („Дзеркало тижня”, № 20 за 26 травня – 1 червня 2001). ТанDEM: 1) послідовне розташування однакових машин або їхніх частин в агрегаті на одній геометричній осі, лінії. 2) велосипед із двома ведучими механізмами й двома сидлами, розташованими одне за одним. 3) перен. пара, дует. 4) перен. єдність, союз, співдружність кого-, чого-небудь [2, 524]. У цьому прикладі англіцизм тандем ужито в четвертому значенні. Англізм тандем належить до семантичної групи „Політика та суспільство”, він не лише позначає вже існуюче поняття, але й витісняє питому лексему. Замість нього цілком можна було б використати український відповідник єдність.

Другою за чисельністю англomовних запозичень у ПТ є семантична група „Культура”, що є цілком закономірно, адже в світі завжди існував активний обмін культурними та мистецькими надбаннями між народами, а цей процес неможливий без іншомовних запозичень. У текстах публіцистичного стилю (ТПС) кількість англійських запозичень цієї групи становить 11,2 % від усіх досліджених у ПС англiзмiв, їх можна поділити на підгрупи:

- 1) журналістика (*інтерв'ю*);
- 2) вистави (*дог-шоу*);
- 3) терміни, пов'язані зі сферою культури (*імідж*);
- 4) кіно й відео (*екшн, трилер, блокбастер*);
- 5) назви кіногероїв (*супермен*);
- 6) музика (*реп, R & B, брейк*);
- 7) назви професії та осіб цієї сфери (*продюсер, дизайнер, діджей, шоумен*);
- 8) назви дійств та заходів (*раут*);
- 9) період відпочинку (*уїк-енд*).

Більшість із цих англійських слів заповнює лакуни в мові-реципієнті – називає нові предмети, поняття, явища і т. ін., виконуючи цим самим номінативну функцію, однак зустрічаються й такі, що позначають вже існуючі предмети та поняття.

Крім того, часто в ТПС, пов'язаних зі сферою культури, можна знайти англiзми, яких немає в словниках іншомовних слів: *Перфоменс, який відбувся днями неподалік від Володимирської гірки, видався дуже симпатичним і важливим для розуміння того, що відбувається* („День”, № 106 за 15.06.00). Англо-український словник за редакцією Ю. Жлуктенка подає таке визначення слова *перфоменс* (*performance*): 1) виконання; 2) вистава [1, 235]. У наведеному прикладі воно вжите в другому значенні, однак цей англiзм називає вже існуюче поняття, витісняючи при цьому питому лексему. Його ми віднесемо до підгрупи „назви дійств та заходів”.

Іноді в ТПС також знаходимо незрозумілі запозичення. Це, як правило, рідкісні англiзми, значення та семантичну групу яких важко визначити, особливо якщо це багатозначні слова. Наприклад: *Спочатку був принт зі злою собакою. Потім уже собаки з'явилися на одязі, і, вешті-решт, на подіумі, – розповідає дизайнер про історію появи колекції* („День”, № 48 за 15.03.08). Так, Оксфордський словник подає такі значення слова *принт* (*print*): 1) процес виробництва книжок, газет, журналів, особливо у великих кількостях, який включає відображення тексту, малюнків та креслень на папері; 2) нанесення кольорових малюнків, викрійок на поверхню тканини чи одягу; 3) роздрукована картина чи малюнок, копія якого була зроблена шляхом фотографування оригіналу; або фотографія, роздрукована на папері з негативу; 4) шматок тканини з декоративними кольоровими малюнками [8, 1348]. Очевидно, у цьому прикладі англiзм *принт* ужито в третьому значенні, тобто фотографія, що найбільше підходить для наведеного контексту. На нашу думку, це англійське запозичення є зайвим, оскільки, по-перше, воно позначає вже існуюче поняття й, по-друге, ускладнює розуміння тексту.

Значну частку в ПТ також становлять англізми спортивної тематики – 10,4 %. Більшість із них називають нові види спорту, нові професії, предмети, які неможливо замінити питомими лексемами. Їх можна поділити на такі підгрупи:

- 1) назви видів спорту, спортивних ігор (*дайвінг, сокер, віндсерфінг, стрітбол*);
- 2) назви осіб, пов'язаних зі спортом (*тренер, промоутер, голкіпер, форвард, рекордсмен*);
- 3) назви спортивних знарядь (*скейтборд, байк, скутер*);
- 4) назви спортивних організацій (*фітнес-клуб*);
- 5) назви спортивних термінів (*матч, рекорд, допінг-тест, шейпінг*).

Особливістю лексики цієї семантичної групи є те, що вона використовується широкими колами мовців, через те більшість спортивних англомовних неологізмів є досить зрозумілою для читача, наприклад, *сноубординг, екстрим, скутер, скейт* тощо. Крім того, не обтяжує розуміння навіть велика кількість англізмів у текстах спортивної тематики: *Тамтешньому клубові вони програли колись в овертаймі ключовий матч євро кубку* („День”, № 37 за 1.03.97). Так, слово *клуб* має два значення: 1) громадська організація, що об'єднує людей зі спільними інтересами для спільних дій, спілкування або відпочинку; 2) культурно-просвітницька установа, а також приміщення, де вона розміщується [6, 234]. У цьому прикладі клуб вжите в першому значенні й належить до семантичної підгрупи „назви організацій”, використовується воно для називання поняття з метою заміни питомого описового звороту. *Овертайм* та *матч* є термінами, які не мають аналогів в українській мові. *Овертайм* тлумачиться так: 1) *спорт*. додатковий час (у футболі, хокеї), який призначають після основного в разі необхідності обов'язкового виявлення переможця; 2) проведення завантажувально-розвантажувальних робіт у неробочий час [2, 397], а *матч* – це спортивне змагання між командами або окремими спортсменами [3, 291].

На відміну від англізмів сфери спорту, культури та політики, в ТПС було знайдено значно меншу кількість англомовних запозичень, пов'язаних зі сферою економіки – 3,6 % від усіх англізмів, досліджених у ПС. Крім того, подальші дослідження покажуть, що англізми семантичних груп „Політика та суспільство”, „Культура” та „Спорт”, окрім номінативної, часто виконують ще й певні стилістичні функції, а запозичення семантичної групи „Економіка та фінанси” в основному є економічними термінами, тому й здатні виконувати лише номінативну функцію.

До економічних термінів можна віднести такі англізми, як *лізинг* та *ф'ючерс*, адже *лізинг* – це 1) довготермінова оренда (від 6 місяців до кількох років) або кредитування машин, обладнання, транспорту, виробничих приміщень і т. ін., що передбачає можливість їх наступного викупу орендарем за залишковою вартістю; 2) видавання обладнання напрокат [2, 340], а *ф'ючерс* – це вид угоди на фондовій біржі, що проводиться на ще не ви-

готовлений товар [2, 586]. Наприклад: *Квоту ще не використано, але вже в квітні фірми-переможці тендеру, зокрема, Кустанайська лізингова компанія з Казахстану, мають поставити до міста близько 300 тисяч тонн зерна („День”, № 61 за 6.04.00); Зазвичай, займаючись арбітражними операціями, трейдер створює два інвестиційні портфелі: перший – із ф'ючерсних угод, за яких ставки робляться на зростання фондових індексів, другий – на основі ставок на зниження індексів („Дзеркало тижня”, № 5 за 9-15.02.08).* Однак у цих реченнях є ще такі англізми, як *тендер* та *трейдер*, які позначають уже існуючі поняття, однак вносять додаткові відтінки в значення. Так, *тендер* – це не просто пропонування товару, а пропозиція щодо постачання товарів, надання послуг, будівництва об'єктів і т. ін. у формі торгів, конкурсу [6, 408]. Так само ми не можемо замінити слово *трейдер* питомим словом *торговець*, тому що цей англіцизм деталізує основне значення: 1) представник брокерської фірми на біржі, який виконує замовлення на купівлю-продаж цінних паперів; 2) юридична чи фізична особа, яка володіє правом укладати на біржі угоди; 3) торговий агент [2, 546].

Усі англізми семантичної групи „Економіка та фінанси” можна поділити на такі підгрупи:

- 1) назви приміщень (*бізнес-хол*);
- 2) назви компаній (*холдинг*);
- 3) терміни, що стосуються економічної та банківсько-фінансової діяльності (*бартер, лізинг, ф'ючерс, тендер*);
- 4) назви меблів (*сейф*);
- 5) назви осіб, пов'язаних з економікою (*трейдер, ріелтер*).

Менш поширеними в ТПС є англізми семантичної групи „Побутова техніка, товари та сервіс” – 2,4 %. Однак кількість запозичень з англійської мови для позначення новітньої продукції та послуг продовжує зростати, що спричинено деякими факторами: розширенням міжнародних контактів, збільшенням англо-американського впливу у сфері послуг і товарів, урізноманітненням їхнього асортименту і т. ін. Слід зазначити, що більшість англізмів цієї групи позначає вже існуючі предмети й має питомі відповідники, проте ЗМІ надають перевагу англомовним запозиченням, що спричинено мовною модою: *Аби не дати згудувати залишки мого здорового глузду, я поспішив вимкнути телевізор і наклеїти на екран стикер із написом „Нехай замовкне навіки!”* („Дзеркало тижня”, № 5 за 9-15.02.08). Так, англіцизм *стик* (*stick*) перекладається „клеїти” [1, 300], а, відповідно, *стикер* (*sticker*) – це наклейка (суфікс *-er* в англійській мові від дієслів утворює іменники на позначення осіб або предметів).

Невелика кількість англізмів семантичної групи „Страви та напої” також зустрічається в ТПС – 1% від усіх досліджених в ПС англізмів. Вони, як правило, виконують лише номінативну функцію, оскільки все це нові номінації, які позначають невластиві раніше українській дійсності реалії. Серед них можна виділити підгрупи:

- 1) назви напоїв (*бренді*);
- 2) назви фруктів (*лайм*);
- 3) їжа швидкого приготування (*хотдог, бігмак, поп-корн*).

Назви страв запозичувалися в основному за рахунок поширення мережі швидкого харчування американського типу (*макдональдсів*). Звідси походить і відомий англiзм *фаст-фуд* (*фест-фуд*): *Не дивлячись на певні відмінності у веденні ресторанного бізнесу в Києві, обидва колишні емігранти одноголосно запевняють – на розвиток ринку так званої „фест-фуд” (швидкої їжі) в Україні знадобиться не менше 40-50 років* („День”, № 37 за 1.03.97). *Фаст-фуд* тлумачиться в двох значеннях: 1) продукти швидкого приготування, напівфабрикати; 2) американська система швидкого харчування, поширена в багатьох країнах, розрахована на швидке обслуговування великої кількості відвідувачів [2, 564]. Однак якщо в кінці ХХ-го ст. деякі англiзми коментувалися перекладом, то у ХХІ-му ст. ЗМІ тяжіють до лаконічності, не вважаючи за потрібне пояснювати нові англiзми.

Ще менш чисельними є семантичні групи англійських запозичень „Одяг і тканини” (0,8 %), та „Транспорт” (0,2 %). Усі вони виконують номінативну функцію, називаючи нові предмети, поняття, які не можна передати питомими лексемами. Наприклад, *бриджі, блайзер, байк, паркінг*.

Отже, найчастотнішими в публіцистичних текстах є англiзми семантичних груп „Політика та суспільство”, „Культура”, й „Спорт”.

Англійські запозичення, що належать до семантичних груп „Культура”, „Спорт”, „Економіка”, „Одяг і тканини”, у текстах публіцистичного стилю називають переважно нові предмети, поняття, явища, процеси, на позначення яких не існує питомих лексем (наприклад, *імпічмент, блокбастер, овертайм, офшор*). Є також велика частина англiзмів, що називають вже існуючі поняття. Процент таких англійських запозичень у публіцистичних текстах більший, ніж у текстах інших стилів. Крім того, їх особливістю у текстах публіцистичного стилю є те, що вони використовуються або з метою внесення додаткових відтінків у значення (*блеф, дог-шоу, трейдер, тендер*), або для того, щоб замінити питомі описові звороти (*кастинг, клуб, сейф*).

Література

1. Англо-український, українсько-англійський словник / [укладачі: Биховець Н. М., Борисенко І. І., Герасименко Г. О. та ін.]; за ред. Ю. О. Жлуктенка. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 696 с.
2. Баби́к С. П., Сьютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.
3. Данилюк І. Г. Сучасний словник іншомовних слів для середньої і вищої школи / І. Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 576 с.
4. Попова Н. О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Попова. – Запоріжжя, 2005. – 16 с.

5. Рыжикова С. Ю. Лексико-семантическая характеристика английских заимствований современного украинского языка / С. Ю. Рыжикова // Язык: этнокультурный и прагматический аспект. – Днепропетровск, 1989. – С. 98–104.
6. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів / О. П. Семотюк. – Харків : Видавництво «Ранок», 2007. – 464 с.
7. The new Oxford American dictionary. – 2nd ed. p. cm. by Erin McKean. 1. English language – United States – Dictionaries. 2. Americanisms – Dictionaries. PE 1628. N429 2005.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Т. В. Мелкумова

СТИЛЬОВА ТА ЖАНРОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МОВЛЕННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Мелкумова Т. В. Сильова та жанрова диференціація мовлення засобів масової інформації в сучасному мовознавстві.

У статті порушено проблему функціонально-стильового статусу мовлення засобів масової інформації, розглянуто внутрішньостильовий розподіл інформаційного та публіцистичного стилів, окреслено перспективи досліджень інформаційних та публіцистичних жанрів у зв'язку з активізацією суспільно-політичного життя.

Ключові слова: мовлення засобів масової інформації, інформаційний стиль, публіцистичний стиль, жанр.

Мелкумова Т. В. Стилиевая и жанровая дифференциация языка средств массовой информации в современном языкознании.

В статье поднимается проблема функционально-стилевого статуса языка средств массовой информации, рассматривается внутрестилевый раздел информационного и публицистического стилей, определяются перспективы исследований информационных и публицистических жанров в связи с активизацией общественно-политической жизни.

Ключевые слова: язык средств массовой информации, информационный стиль, публицистический стиль, жанр.

Melkumova T. V. Style and genre differentiation of mass-media speech in modern linguistics.

The article deals with problem of functional-style status of mass-media speech, inwardstylistic distribution of informative and publicistic styles, the perspectives of investigation of informative and publicistic genres connecting with activation of public-political life are also determined in the article.

Key words: the language of mass-media, informative style, publicistic style, genre.

Останнім часом у зв'язку з активізацією суспільно-політичного життя, яка спричинила, зокрема, й підвищення ролі ЗМІ, посилюється інтерес до мовного аспекту їх функціонування. Публіцистичне мовлення в ораторському різновиді існувало задовго до появи ЗМІ, публіцистика в її сучасних обсягах є широко розвиненим функціональним стилем, багатим на форми та засоби вираження. Функціонування публіцистичного підстилю в ЗМІ не ви-

кликає жодних заперечень (І. Білодід, М. Жовтобрюх, Б. Кулик, М. Плющ, В. Токар та ін.). Проте не всі тексти у ЗМІ відносяться до публіцистики, мовознавці обґрунтовано доводять виокремлення ІС як самостійного функціонально-стильового різновиду мовлення (Ю. Арешенков, Д. Баранник, Т. Добросклонська, В. Зайцева, М. Ковальчук, Т. Коць, Г. Мельник, А. Медушевський, Н. Озерова, І. Онищенко, Н. Разінкіна, В. Русанівський, А. Тепляшина, І. Шашкін та ін.). Інші дослідники обстоюють його позицію як підстилю публіцистики (Н. Бабич, М. Брандес, М. Феллер та ін.). Інколи до переліку функціональних стилів мовознавці вводять мовлення електронних засобів комунікації (Є. Какоріна), ораторський стиль (А. Медушевський). Попри всі здобутки мовознавства, функціонально-стильова диференціація мовлення ЗМІ залишається проблемою сучасної стилістики, лінгвістики загалом. Метою статті є порівняльний аналіз та узагальнення поглядів лінгвістів на проблему диференціації інформаційного та публіцистичного мовлення в сучасних ЗМІ.

При виділенні функціонального стилю мовознавці покладаються в основному на один із двох базових стилетворчих чинників: розглядають стиль або через реалізовану функцію, або через сферу використання. Окрім того, дослідники виділили інші екстралінгвістичні та мовні характеристики, за якими можна розрізнити стилі. Більшість лінгвістів погоджується, що функціональний стиль має специфічні мовні ознаки на лексичному, фразеологічному, морфологічному, синтаксичному, композиційно-мовленнєвому мовному рівнях. Морфемні (П. Дудик) і фонетичні (І. Арнольд, Н. Разінкіна) особливості згадуються як такі, що відіграють незначну роль при визначенні стилю тексту. Стилєтвірними є певні закономірності вибору, комбінування, модифікації та організації мовних засобів, в основному, лексичного та граматичного рівнів [11, 54]. Як зауважує І.В.Арнольд, «стилі різняться як можливістю чи неможливістю використання тих або інших елементів і конструкцій, а також їх частотним співвідношеннями» [3, 246]. Аналізу мовних особливостей публіцистичного та інформаційного мовлення приділяється значна увага в широкому колі мовознавчих досліджень [3; 6; 11; 20 та ін.]. Екстралінгвістичні (позамовні) стилєтвірні фактори досить часто стають об'єктом розвідок з функціональної стилістики [1; 11; 16; 17 та ін.]. Більша кількість розбіжностей стосується стильової диференціації публіцистичного та інформаційного мовлення за екстралінгвістичними факторами, а не за мовними параметрами. Спостерігається також різноманітність систем позамовних ознак у дослідженнях різних мовознавців. Учені відносять до первинних (основних) екстралінгвістичних чинників виокремлення функціонального стилю, наприклад, тип адресата, спосіб комунікації, що визначає писемний та усний різновиди мовлення (М. Брандес), типову ситуацію спілкування – офіційну або неофіційну тощо. Описано вторинні позамовні фактори, які формують риси підстилів і жанрів [17, 624]. Важливими екстралінгвістичними параметрами є сфера

використання, функціональна спрямованість, мовна функція, стильові риси, форми існування [2, 11].

Інформаційний стиль склався у «результаті активізації масово-інформаційного виду діяльності суспільства» [1, 128]. Дискусія стосовно виділення інформаційного стилю бере початок ще в першій чверті ХХ ст., коли почалося обговорення функціонально-стилістичних особливостей мови газети [8, 232]. Наприкінці ХХ ст. у публіцистичному стилі науковці фіксують значні зміни: посилення інформаційної функції засобів масової інформації, презентація відносин до адресата, націленість на комунікативний статус аудиторії, перетворення в жанровій системі [17, 664-665]. Мова ЗМІ набуває ознак окремого стилю, на позначення якого мовознавці пропонують такі терміни: інформаційний стиль [2; 8]; публіцистичний стиль на противагу ораторському (= у традиційній класифікації – публіцистика) [3]; газетний [3; 15; 20]; газетно-інформаційний (Т. Коць), [14]; стиль масової інформації [16]. Дослідники, які розподіляють публіцистичний та інформаційний стилі, розмежовують останній на власне інформаційне та коментарне, аналітичне мовлення. Такою класифікацією інформаційного мовлення (на позначення підстилів використовуються різні, але синонімічні терміни) послуговуються Ю. Арешенков, Т. Добросклонська, Г. Мельник, І. Онищенко, Л. Пархонюк, А. Тепляшина та ін.

Власне інформаційний підстиль представлений жанрами інформації, зокрема хронікальної, розширеної; звіту, замітки, кореспонденції, повідомлення [2, 13; 8, 233; 13, 115-117, 128-129; 20, 46]. Коментарний підстиль реалізується у жанрових різновидах аналітичної інформації, репортажу, коментаря, інтерв'ю, огляду [2, 13]. Аналогічно розподіляє газетні матеріали Л. Пархонюк – за двома напрямками: інформативні та аналітичні тексти. Т. Добросклонська поділяє медіатексти на три типи – новини, інформаційну аналітику (коментарій) та публіцистику [5, 179]. Задля уніфікації термінів проводимо паралелі: новини – власне інформаційний підстиль, інформаційна аналітика – коментарний підстиль, публіцистика – публіцистичний підстиль. Г. Мельник і А. Тепляшина виокремлюють у журналістиці такі групи жанрів: інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні. Репортаж та інтерв'ю віднесено ними до інформаційного підстилю [13]. Посилення ролі ЗМІ в житті сучасного суспільства спричиняє до виникнення нових жанрових різновидів, наприклад, експрес-інтерв'ю, експрес-опитування, ексклюзивне інтерв'ю. Поширеність журналістського розслідування, цікавого специфічними засобами здобуття інформації, пов'язують із посиленням інформаційної функції в текстах ЗМІ [7, 115-116]. Важливим аргументом для виділення інформаційного стилю є мовні параметри публіцистичних та інформаційних текстів. Наприклад, якщо порівняти їх стосовно частотності уживання виражальних засобів, зокрема синтаксису, помічаємо надзвичайну виразність публіцистичного мовлення та помірну емоційність інформаційних текстів, багатство виражальних синтаксичних засобів публіцистики та їх виважений добір в інформаційному мовленні.

У класифікації функціональних стилів Д. Баранника вихідним пунктом є форма мови – усна, писемна. Усне мовлення існує в діалогічній та монологічній формах. В українському усному монологічному мовленні Д. Баранник виділяє стилі відповідно до мети та функціональної настанови. Інформаційний стиль виокремлений дослідником як мовлення повідомного призначення. Публіцистичний стиль характеризується за двома напрямками – як мовлення переконувального призначення (підстилі – власне публіцистичний, судовий, дискусійно-діловий) та мовлення оцінно-узагальнювального призначення (церемоніальний підстиль) [18, 503-560]. Ю. Арешенков підстилями публіцистики пропонує вважати власне публіцистичний та ораторський різновиди [2, 12].

На думку учених, які інформаційне мовлення вважають підстилем публіцистичного стилю, інформаційні тексти з публіцистичними мають більше спільного, ніж відмінного. У межах публіцистичного стилю лінгвісти виокремлюють інформаційний підстиль, оскільки «відповідно до принципів традиційної класифікації в мовознавстві структура цього стилю не є достатньою для виділення його в окремий функціональний різновид» [12, 41-42]. Підставами для виокремлення інформаційного різновиду публіцистики часто слугує сфера використання тексту, що простежується уже на рівні назви підстилю: газетно-журнальна публіцистика [4], інформаційно-публіцистичний [12], прикладний [19], газетний (В. Ерендженев), газетно-інформаційний (А. Мамалига, О. Пазяк), газетно-публіцистичний підстиль (Г. Волкотруб) Г. Лещенко, Т. Сербіна, О. Сквородніков, О. Степанова, Л. Шевченко та ін.). В інформаційному підстилі виділяють типи, підтипи, жанри та форми (усна й писемна). Насамперед тексти цього підстилю розподілені між двома основними типами: перший – власне інформаційний; другий – аналітичний, коментуючий, об'єктивно-інформативний [4, 199-203]. М. Брандес розподіляє власне інформаційний тип інформаційного підстилю на підтипи, кожен з яких у свою чергу представлений жанровими різновидами: офіційно-інформаційний підтип (замітка, повідомлення, хроніка, звіт, інтерв'ю); інформаційно-діловий підтип (комюніке, резюме документа, кореспонденція, звіт, огляд друку); неофіційно-інформаційний підтип (жанр стислої замітки); інформаційно-експресивний підтип (замітка). В аналітичному типі інформаційного підстилю також виокремлено підтипи та жанри: газетно-науковий підтип (стаття, замітка, огляд, хроніка, інтерв'ю, репортаж); узагальнюючо-директивний підтип (жанри передової статті та коментаря); урочисто-декларативний підтип (звернення, опис, привітання, заклик, гасло [4, 199-204]. Аналіз мовознавчих джерел стосовно класифікації публіцистики за підстилями та жанрами показав, що дослідники часто вважають найсуттєвішим параметром внутрішньостильової диференціації сферу використання тексту. Наприклад, фейлетон віднесено до жанрів газетної публіцистики поряд із репортажем, інтерв'ю, хронікою тощо [17, 150]. До вторинних позамовних параметрів, які фор-

мують підстилі та жанри, мовознавці зараховують умови спілкування та форми мовлення, не пов'язані з призначенням сфери свідомості та відповідного виду діяльності [17, 624].

Ті мовознавці, які не виокремлюють інформаційний стиль, на підставі різних позамовних і мовних чинників подають, окрім інформаційного підстилю, такі підстилі публіцистики: ораторський, науково-публіцистичний, радіожурналістський підстиль, художня публіцистика, телепубліцистика, кінопубліцистика, реклама [4; 6; 12], публіцистичні тексти інтернету [9]. Виокремлення в межах публіцистики ораторського підстилю не викликає сумнівів ні у тих лінгвістів, які виділяють інформаційний стиль, ні у тих, які розглядають інформаційне мовлення у складі публіцистики. До ораторського підстилю належать тексти усної форми наступних монологічних жанрів: монолог, виступ на суспільних зборах, у державних і суспільних організаціях; доповідь, яка може стосуватися соціально-політичної або політико-економічної теми, бути звітною на зборах, конференції, з'їзді; промова – політична, дипломатична, військово-патріотична, агітаційна, надмогильна, ювілейна або мітингова. Останнім часом спостерігається активізація ораторського мовлення, особливо його діалогічних і полілогічних жанрів: публічний диспут, бесіда, дискусія, полеміка [2; 4; 6; 11; 17; 18].

Деякі мовознавці не виділяють художньо-публіцистичного підстилю, інші подають надзвичайно розлогий перелік його різновидів, до яких відносять, наприклад, більшість відомих у художньому стилі сатиричних жанрів (байки, гуморески, епіграми, афоризми і т. ін. [6, 90]). Представники обох точок зору орієнтуються при цьому на засоби реалізації текстів таких жанрів – газети, журнали. Так, дослідники, які не виокремлюють художньо-публіцистичного підстилю, відносять фейлетон до жанрів газетної публіцистики поряд із репортажем, інтерв'ю, хронікою тощо [17, 150]. Збільшується кількість дрібноформатних комічних художньо-публіцистичних жанрів, наприклад, досліджуваних Н. Станкевич політичних карикатур. Стилисти, які виділяють художню публіцистику, провідними її жанрами вважають оцінні тексти за функціональним призначенням – фейлетон і памфлет. Також художньо-публіцистичними визнаються есе, політичний трактат, пародія, нарис (останній буває портретним, проблемним, дорожнім) [4; 6; 8; 17; 19]. При віднесенні текстів цих жанрів до публіцистики треба враховувати не скільки реалізацію їх на сторінках друкованих ЗМІ, скільки відповідність функціональній настанові, мовним функціям та іншим параметрам функціонально-стильової диференціації.

Художньо-публіцистичний підстиль є наслідком пильної уваги митців слова до суспільно-політичних проблем. Художня публіцистика запозичила в художнього стилю жанрові різновиди, підпорядкувавши їх функціям публіцистики. Один і той самий жанр, наприклад, нарис, може бути різновидом як художнього стилю, так і художньо-публіцистичного підстилю. Проблема правильної функціонально-стильової ідентифікації свідчить про

необхідність урахування реалізованої функції, так само, як і при розмежуванні публіцистичного та інформаційного стилю. Взаємопроникнення публіцистики й інших стилів на жанровому рівні є перспективним напрямком дослідження різновидів публіцистичного мовлення.

Деякі мовознавці виокремлюють у складі публіцистики науково-публіцистичний підстиль, розгалужений на: теоретичні та науково-популярні статті, рецензії, лекції, виступи, доповіді [12, 41]. Наукові тексти мають непритаманні публіцистиці функціональну спрямованість (активізація логічного мислення адресата), мовні функції (волюнтативна, оцінна). Звичайно, публіцистичний текст може містити риси наукового стилю. Так, у політико-агітаційній статті використовують прийом аргументації із зверненням до історичних фактів. Але враховуючи інші параметри публіцистики, наприклад, вид діяльності у сфері використання публіцистичного підстилю (політико-ідеологічний), відмінний від виду діяльності у сфері використання наукових текстів (наукова діяльність), позиція учених щодо виокремлення науково-публіцистичного різновиду є недостатньо аргументованою.

Інколи в окремий підстиль відносять теле- та радіопубліцистику (С. Бернштейн, М. Кожина та ін.), що реалізується текстами теле- та радіопередач, політичних коментарів, оглядів [4, 197; 12, 41]. При виділенні подібних підстилів дослідники орієнтуються передусім на сферу їхньої реалізації, таким чином відбувається жанрова тавтологія в межах підстилів, адже одна й та сама доповідь може бути виголошена як у теле- або радіоэфірі, так і в аудиторії або на мітингу. Теле- та радіодиспути, дискусії пропонують розглядати й у межах ораторського підстилю, його діалогічної та полілогічної форм.

Інколи дослідники виділяють в окремий ФС мовлення електронних ЗМІ (Є. Какоріна). Інтернет є найменш дослідженим функціональною стилістикою засобом комунікації, так само, як і газета, ТБ, радіо, він постає контамінацією різних стилів (публіцистичного, інформаційного, офіційно-ділового, художнього та ін.), жанрів і різновидів мовлення (усних і писемних; монологічних, діалогічних і полілогічних). Публіцистичне мовлення здійснюється за трьома напрямками, наприклад, на порталі «Телекритика»: у текстах-«клонах» традиційних ЗМІ, у модифікованих текстах традиційних ЗМІ, в оригінальних веб-виданнях. Серед жанрових різновидів інтернет-публіцистики зустрічаємо зразки усіх відомих публіцистичних жанрів, а також появу нових специфічних. Наприклад, тематична дискусія форум стає одним із центральних й активних мовленнєвих жанрів в інтернет-комунікації, породжуючи нові різновиди (чат, конференція, гостьова книга) [10, 68-70]. Інтернет активно досліджується щодо виражальних можливостей його текстів, перспективним є аналіз функціонально-стильової, жанрової різноманітності інтернет-мовлення. Новоутворені публіцистичні жанри інтернету є підставою для виділення його в окремий підстиль публіцистики. Інтернет має специфічні жанри, стрімко розвивається, істотно

відрізняється від жанрів, наприклад, власне публіцистичного різновиду, за мовними характеристиками. Зворотній зв'язок публіциста з адресатом надзвичайно розвинений у багатьох формах. Є. Какоріна зазначає, що уперше засіб комунікації спрямував комунікативний процес не у вертикальному напрямку (диктор – слухач), а в горизонтальному (автор – адресат – автор). Що стосується інформаційних жанрів на сторінках інтернету, то вони є аналогічними до інформаційних різновидів в інших ЗМІ, тому не йдеться про віднесення їх до окремого підстилю інформаційного стилю.

Питання про стильовий статус реклами залишається дискусійним. На користь віднесення реклами до публіцистичного стилю наводяться такі аргументи: основні функції рекламних текстів (інформування, оцінка, вплив), мета (спонукання масового адресата до певної дії), соціальна значущість (зокрема в галузі економіки). Важливим компонентом змістової структури рекламного тексту є слоган – стисле, чітке й легке для сприйняття формулювання рекламної ідеї [17, 636-638]. Тексти рекламного підстилю популяризують певні твори, видовища, послуги з метою привернути до них увагу адресата. До рекламних жанрів зараховуються тексти плакатів, оголошень [6, 90]. Логічним є віднесення політичної реклами до публіцистичного стилю, оскільки такий рекламний текст справляє ідеологічний вплив, модифікацію свідомості адресата, реалізує оцінну мовну функцію. Чи є публіцистичним текстом реклама товару або послуги? Якими жанровими різновидами представлена сучасна реклама? Дослідження цих та інших питань стосовно реклами є перспективним напрямком дослідження.

Отже, визначення лінгвістичного статусу мовлення ЗМІ залишається проблемою функціональної стилістики. Лінгвісти, які вважають інформаційний стиль окремим функціонально-стильовим утворенням, орієнтуються при розподілі стилів головним чином на реалізовану функцію мови. Важливою відмінністю публіцистичного та інформаційного стилів є відповідність мовлення певному виду діяльності: інформаційне мовлення націлене на масово-інформаційну, публіцистичне – на політико-ідеологічну діяльність. Відмінності між двома стилями простежуються стосовно сфери використання, функціональної спрямованості та стильових рис, мовних функцій і ознак, зокрема, публіцистичний та інформаційний стилі відрізняються стосовно уживання синтаксичних виражальних засобів.

Мовознавці, що розглядають інформаційне мовлення як підстиль публіцистики, орієнтуються передусім на сферу використання. При такому розподілі до інформаційних хибно зараховуються тексти зовсім іншого функціонального призначення; відбувається заміщення поняття «інформаційний», яке відображає сутнісну характеристику тексту, назвами «газетний» (у значенні «реалізований на сторінках газети»), «журнальний».

Дослідження мовлення сучасних ЗМІ є перспективним напрямком сучасної лінгвістики; проблемними є такі аспекти: функціонально-стильовий статус текстів реклами; дослідження зміненої системи різновидів теле- та радіопубліцистики; аналіз жанрових новоутворень в електронних ЗМІ; вза-

емопроникнення публіцистики та інших стилів на жанровому рівні. Вирішення лінгвістикою окреслених проблем сприятиме чіткому визначенню жанру, підстилю, функціонального стилю тексту, адже це закладає основи для його повноцінної характеристики.

Література

1. Арешенков Ю. Місце інформаційного мовлення в системі функціональних стилів / Ю. Арешенков // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Збірник наук. праць, присвячених пам'яті проф. С. П. Самійленка. – Ч. II. – Запоріжжя: ЗДУ, 1996. – С. 125–128.
2. Арешенков Ю. О. Стилістика української мови: [навч. пос. для студентів факультету української філології]. – Кривий Ріг : КрДПУ, 2002. – 20 с.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования: [учебн. пособие]. – [3-е изд.]. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
4. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс: [учебник]. – [3-е изд., перераб. и доп.] / М. П. Брандес. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
5. Добросклонская Т. Г. Язык британской качественной прессы: новости, комментарий, публицистика / Т. Г. Добросклонская // Язык современной публицистики: Сб. статей / [Сост. Г. Я. Солганик]. – [2-е изд., испр.]. – М., 2007. – С. 179–211.
6. Дудик П. С. Стилістика української мови: [навч. посібник] / П. С. Дудик. – К.: ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
7. Дускаева Л. Р. Принципы типологии газетных речевых жанров / Л. Р. Дускаева // Язык современной публицистики: Сб. статей / [Сост. Г. Я. Солганик]. – [2-е изд., испр.]. – М.: Флинта; Наука, 2007. – С. 115–143.
8. Зайцева В. В. Інформаційний стиль в україномовній газеті / В. В. Зайцева // На ниві української філології: збірник наук. праць. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – С. 232–240.
9. Иванов Л. Ю. Язык интернета: заметки лингвиста / Л. Ю. Иванов. – <http://www/ivanoff.ru>.
10. Какорина Е. В. СМИ и интернет-коммуникация (области пересечения и проблемы взаимодействия) / Е. В. Какорина // Язык современной публицистики: Сб. статей / [Сост. Г. Я. Солганик]. – [2-е изд., испр.]. – М.: Флинта; Наука, 2007. – С. 67–98.
11. Кожин А. Н. Функциональные типы русской речи: [учеб. пособие] / Кожин А. Н., Крылов О. А., Одинцов В. В. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.
12. Мамчур І. Функціональні стилі мовлення в аспекті сучасного мовознавства / І. Мамчур // Дивослово. – 2001. – № 12. – С. 32–42.
13. Мельник Г. С. Основы творческой деятельности журналиста / Мельник Г. С., Тепляшина А. Н. – СПб.: Питер, 2008. – 272 с.
14. Озерова Н. Г. Взаимодействие функциональных стилей в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова // Русский язык и литература. – 2000. – № 1. – С. 14.
15. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика (на материале английского и русского языков): [учеб. пособие]. – [2-е изд., испр. и доп.] – М.: Высшая школа, 2004. – 271 с.
16. Русанівський В. М. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови // Слово і труд: До сімдесятиріччя академіка І. К. Білодіда / [редкол.:

- Андерш І. Ф., Жовтобрюх М. А., Їжакевич Г. П. та ін.] – К. : Наукова думка, 1976. – С. 73-81.
17. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / члены [редкол.: Баженова Е. А., Котюрова М. П., Сквородников А. П.]; под ред. М. Н. Кожинной. – [2-е изд., испр., доп.] – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 696 с.
18. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
19. Феллер М. Д. Стилї и знак: Стилї как способ изображения действительности / М. Д. Феллер. – Львов : Вища школа, 1984. – 168 с.
20. Шашкін І. Ю. Про основні риси газетного стилю / І. Ю. Шашкін // Питання стилїстики української мови в її взаємозв'язку з іншими слов'янськими мовами: тези доповідей міжвуз. наук. конференції 15–19 жовтня 1963 р. / [редкол.: Карпенко Ю. О., Кузнєцов В. І., Слинько І. І.]. – Чернівці, 1963. – С. 45–47.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

О. А. Остроушко

УКРАЇНСЬКІ ЗАМОВЛЯННЯ-ДІАЛОГИ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІОНУВАННЯ

Остроушко О. А. Українські замовляння-діалоги: структура, семантика, функціонування.

У статті йдеться про семантичні, структурні та функціональні особливості українських замовлянь-діалогів. Ці особливості зумовлені своєрідним призначенням текстів, їх магичною функцією. Замовляння-діалоги яскраво відбивають ряд світоглядних і психологічних особливостей мовців, зокрема вербальний вияв магичного принципу аналогії.

Ключові слова: замовляння, діалог, магична функція.

Ostroushko O. A. Ukrainian charm exorcist dialogues: structure, semantics, functioning.

В статье рассматриваются семантические, структурные и функциональные особенности украинских заговоров-диалогов. Эти особенности обусловлены своеобразным назначением текстов, их магической функцией. Заговоры-диалоги отражают ряд мировоззренческих и психологических особенностей их создателей, в частности вербальное выражение магического принципа аналогии.

Ключевые слова: заговор, диалог, магическая функция.

Ostroushko O. A. Ukrainian charm exorcist dialogues: the structure, semantics, function.

The article is devoted to the semantic, structural and functional peculiarities of one group of Ukrainian some-phrase charm exorcist texts – texts-dialogues. These peculiarities are provoked by task and magic function of these texts. Charm exorcist dialogues reflect the world outlook and psychological peculiarities of speakers, specifically verbal display of magic principle analogy.

Key words: charm exorcist text, dialog, magic function.

Один із найдавніших фольклорних жанрів, зароджений ще в надрах магичного світогляду, – замовляння, які являють собою усталені відтворювані текстові структури магично-практичного призначення. Ці тексти – продукт дуже особливої світоглядної системи, поза межами якої вони

втрачають будь-який смисл. Уплив світоглядного чинника виявляється не тільки на семантичному рівні, а й також на рівні структури та функціонування замовлянь. Саме цей аспект заговірних текстів привертає сьогодні все більшу увагу науковців.

Значну частину українських замовлянь становлять однофразові тексти – утворення, що складаються з одного висловлення, співвідносного з реченням (у ряді випадків – з комунікатом, що не є реченням). Серед них виділяються такі комунікативно-семантичні типи: замовляння-спонукання, замовляння-бажання, замовляння-розповіді. Структурно-семантичним різновидом замовлянь-бажань і спонукань є чисельна група паралелістичних замовлянь. Кількафразові ж тексти замовлянь можуть містити функціонально рівноправні та функціонально нерівноправні компоненти. Тексти цієї групи складаються з кількох висловлень, одне з яких має основне смислове навантаження, виявляє магічну функцію спонукання чи бажання, щодо якого інше висловлення виконує певною мірою допоміжну функцію інформування про магічні властивості суб'єкта дій, про ритуальну ситуацію, дії мовця чи магічних істот. Центральною формулою замовляння може бути будь-яка з однофразових конструкцій, найчастіше – спонукальна чи паралелістична. Функцію інформування виконує, як правило, розповідне висловлення. Так, скажімо, текст *Іде Сус Христос на кам'яну гору; на камінь ступає, кров замовляє раба Божого Семена. Із твоїх жил, з жовтих костей, білих суставів складається раба Божого Семена, і кров замовляється і остановляється* (УЧ, 35) складається з двох розповідних формул, перша з яких інформує про магічну ритуальну ситуацію й дії магічної істоти, друга виконує магічну функцію реалізації бажання шляхом повідомлення про процес його здійснення в момент замовляння.

За сукупністю змістових і структурних ознак виділяємо такі типи семантико-синтаксичної структури розглядуваної групи кількафразових замовлянь: замовляння-діалоги, діалогізовані замовляння, епічно-спонукальні й епічні замовляння.

Замовляння-діалоги (нечисельні в українській магічній традиції, $\approx 7\%$ усіх кількафразових замовлянь) являють собою чергування реплік осіб, які беруть участь у процесі замовляння (реальний діалог), або є уявним діалогом між мовцем та магічною істотою.

Так, дві особи беруть участь в обряді “перепікання сухот” у дитини і в процесі замовляння ячменю. У першому випадку основна мета діалогу, який відбувався, – прокоментувати дії: хвору дитину садовили на лопату й засовували в піч, попередньо вигорнувши звідти жар. Як правило, обряд повторювався тричі: – *Нащо тобі ці живці?* – *А це гілля наламала, щоб нас сухота не займала. Цими різками буду сухоту чухрати, хай не заходить до нашої хати!* – *Що ти робиш?* – *Сухоти запікаю* (ЛіС 1993 №2-3, 18), – *Що ти робиш?* – *Сухоти печу.* – *Печи, печи, а я з хати втечу* (Болтарович, 164), – *Чи можна дитину в піч саджати?* – *Чи можна сухотам дитину*

нападати? (Болтарович, 164). Виконувані дії зумовлюються одим із принципів магічного лікування: “подібне лікується подібним”. Сухоти “сушать” людину (дитину), і їх можна “засушити”, “запекти”. Відбувається, таким чином, переміщення суб’єкта і об’єкта магічної дії, дія переспрямовується, що й мають на меті відбити тексти замовлянь. В основі ж поєднання питань – магія за аналогією: як не можна саджати дитину в піч, так не можна хворобі гніздитися в дитині.

Основним смисловим моментом у замовляннях-діалогах проти ячменю є ствердження несправжності, неправдивості наявності хвороби: – *Ячмінець! – Брешеш!* (ЛіС 1991 №9, 61), – *В тебе ячмінець! – Брешеш!* – *Хай він тобі усохне!* (УЧ, 47), – *Що ти колаєш? – Ячмінець. – Брешеш. – Я ячмінець сколю, ячмінець зійде, і твоя правда до мене прийде* (УЧ, 47). Констатація наявності хвороби через її називання спричиняє репліку-відповідь із суб’єктивно-модальною оцінкою неправдивості повідомлення. Таким чином бажана відсутність хвороби показується як уже здійснений факт, хвороба виганяється через ствердження її відсутності тут і тепер, у зоні магічної дії. Інші формули, представлені в подібних діалогах, підтверджують і посилюють магічний вплив, повідомляючи про відсутність хвороби в майбутньому або висловлюючи побажання цього.

Двоє осіб беруть участь і в обрядах замовляння дерев на родючість. Такі обряди досить поширені в різних культурах [3, 125-126]. В українській традиції це відбувається, як правило, у Святий Вечір. На неплодне дерево замахуються сокирою, погрожуючи зрубати. Відбувається діалог: – *Я тебе зрубаю!* – *Не рубай, я її підв’язу, вона уродить* (Українці, 235), – *Я тебе зрубаю, як не будеш родить. – Не губи мене з білого світа, я зроблю, що тобі треба* (Українці, 235), – *Не рубай мене, буду вже родити!* – *Ні, зрубаю-таки: чому не родила?* – *Не рубай: буду вже родити!* – *Ні, зрубаю-таки, чому не родила?* – *Бійся Бога, не рубай: родитиму лучче за всіх. – Гляди ж!* (ЛіС 1992 №1, 54). Основні компоненти цих замовлянь – погроза, прохання не виконувати шкідливу дію, обіцянка зробити бажане. Такі замовляння є не стільки самостійними магічними текстами, скільки коментуванням виконуваної магічної дії. Тісний зв’язок із позамовною ситуацією виявляється, зокрема, і в наявності особових займенників, які набувають смислового наповнення лише в межах конкретного дискурсу. Подібні обряди можуть відбуватися й без словесного супроводу [3, 125-126]. За міфологічними уявленнями, усе виконване має налякати дерево, бо означає загрозу його існуванню. Наявність же реплік, якими виконавців магічного акту зобов’язують виконати певні дії як умову, за якої буде досягнутий бажаний стан (“*одягни і перевеслом сальним підпережи*” (Українці, 235), “*я її підв’язу*” (Українці, 235)), зумовлена тими ж світоглядними засадами, які лежать в основі формул обміну: “ти – мені, я – тобі”. Це є, очевидно, відголоском обрядів жертвоприношення. Зауважимо ще, що подібні діалоги найчастіше моделюються як розмова господаря й дерева.

У ряді випадків тексти замовлянь сприймаються як діалоги завдяки зачинам, які являють собою обмін привітаннями. Звичайно, це уявні розмови між мовцем та магічною істотою. Так, магічна істота, до якої звертаються з проханням, наказом, уявляється присутньою тут і зараз. Це має гарантувати, що висловлене буде почуте й здійснене. Виголошує подібні тексти, як правило, одна людина. Одна з реплік таких текстів є, власне, основною частиною замовляння і складається переважно з кількох магічних формул: – *Добрый вечір тобі на вечорино. – Здорова, народженна, молитвенна, хрещена. – У тебе кінь Халамин, у мене син Саламин. Візьми коня Халамина та посади Саламина; меч йому дай у руки, пошли його на села, на города та на болота, на усякі міста; де його спобіжиши, де його заскочиши, там його січи, там його нуди, там йому не дай ні спать, ні лежать, ні пити, ні їсти, ні пить, ні інших любить. Щоб в цей час і минуту до мене прибув народжений, хрещений і молитвований Іван до дівчини Марії* (УЗ, 43). Вступні висловлення вказують на час виголошення замовляння та називають магічну істоту. Подальші висловлення співвідносяться з початковими завдяки займенниковим замінам та означено-особовим спонукальним конструкціям.

За твердженням Н.І. Толстого, типовою структурою символічних діалогів, до яких дослідник відносить значну групу текстів магічного характеру, що ними супроводжувалися різні календарні, сімейно-родинні та лікувальні обряди, є “питання – відповідь – побажання” [2, 64]. Ця вихідна структура може редукуватися чи, навпаки, розростатися, що підтверджують і наші спостереження: – *Покорме, покорме, де ти бував? – На торгу. – Прибувай до мене в четвергу* (Українці, 288), – *Гикавко, гикавко, де була? – У Києві! – Що їла? – Кобилину. – Де діла? – Покинула! – Покинь і мене!* (УЗ, 131), – *Добридень тобі, бузино! Чи сколов брат брата? – Сколов. – Який суд судили? – Затреться, замнеться, та й так минеться* (УЧ, 8), – *Добривечір тобі, огненний бугало! – Здорова, хрещена, народженна, молитвяна раба Божая дівчино! – Куди ти летиши? – Полечу ліса палить, а землі сушить, а трави в’ялить. – Не лети ж ти, огненний бугало, ліса палить, землі сушить, а трави в’ялить. Полети ж ти, огненний бугало, до козака у двір. Де ти його спобіжиши, де ти його заскочиши, чи в лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи у вечері, чи у постелі, - учепися ти йому за серце, затоми ти його, запали ти його; щоб він трясся і трепетався душею і тілом за мною, народженною, хрещеною, молитвяною дівчиною Марією, щоб він мене не запив, не заїв і з іншими не загуляв, усе мене на помислах мав. Тягніть до мене, народженної, хрещеної і молитвяної дівчини Марії народженого, хрещеного і молитвяного козака Івана!* (УЗ, 41-42). Функція подібних замовлянь, на наш погляд, – моделюючи уявну розмову мовця й магічної істоти, поінформувати про прецедент, аналогом якого має стати бажане: покорм бував на торгу – має бути в мовця, гикавка покинула кобилину – має покинути мовця, суд не виніс вироку (“затреться, замнеться, та й так минеться”) – справа в суді має закінчитися добре й для

мовця. У приворотних замовляннях подібної структури мовець словесно змінює напрямок дії магічної істоти (магічного предмета) [4, 170-171]. Магічними помічниками в цих випадках виступають різні уособлення вогню (паління, сушіння), яким, зокрема, є “огненний бугало” в наведеному прикладі – “найімовірніше, метеорит, хоч, можливо, й блискавка”, на думку М. Новикової [1, 203]. І саме почуття кохання описується за допомогою дієслів цього тематичного ряду: “палити”, “сушити”, “в’ялити”.

Розглянемо способи варіації базової триреплікової структури заговір-ного діалогу. Проілюструємо це на матеріалі групи лікувальних замовлянь від зубного болю:

- базова триреплікова структура: – *Місяцю-Маю, чогось я тебе спитаю: чи болять у мерця зуби? – Ні, не болять, не щемлять. – Щоб же не боліли і не щеміли у рожденного, хрещеного раба Божого Івана!* (УЗ, 82);

- ускладнення додатковими репліками, які конкретизують прецедент: – *Молодик, молодик, де ти був? – На тім світі. – Що ти бачив? – Мертвих людей. – Що вони роблять? – Лежать. – У їх зуби не болять? – Не болять. – Щоб і в тебе не боліли, народжений, молитвяний Семене* (УЧ, 74);

- ускладнення попереднім повідомленням про учасників діалогу: *Питається старик в молодика: “Чи болять зуби в мертвяка?” – “Не болять, не сверблять і не яtringься.” – “Щоб у тебе, раба Божого (ім’я), не боліли, не свербіли, не яtringься, як камінь, закам’яніли”* (Онищенко);

- редукування основної структури: *Молодик рождається, на сей світ являється, мертвих людей питається: не болять у їх зуби? Нехай і у мене не болять: молитвяної, рожденої Пріски* (УЧ, 74).

Записи, зроблені у ХХ ст., представляють й інші варіації базової структури: *Молодик молодий, в тебе ріг золотий. Був ти на синіх морях, бачив ти мертвих людей. У мертвих людей зуби не болять, не щемлять. Щоб і у мене, народженого, хрещеного, зуби не боліли, не щеміли, поки того й віку!* (СМ, 59), *Я замовляю зуби (ім’я). Камінь у морі, мертвець у гробі. Питає мертвий живого, старий молодого: – Чи болять зуби у неживого? Щоб у тебе так боліли зуби у живого, як у мене неживого. Я зуби заговоряю: камінь у морі не двигнеться, так зуб у хрещеної, молитвеної (ім’я) не хитнеться* (СМ, 59).

Очевидно, не випадковим у розглянутих замовляннях є звертання до місяця, який нарікається “володарем” (УЧ, 75), “архангелом Михаїлом” (УЗ, 78), “Адамом” (УЗ, 76), “Аврамом” (УЧ, 78), має “золоті роги” (УЗ, 77), “хрест золотий” (УЗ, 78) – знаки княжої верховної влади. Місяць у давнину уявляли повновладним князем нічного, потойбічного світу. Місяць мандрує з “того” в “наш” світ і несе звідти свою ясновидючість і повновладність [1, 201]. Розглянуті тексти виголошували на молодий місяць, про що свідчать такі назви магічної істоти, як “*молодик молодий*” (УЧ, 75), “*молодик*” (УЗ, 76; УЧ, 74), “*місяцю молодий*” (УЗ, 81), “*Місяцю-Маю*” (УЗ, 82). Пов’язано це з аграрними та медичними уявленнями стародавніх народів, які до молодика приурочували зростання всього живого [1, 200].

До речі, тріада “зуби – мертві – місяць” у замовляннях постійна. І справа тут не стільки в аналогії, скільки в архаїчності цієї групи замовлянь: “зубний біль – чи не перша “неміч”, диференційована первісною свідомістю серед недуг “взагалі” [1, 248]. Некромагія, цвинтарна магія була в давнину досить розповсюджена. З апелюванням до світу мертвих пов’язані найархаїчніші обряди [3, 37-38, 80-81, 127-128]. Тому не зуби самі по собі якимось чином пов’язані з місяцем, мертвими й концентричним світом замовлянь, а, за словами М. Новикової, будь-які найдавніші язичницькі молитви передбачали звернення до могутніх покровителів, передусім – до предків, до мертвих [1, 248]. І місяць фігурує в розглянутих замовляннях і як володар мертвих, і як заступник-посередник між мертвими й живими.

Отже, замовляння-діалоги як різновид кількофразових текстів українських замовлянь реалізують два типи семантико-синтаксичної структури. Перший – “питання – відповідь”. Функція тексту цієї структури – прокоментувати, пояснити виконувани мовцем дії. Другий тип – “питання – відповідь – побажання”, в основі якого лежить магічний принцип аналогії. Ця базова триреплікова структура має численні варіанти, які виникають як шляхом її редукування, так і шляхом поширення й ускладнення. Питальні висловлення функціонують переважно в замовляннях з наявним діалогом, тому щодо текстів, які мають питальні висловлення, але не є за структурою діалогами, можемо припустити, що вони є текстами вторинного походження від діалогів. Основним синтаксичним засобом зв’язку висловлень у текстах-діалогах є, що цілком очевидно, неповнота синтаксичної структури висловлень і дейктичні елементи, як правило, особові займенники.

Список умовних позначень

- Болтарович – Болтарович З.Є. Народна медицина українців / Відп. ред. Р. Ф. Кирчів. – К. : Наук. думка, 1990. – 232 с.
- ЛіС – журнал «Людина і світ».
- Онищенко – інформант Онищенко Катерина Демидівна (1917–2003 рр.), с. Мала Олександрівка Великоолександрівського району Херсонської області
- СМ – Словесна магія українців / Упоряд., авт. передм. В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 102 с.
- УЗ – Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 308 с.
- Українці – Українці: народні вірування, повір’я, демонологія – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
- УЧ – Українські чари: 2-ге вид., стереотип. / Упоряд. О.М.Таланчук. – К.: Либідь, 1994. – 96 с.

Література

1. Новикова М.О. Коментар / М.О.Новикова // Українські замовляння / [упоряд. Москаленко М.Н.]. – К. : Дніпро, 1993. – С. 199-306.
2. Толстой Н.И. Фрагмент славянського язичества: архаический ритуал-диалог / Н.И.Толстой // Славянский и балканский фольклор: Этногенетическая общность и типологические параллели. – М. : Наука, 1984. – С. 5–72.
3. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Дж. Дж. Фрэзер / Пер. с англ. – М. : ООО “Фирма “Издательство АСТ”, 1998. – 784 с.
4. Чернов И. О структуре русских любовных заговоров / И.Чернов // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1965. – Вып. II. – С. 159–172.

Н. М. Шарманова

ЕТНОКОНЦЕПТ УКРАЇНА ЯК ФРАГМЕНТ КОГНІТИВНОГО ОСВОЄННЯ ВСЕСВІТУ

Шарманова Н. М. Етноконцепт *Україна* як фрагмент когнітивного освоєння Всесвіту.

У статті висвітлюються когнітивні механізми освоєння дійсності шляхом вербалізації національно маркованого концепту „Україна» на матеріалі мовних кліше. Концепт *Україна* позначений найвищим ступенем етноцентричності і становить національний духовний макроконцепт. Фонова інформація відсилає реципієнта до прецедентних ситуацій, притаманних українській культурі.

Ключові слова: етноконцепт, концептуальна картина світу, мовні кліше, когнітивна база, ксеноетнонім.

Шарманова Н. Н. Этноконцепт *Украина* как фрагмент когнитивного освоения Вселенной.

В статье рассматриваются когнитивные механизмы освоения действительности путём вербализации национального концепта *Украина* на материале языковых клише. Концепт *Украина* обозначен самой высшей степенью этноцентричности и является национальным духовным макроконцептом. Фоновая информация отсылает реципиента к прецедентным ситуациям, свойственным украинской культуре.

Ключевые слова: этноконцепт, концептуальная картина мира, языковое клише, когнитивная база, ксеноэтноним.

Sharmanova N. M. Ethnoconcept *Ukraine* as a subject of cognitive mastering of the Universe.

The article shows the cognitive mechanisms of development of the validity through verbalization of national marked concept *Ukraine* on a material of language clichés. Concept *Ukraine* is meant by the highest level of ethnocentrism and it makes the national spiritual macroconcept. The background information sends recipient to the precedent situations, which are peculiar to Ukrainian culture.

Key words: ethnoconcept, conceptual picture of the Universe, language clichés, cognitive base, ksenoethnonim.

Дослідження етнокультурного компонента української літературної мови – важливий крок до розуміння національної свідомості, методології етнолінгвістики та один із напрямків сучасної славістики. Універсальні складові цілісної моделі світу відбиваються крізь мову, відображаючи її духовну культуру, національні орієнтири і стереотипи. Етнічна специфіка мови визначається “насамперед психотипом її носія, який (психотип), у свою чергу, формується в процесі історичного, геополітичного й культурного розвитку етносу” [2, 245].

Специфічним змістом співвіднесеності носія мови з етнічною свідомістю, яка відтворює загальний дух мови, позначені *унікалії*, що містить кожна національна культура. Достатньо актуальною сьогодні “загальнославістичною тенденцією слід вважати розгляд глотогенезу кожної зі слов’янських мов як **окремого** своєрідного історичного явища, при цьому кожна мова має як шерех рис, спільних з кількома або всіма слов’янськими

мовами, так і унікальні особливості, що з'явилися протягом незалежного усамостійненого розвитку” [10, 198]. Так, мова є репрезентантом ментальності й детермінатором процесу етнічної соціалізації індивіда.

У сучасній науковій літературі виокремлюється декілька підходів до дефініції “концепт”: філософський (Ж. Дельоз, Ф. Гаватарі), логіко-філософський (Ч. Пірс, Г. Фреге), лінгвістичний (В. Гак, В. Звєгінцев, О. Тараненко), лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, Ю. Степанов, Г. Токарев, В. Ужченко), когнітивний (О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін), психолінгвістичний (О. Селіванова, І. Штерн, Л. Лисиченко), культурологічний і літературознавчий (Л. Грузберг, В. Зусман та ін.).

Під **концептами** розуміють інформаційну структуру свідомості, різносубстратну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії механізмів пізнання [8, 236]. Концепти національної ідентичності формують модус світосприйняття (А. Вежбицька, Л. Виготський, Д. Гудков, Дж. Лакофф, О. Лосєв, В. Маслова, О.Потебня, Б. Уорф та ін.).

Концептуалізація світу ґрунтується не лише на універсалиях, а й на етнічному компоненті, власне, на етноконцептах як структурах свідомості, що мають „спільні для представників певного етносу складники” [8, 231]. Етнокультурний простір інтерпретується через культурні тексти (міні- і макро-) як прецеденти, котрі загалом „є полем презентації концепту культури” [7, 30].

Аналізуючи слово-символ как фразеологічну детермінанту, Д.Ужченко виділяє серед базових такі концепти: “Хата”, “Поріг”, “Рушник”, “Вогонь”, “Дорога”, “Чоботи”, “Чумак”, “Калина”, “Осина” [9, 289].

Концепт “Україна” позначений найвищим ступенем етноцентричності. Вербальною оболонкою його є різні мовні кліше – фраземи, слогани тощо: *Прийдуть з України верби і тополі* (В. Симоненко); *Вітер з України* (С. Руданский); *Родом з України* (інформаційна передача на НТРК УТ-1). Персоніфікація образу України пов'язана з духовним генотипом українського народу й близькими за смыслом архетипами, етнічними образами, що супроводжують кожного українця з дитинства. Це краще за все відображено в знакових одиницях – афоризмах, пареміях, політичних гаслах тощо – репрезентантах авторського світовідчуття чи українського постфольклору, релевантні властивості яких сприяють створенню мовленнєвої інтелектуалізації, пов'язаної з інтерактивною моделлю дискурсу.

Указані мовні кліше співвідносяться з прецедентними феноменами (є прецедентними текстами), що спираються на фонові знання комунікантів, визначають світ норми, закономірностей, узагальнень і стратегію моральної поведінки кожної людини й соціуму загалом. Семантичне становлення афористичного вислову і паремії починається переважно з метафоричного переосмислення реальної дійсності, унаслідок чого лексичні компоненти деактуалізуються, прирощують конотацію, яка відтворює зв'язок

асоціативно-образного підґрунтя з культурою, її еталонами, символами, стереотипами [4, 71-73] і розглядається як знання, джерело когнітивного освоєння Всесвіту.

Мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні сутності етноконцепту “Україна” як прецедентного номена й лінгвокультурного тексту. Для реалізації мети визначено такі завдання: 1) розкрити когнітивні механізми та етапи вербалізації національно маркованого концепту; 2) дослідити специфіку етноментального мислення крізь призму концептуального аналізу на матеріалі мовних кліше (слоганів, афоризмів, паремій).

Поєднання когнітивного й функціонального підходів дозволяє осмислити сутність прецедентних текстів через звернення до структур ментефактів (концептів) і конвенціональних способів їх репрезентації в свідомості комуніканта. Категорії, вербалізовані в “лозунговій” картині світу (Ю. Левін), розкривають взаємозв'язок між репрезентацією мовного знання та його обробкою. Смысл афоризму (паремії) може бути інтерпретовано за умови експлікації всіх його компонентів, що є одночасно й етапами деривації, а саме: 1) перцептивна ситуація (відображення нормативних уявлень); 2) етномовний образ (гештальт, фрейм), який визначається перцептивною ситуацією і виокремлений із неї її ознакою; 3) когнітивний аналог образу як когнітивне профілювання концепту (тобто ситуація, що містить абстраговані з образу елементи та взаємозв'язки між ними у вигляді пропозицій); 4) ірадіювання асоціацій, пов'язане зі знаннями носіїв мови про перцептивну ситуацію, оцінюванням елементів мовної одиниці (емоційно-оцінне профілювання концепту).

Етнонім “Україна” сам по собі є національним духовним макроконцептом, який може тлумачитися як складова культурного симболарію (Токарев Г.), що визначає індивідуальну когнітивну картину світу й фонові, енциклопедичні знання комуніканта на рівні етносвідомості: *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко); *Найгостріше слово – Україна* (О. Теліга); *Калино моя – Україно! В твоїм куці – я кетяг багрянний!* (І. Жиленко), *Зажурилась Україна – така її доля* (Т. Шевченко); *Є боротьба за долю України* (Л. Костенко); *Україно! Ти для мене диво, ти моя молитва, ти моя розпука вікова* (В. Симоненко). Лінгвоментальний аспект розкривається при співвіднесенні ключового концепту “**Україна**” з асоціативними рядами понять: 1) *калина – кетяг*; 2) *доля – боротьба*; 3) *диво – молитва*; 4) *життя – слово* тощо.

Етноконцепт “Україна” співвідноситься з концептуально-мовною картиною світу, із макроконцептом “Універсум” як узагальненою світобудовою загалом: *Сонце і пісня вгорі – це моя Україна* (В. Сосюра); *Других Україн не шукає мій зір* (М. Вінграновський); *Архіпелаг посулих хуторів – це Україна* (Є. Маланюк). Крім того, основний концепт спирається на етноніми, що розкривають виразно національні ментефакти: *Для України вічним заборолом постане гордо Запорізька Січ* (Вс. Ткаченко); *Київ – нев-*

мирує серце України (П. Тичина); *Українці – бунтівний народ. Еволюційно не змінився з часів Київської Русі* (О. Чорногуз).

Опис ментальної дійсності, який подає етноконцепт, неможливий без таких його диференціаторів, як динамічний характер, багатовимірність і множинність складників, що знайшло відображення в мовних одиницях сучасного художнього й політичного дискурсу, наприклад: *Раби зростають до синів своєї України-матері; У білій стужі серце України* (В. Стус); *Скільки й живе Україна – повно в ній удів, так ніби записано в книгах віщих навіки бути їй удовицькою землею; Спаситель прогнав торгуючих з храму, а сьогодні вся Україна – збезчещений храм з непрогнозованими* (П. Загребельний). Виникає інтерференція культурних кодів як своєрідний міжкультурний діалог, де наявна прозора актуалізація інших концептів – духовних (інтелектуальних, моральних, правових, релігійних, філософських). Універсальні категорії “час” і “простір” набувають цікавого звучання – *сьогодні вся Україна*). Фонова інформація, репрезентантом якої є базовий етноконцепт, відсилає реципієнта до прецедентних ситуацій, притаманних тільки українській національній культурі – довготривалому періоду етноциду під гнітом трьох імперій або сучасному (*resp.* постмодерністському, постколоніальному) стану українського соціуму. Відтак, етноконцепт “Україна” дає вихід на інші етнічні концепти й образи: політичні, наприклад, *біла стужа, удовицька земля*; економічні, наприклад, *Україна – збезчещений храм* тощо.

Викривлене уявлення створюється доволі в непоодиноких випадках з опорою на спорадичну апперцепцію комуніканта в парадоксальних афоризмах: *Найбільша пральня України – це її телебачення* (П. Загребельний). Такі афоризми відбивають рефлексію реальності в свідомості перш за все окремого індивіда, ніж в етносвідомості. Загалом же деривацію пареміологічних одиниць, їх співвіднесеність із реальністю можна оцінювати як творчий комунікативний акт, де асоціації залежать від різних факторів, „починаючи з миттєвого стану мовної особистості й завершуючи найтипівішими національними стереотипами” [3, 170].

Прецедентні тексти з етноконцептом “Україна” як віддзеркалення стереотипів мають універсальну адресацію й реалізують комунікативні завдання повідомлення нових знань чи апеляції до наявних у когнітивній базі учасника комунікативного акту [5, 72-85]. Універсальність комунікативної ситуації визначається тим, що кожен адресат має можливість ототожнити себе з суб’єктом ситуації. Категорію суб’єктивності в афоризмах і пареміях розглядаємо крізь призму категорії узагальненого суб’єкта. Формально-граматичним засобом вираження названої категорії найчастіше виступає Н. в. особових і присвійних займенників: *Я люблю тебе, Україно, степом, Дніпром і Тарасом* (М. Вінграновський); *Моя Україно, недоле моя* (Т. Осьмачка); *Вулканна моя Україна* (І. Драч); *Моя країна – Україна* (назва науково-популярного видання). Значним смисловим навантаженням

позначені вислови, у яких когніція “почуття” позначена потенційною суб’єктивністю: *Пропікає душу Україна; Сміється божевільна Україна у смертнім леті на чужім крилі* (В. Стус).

Дискурс національної хвилі на зламі різних епох, політичних пристрастей відображено в манері спілкування влади з народом. Це, по суті, може являти собою або відбиття категорії посесивності, або PR- технології (загравання з масами, відверте / навмисне інтимізування стосунків народного лідера з народом тощо): *Моя Україно* (із звертань Президента В.Ющенка); *Ми не хочемо жити в УРКАїні* (слоган на плакатах мітингуючих під час революційних подій 2004 року). Прагматика спілкування побудована, як бачимо, іноді на мовній грі, коли навмисне зближуються близькозвучні, але абсолютно різні за семантичним наповненням лексеми і подається декодування актуальних, суспільно вагомих смислів (*Україна – УРКАїна*).

Виразно національним пафосом такі мовні кліше позначені на проти-вагу іншим гаслам, які вербалізують когнітивні уламки, що в сумі ніколи не можуть дати єдине поняття, суцільний етнічний образ держави, нації: *Донбасс – это Янукович; Закарпатье – это Балога; Днепрпетровск – это Тимошенко* (інформаційний бюлетень “На Самом Деле”). Окреслене вище розуміння сутності концепту “Україна” дає вихід на додаткові його диференціатори. Зокрема, тут варто зупинитися на т.зв. “ксеностереотипі”, що постає в свідомості носіїв інших культур, які мешкають в Україні чи за її межами як опозиція *свій / чужий: Україна – не Росія* (назва книги Л. Кучми); *Інша Україна: підміна понять* (“Дзеркало тижня”, № 9, 8-14.03.2008). Етнічна номінація з яскраво вираженою пейоративністю представлена у висловах на зразок *Ми – ледаці жителі Хохляндії, хохли з обвислими вусами, куркулі і підкуркульники, зрадники і поліцаї, мазепинці, петлюрівці, бандерівці. Нам нема місця на своїй землі. Ми самовбивці* (В.Голобородько). Такий ксеностереотип детермінований рядом суб’єктивних, упереджених уявлень інших етносів про домінуючі риси національного українського характеру як “чужої” етнічної групи. Наведена неофіційна назва України й українців розглядається як явище ксенофобії, а вербалізація “ксеноетнонімів” – мовленнева стереотипізація, яка ґрунтується на культурно-історичному й соціальному конфліктах.

Описані вище мовні факти засвідчують, що вербалізація етноконцепту “Україна” здійснюється в чотири етапи: співвіднесення концепту з етимологічним відповідним словом; формування внутрішньої форми – смислового центра концепту-образу; символізація значення; міфологізація концепту як дія символу в парадигмі культури [1].

Таким чином, прецедентні тексти – афоризми, паремії тощо – виступають результатом когнітивної й мовленнєвої діяльності людини, а відтак легко входять в індивідуальну й масову (національну) когнітивну бази, що пов’язується зі складними ментальними механізмами кодування й декодування інформації про реальний / ірреальний світ та її використання в кому-

нікації. Етноконцепт “Україна” узагальнює комплекс символічних значень із духовними, астральними, світоглядними національними образами й мікроконцептами: Універсум, Батьківщина, нація, земля, доля, життя, мати тощо – та протиставляється ксеностереотипам, окресленим поняттями “не-Хохляндія”, “не-Росія”, “не-Малоросія”, невідантропонімна автономія. Базовий лінгвоконцепт є одночасно складовою когнітивного освоєння світу й репрезентантом національної самоідентичності.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Когнитивно-семиологическая лингвокультурология: Истоки и методологические основы / Н. Ф. Алефиренко // Знание. Язык. Культура: [материалы Междунар. научной конф.] – Тула : Петровская Гора, 2007. – С. 3–8.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2007. – 263 с.
3. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : [курс лекцій] / В. В. Красных – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
4. Маслова В. А. Культурно-национальная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 69–76.
5. Радзівєвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівєвська / НАН України Ін-т української мови; [відп. ред. М. М. Пещак]. – К., 1998. – 194 с.
6. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – С. 13–24.
7. Токарев Г. В. Семиотика : [учеб. пособие] / Г. В. Токарев – Тула : Изд-во Тульского гос. пед. ун-та им. Л.Н.Толстого, 2007. – 147 с.
8. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): [монографія] / О. О. Селіванова – К.-Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
10. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнографічні та граматичні параметри : [монографія] / О. В. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.
11. Шарманова Н. М. Ментальний план афористичного світобачення (на матеріалі сучасної української афористики) / Н. М. Шарманова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 639–647.

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Л. А. Білоконенко

Мова міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Украинские дипломаты»

Білоконенко Л. А. Мова міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Украинские дипломаты».

У статті схарактеризовано мову міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Украинские дипломаты». Описано типи персонажів, орієнтовані на конструктивне та деструктивне розв'язання конфліктів. Проаналізовано конфліктогенний потенціал змісту одиниць мовлення персонажів, який призводить до непорозуміння між комунікантами, їх емоційної напруги, негативного результату у співіснуванні.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, конфліктоген, конфліктний потенціал одиниць мовлення.

Билоконенко Л. А. Язык межличностных конфликтов персонажей повести Г. Ф. Квитки-Основьяненко «Украинские дипломаты».

В статье дана характеристика языка межличностных конфликтов персонажей повести Г. Ф. Квитки-Основьяненко «Украинские дипломаты». Описано типы персонажей, которые ориентированы на конструктивное и деструктивное разрешение конфликтов. Проанализирован конфликтогенный потенциал содержания речевых единиц персонажей, который приводит к недоразумениям между коммуникантами, их эмоциональному напряжению, отрицательному результату в общении.

Ключевые слова: межличностный конфликт, конфликтоген, конфликтный потенциал речевых единиц.

Bilokonenko L. A. A language of the interpersonal conflicts of the characters in the story «The Ukrainian diplomats» after G. F. Kvitka-Osnovjanenko.

The article deals with a language of the interpersonal conflicts of the characters in the story «The Ukrainian diplomats» after G. F. Kvitka-Osnovjanenko. The types of the characters focused on constructive and destructive decision of the conflicts are described. Conflictual potential of the contents of the characters' speech units is analysed, which results in misunderstanding between speakers, their emotional pressure, and negative result in coexistence.

Key words: the interpersonal conflicts, the character, the speaker.

Гідну роль у становленні та розвитку української літератури посідає перший український прозаїк Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко. У своїх творах письменник виступає як просвітитель, гуманіст, майстер художнього слова, який в українській прозі вперше розкрив внутрішній світ змальованих ним героїв, приділив увагу їх людським якостям, психологічно вмотивував дії [1,175]. У рамках нашого дослідження розглянемо кон-

фліктні типи персонажів повісті Г.Ф. Квітки-Основ'яненка „Украинские дипломаты”, які визначимо на основі аналізу мови міжособистісних конфліктів. Нами вже розглядалася мова конфліктів у творах О. Кобилянської, Гр. Тютюнника, О. Довженка, І. Микитенка, А. Тесленка та інших [2, 3]. Твори ж Г.Ф.Квітки-Основ'яненка з позиції аналізу мовної специфіки конфліктів, зокрема міжособистісних, досліджені мало.

Різні галузі знань оперують поняттям „конфлікт”, адже він є об'єктивною реальністю в усіх сферах людського життя. Але найважливішим залишається розуміння й адекватна оцінка природи конфлікту та „природності” існування з ним самої людини, оскільки в ньому поєднуються внутрішні (особистісні) фактори, які визнають суб'єктивними причинами конфлікту, та зовнішні, що схарактеризовано як об'єктивні [4, 231-249].

Суб'єктивні фактори обумовлюються рисами характеру, інтересами, установками, фізичним та психологічним станом, уподобаннями особи. Вони виявляють специфіку процесів, які відбуваються у психіці людини під час взаємовідносин з іншими людьми та оточуючим середовищем. Конфлікт відбувається через непідготовленість особи до дій у таких умовах. Об'єктивні фактори – це національні традиції, норми, які вимагають дотримання етнокультурних стандартів, особливості виконання соціальних ролей, визначених соціальним статусом, професією, освітою, віком, статтю і т. ін.

Названі фактори виявляються передусім через мову та мовлення конфліктантів. Мова як код дозволяє комунікантам встановлювати контакт та розуміти один одного. Мовлення трактується як явище індивідуальне, яке несе в собі творчий потенціал особи. Необхідність вибору мовленнєвих одиниць, мовна компетенція, смак, досвід чи звички дають людині можливість неповторно використовувати ресурси мови. Серед цих ресурсів і конфліктогени – слова, дії чи бездіяльність, які впливають на розвиток конфлікту [5, 141]. Конфліктогенний потенціал слів обумовлений неспівпаданням змісту одиниць мови та одиниць мовлення, що призводить до непорозуміння між комунікантами, емоційної напруги, негативного результату у співіснуванні. Мовні конфліктогени викликають особливий психологічний стан суб'єктів. Дослідники з юридичної лінгвістики навіть говорять про існування лінгвістичної дискримінації, яка призводить до дискомфорту, приниження, стресу та агресивності особи [6, 119].

Критерієм конфліктності є міра мовленнєвого впливу на опонента. Конфлікт – парний акт, тому комуніканти у процесі взаємодії можуть рухатися різними шляхами. Перший – деструктивний, він спричинює погіршення стосунків, посилення антипатії. Другий – конструктивний, він визначається пошуком, а також реалізацією способів і шляхів вирішення конфлікту, зниженням негативних емоцій, об'єктивним сприйняттям ситуації, вибором оптимальної стратегії поведінки. Вибір певного шляху залежить від типу особистості. Дослідники визначають три основні типи особистостей [4, 216; 5, 66]. Деструктивний тип (1) схильний до конфлікту, намагається підкорити опонента, принижує його, часто стає ініціатором

скандалів, суперечок, залюбки вдається до брехні, пліток. Агресивність цих осіб провокує агресивність оточуючих. Недемонстративна деструктивна особистість приховує свою сутність, пристосовуючись до соціальних умов. Особи конструктивного типу вважають за краще знайти шлях до вирішення конфлікту, схильні до компромісу, примирення. Третій тип – конформний – який схильний до поступок, може коритися опоненту, пасивний у вирішенні конфліктів, оскільки їх індивідуальна несхильність до агресії, насилля сприймається і як позитив (зниження агресії опонента), і як негатив (сприяння таким проявам). Трагування осіб цього типу неоднозначне.

Названі конфліктні типи співвідносяться з комунікативними типами особистості. Схильність до вирішення чи не вирішення конфлікту реалізується на вербальному рівні, що досягається використанням певних ресурсів мови та поєднується з невербальним впливом. Отже, у конфлікті існують суб'єктивні та об'єктивні фактори, які виявляються через мову та мовлення. Критерієм конфліктності є міра мовленнєвого впливу на опонента. Вибір шляху подолання конфлікту визначається типом особистості, який співвідноситься з комунікативним типом людини. Останній, у свою чергу, обирає власну вербальну стратегію.

Повість „Украинские дипломаты” уперше була надрукована в журналі „Современник” у 1840 році. Критика зустріла твір стримано. У рецензіях зазначалося, що її треба поставити нижче від багатьох творів автора, однак „характери накреслені майстерно” [7, 535]. Стриманість критиків не може зменшити значущості повісті та яскравості характерів героїв.

Цікавим є образ Кирила Петровича Шпака – людини *темперамента холерического* (тут і далі цитується мовою оригіналу) (7, 198). У повісті він є конфліктно активним персонажем. У конфлікті за гусей із сусідом Тпрункевичем Шпак виявив сильні риси характеру, був достатньо активним, але *как обоим надоело... обе стороны начали поговаривать о „примирши” меж собою* (7, 199). Конфлікт має об'єктивні причини, зачіпає інтереси обох сторін, виявляється в різних стратегіях та тактиках впливу на опонента, але не має в тексті мовленнєвої реалізації. Автор детально подає лише етапи його розвитку, за якими можемо визначити, що Шпак не уникає конфлікту, але життєво на нього не орієнтований.

Конфлікт з Іваном Семеновичем описано за попередньою схемою: етапи розвитку, емоційний стан героїв та мовлення персонажів у формі непрямої мови. Поєднуються об'єктивні (традиції, норми, соціальний стан та статок нареченого) та суб'єктивні (*порча нравственности*) причини конфлікту. Шпак спілкується з небажаним нареченим *грозным голосом, раздраженным до чрезвычайности* (7, 223), просить його *оставить их, поколе они не пригласят его* (7, 225), а доньці *строго запретил* (7, 225) зустрічатися з коханим. Він мав переконання, що людей поважають за статки, а Іван Семенович *начал опровергать благорозумные заключения Кирилла Петровича и ... доказывать..., что богатство вздор* (7, 225), Шпак зреагував на ці слова агресивно, але він готовий вибачити капітану, погодитися

на примирення, *принял бы его в прежнюю ласку и убедил бы к тому Фенну Степановну* (7, 225). Шпак у конфлікті використовує лише необхідні, з його точки зору, відповідні вербалізовані дії на дії опонентів, але неадекватних оборонних дій у нього немає, він не перевищує міру необхідного захисту, готовий до поступок.

Конфлікти з дружиною мають саме мовленнєву репрезентацією. Г.Ф.Квітка-Основ'яненко подає комунікацію цих персонажів у формі реплік, як у п'єсі. Це свідчить про значущість змісту реплік – легше виявити „пускові механізми” конфлікту. Шпак, хоч і не уникає суперечок із дружиною, але часто в цьому і кається, образивши її, готовий і сам заплакати, просить вибачення, іде на поступки: *Вот как я... и готов просить прощения. Я не люблю, когда кто имеет неудовольствие на меня...* (7, 208).

Орієнтація на конструктивні дії також виявляється і в конфліктах із Шельменком. Мовлення подано у формі реплік. Тиск, агресивність, погрози Шпака демонстративного характеру (*живого тебя не выпущу* (7, 236), *пропадай твоя голова* (7, 237)). Але досить швидко мовлення змінюються кардинально: *Спасибо тебе, добрый Шельменко!* (7, 237), *Ай да молодец, Шельменко* (7, 238), *любезный Шельменко* (7, 238). Шпак – людина запальна, але відхідлива, поступлива. Стратегія приниження опонента використовується ним як данина „правильній” поведінці в конфлікті. Тому його конфліктність, з нашої точки зору, співвідноситься з конструктивним типом особистості. Він орієнтований на співробітництво та кооперацію; може демонструвати вольову поведінку, але в нього переважає впевненість у необхідності позитивних стосунків, зокрема і в мовленнєвій інтеракції, дотримується норм спілкування, здатний адаптуватися під впливом ситуації.

Фена Степанівна в конфліктах поводить емоційно, використовує різні тактики впливу на чоловіка: маніпулює, ігнорує, дистанціюється, вдається до шантажу і т. ін. Наприклад, у конфлікті за участю і Шельменка вона говорить чоловіку: *Так я стала у вас и болтунья, и бессмысленная, и бестолковая. Давно ли было, как я была и душечка, и голубочка, и распрекрасная, и преразумница...* (7, 246). Після цих слів Кирилу Петровичу *было досадно на себя* (7, 246), із соромом він думав *о причиненной им обиде законному другу своему* (7, 248). Дружина вихована у правилах суворих, у повазі до чоловіка, але при цьому Кирило Петрович відчуває, що вона керує ним, і він намагається протестувати: *Я вышел из тех лет, чтобы мною управлять; я хочу жить своим умом* (7, 204). Мовленнєва реакція жінки на цей протест спрямована викликати жалість, сором: *Уж я давно заметила, что газеты предпочитают супружескому согласию... Чем более стареются* (дружини – Л.Б.), *тем больше во всем отказывают...* (7, 205). Мотря, служниця Шпаків, радить пані: *А чего вам на него* (чоловіка – Л.Б.) *смотреть? И будто вы не знаете, как с ним управляться? Затужите да заплачьте ... то они и поддадутся...* (7, 255-256). Кирило Петрович дійсно кохає свою дружину, тому Фена Степанівна знає, що *чуть в слезы, так*

они тотчас и не станут, и поддадутся... (7, 256). Її механізми мовленнєвої взаємодії в конфліктах із чоловіком характеризуються обов'язковою вербальною дією у відповідь, яскравістю емоцій, використанням мовних засобів, які завдають шкоди. Вона може вдаватися до неадекватних захисних дій через неправильне розуміння слів, вчинків, інтенцій чоловіка. Наприклад, небажання Шпака випити старі ліки та пропозиція випити їх самій чи віддати собаці призводить до дивної реакції Фени Степанівни: *Ведь я и собака для вас все равно* (7, 207).

А от механізми взаємодії Фени Степанівни в конфліктах з донькою, Іваном Семеновичем та Шельменком інші. Саме вони, на наш погляд, виявляють реальний психологічний тип персонажу: динамічна конфліктна особистість, яка на вербальному рівні має установку на конфлікт. Доньці вона віддає *решительные и строгие приказания* (7, 267). Будь-який протест Пазіньки *маменька* називає *вздор*. Шельменка не лише проганяє, а й погрожує фізичною розправою. У спілкуванні з Іваном Семеновичем вона дещо „м'якша”, але зміст не міняється: *Я вам опять повторяю, оставьте нас навсегда и скорее. Муж мой, если увидит вас здесь, то ... нанесет вам неприятностей* (7, 243). Шельменко, щоб висловити свою думку в конфлікті з Феною Степанівною, *собирается с духом*, а от у присутності Кирила Петровича він говорить *хладнокровно, громко*.

Уважаємо, що Фена Степанівна – це персонаж деструктивного типу, але недемонстративного характеру: вона приховує свою установку на конфлікт, але обирає поведінку з активним впливом на партнера по комунікації, домінує у спілкуванні, зосереджена на собі.

Цікавим є психологічний тип ще одного персонажа – Шельменка. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко зазначає, що він *быв умнее всех и грамотен, заседатели земского суда...относились к нему за советом и руководством* (7, 229). Шельменко з усього мав свій зиск, а особливо *с ищущих правосудия в волостном правлении* (7, 229). Тут виявляється його ставлення до конфліктів, уміння їх використовувати та провокувати: *Когда же выходил „застой”... и ссорящихся и спорящих не было, тут он тонким образом вовлекал в ссоры и споры, часто за безделицу...* (7, 229).

Із Кирилом Петровичем Шельменко поводить нахабно, блазнює, знущається: *А капитан как дуралей – будучи – развесил уши и слушает, словно вот как теперь вы, и верит всему* (7, 237); *Я – будучи – такого ему нагорожу, а он все выслушает, поверит и станет благодарить, вот как и вы* (7, 238). Викрадення доньки Шпака, зовсім не сприймається як допомога Шельменка закоханим. Автор говорить: *Шельменко хотел еще позабавиться над Кириллом Петровичем, ставшим настоящим ипакном, как малороссияне называют простаков...: – Рапортую вашему высокоблагородию: дочь у отца украли исправно* (7, 283). Персонаж визначає стратегію свого спілкування лише керуючись власними інтересами та потребами, жорстко співвідносячи їх з установками на конфлікт. Не просто умовити Пазіньку поїхати з капітаном, а змусити її силою: *Видите, я плачу, да веду*

вас (7, 281); не лише повезти доньку від батьків, а принизити їх брехнею: *Дочь уже умчали, а отец развесил – будучи – уши и слушает баляндрасы...* (7, 283). Тож конфліктний репертуар Шельменка досить багатий: від прямої образи до приниження честі та гідності співрозмовника. Шельменко створює суперечки, провокує опонента на деструктивні дії. Для нього мовленнєва взаємодія визначається лише за результатом, тому досягнення мети стає основою психологічного комфорту персонажу, способи обираються для цього будь-які. Це персонаж деструктивного конфліктного типу демонстративного характеру.

Характеристика психологічних типів персонажів повісті Г.Ф. Квітки-Основ'яненка „Украинские дипломаты” мала своїм підґрунтям визначення суб'єктивних причин конфліктів, які виявилися в мовленні персонажів та визначили їх конфліктогенний потенціал. Актуалізація цього потенціалу залежить від орієнтованості на конструктивне чи деструктивне розв'язання конфлікту. Аналізуючи художній твір (повісті виповнилося 168 років!), ми визначили, що створені автором психологічні та комунікативні типи персонажів відповідають сучасним теоріям міжособистісного спілкування. Персонажі класифіковано як конструктивний тип особистості – Кирило Петрович, деструктивний тип недемонстративного характеру – Фена Степанівна, деструктивний тип демонстративного характеру – Шельменко.

Отже, у повісті Г.Ф.Квітка-Основ'яненко створив яскраві, кумедні і, головне, життєві образи. Безперечно, автор є знавцем художнього слова, новатором у мистецтві, що не лише збагнув свій вік, але і сягнув через століття.

Література

1. Історія української літератури: У 2-х т. / за ред. Білецького О. І. – К. : Видавництво АНУРСР, 1955. – Т. 1. – 1955. – С. 168–180.
2. Білоконенко Л. Особливості створення конфліктної ситуації у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» / Л. Білоконенко // Літературознавчі студії. – Вип. 13. – 2005. – С. 35–40.
3. Білоконенко Л. Мовна динаміка конфліктів у повісті Ольги Кобилянської «Земля» / Л. Білоконенко // Мандрівець. – 2003. – №6. – С. 37–43.
4. Анцупов А. Я. Конфликтология: [учебник для вузов]. / Анцупов А. Я., Шипилов А. И. – М. : ЮНИТИ – Дана, 2001. – 591 с.
5. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликтов: [учебное пособие] / Ложкин Г. В., Повякель Н. И. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
6. Третьякова В. С. Конфликт глазами лингвиста / В. С. Третьякова // Юрислингвистика – 2: Русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул, 2000. – С. 127–140.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів : У 7-и томах / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 4. – С. 198–290, 535–536.

РОЗМОВНО-ПРОСТОРІЧНА ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ

Бузько С. А. Розмовно-просторічна лексика в текстах української постмодерної прози.

У статті виявлено функціонально-прагматичний потенціал розмовно-просторічної лексики в текстах української постмодерної прози, а також показано засоби його реалізації. Доведено зумовленість вибору стилістичних засобів лексики специфікою постмодерних текстів; простежено взаємозв'язок між лексико-стилістичними засобами й основними засадами постмодерної лексики.

Ключові слова: розмовно-просторічна лексика, постмодерні художні тексти, іронія, стилістичні функції.

Бузько С. А. Разговорно-просторечная лексика в текстах украинской постмодерной прозы.

В статье раскрыт функционально-прагматический потенциал разговорно-просторечной лексики в текстах украинской постмодерной прозы, а также показаны средства его реализации. Доказана обусловленность выбора стилистических средств лексики спецификой постмодерных текстов; выявлена взаимосвязь между лексико-стилистическими средствами и основными принципами постмодерной лексики.

Ключевые слова: разговорно-просторечная лексика, постмодерные художественные тексты, ирония, стилистические тексты.

Buz'ko S. A. Colloquial lexicon in the texts of Ukrainian postmodern prose.

The article presents functional-pragmatic potential of colloquial vocabulary in the texts of Ukrainian postmodern prose and describes the means of its realization. The condition of choice of the stylistic ways of lexicon by the specific of postmodern prose is proved in the article; the connection between lexical-stylistic ways and the main principles of postmodern prose is also retraced there.

Key words: colloquial vocabulary, postmodern fiction texts, irony, stylistic functions.

В українській стилістиці й лексикології поняття розмовно-просторічної лексики трактується по-різному. Деякі дослідники, зокрема С. Левченко та А. Бурячок, оминають термін “просторіччя”, відносячи лексику такого типу до розмовної та, відповідно, позначаючи її ремарками “розмовне”, “розмовно-знижене”, “фамільярне” або “вulgарне” [1; 4]. Ряд учених (І. Чередниченко, А. Коваль, О. Пономарів та ін.) послуговуються термінами “просторіччя”, “просторічна лексика”, відмежовуючи цей клас слів від літературної розмовної лексики й зараховуючи до його складу мовні одиниці, що в основній своїй масі перебувають на межі літературного вжитку, а то й виходять за цю межу і часом надають мовленню зневажливо-іронічного забарвлення – це слова з різко зниженим експресивним забарвленням, слова, перекручені з погляду граматичних норм тощо [11, 87-88; 3, 81-82; 5, 104-109]. Інші мовознавці (М. Жовтобрюх, Г. Іжакевич, А. Грищенко) об'єднують поняття розмовної та просторічної лексики в одне тер-

мінологічне сполучення “розмовно-просторічні слова”, до яких відносять лексеми з додатковим стилістичним навантаженням, що надає їх значенню іронічних, жартівливих, фамільярних та інших відтінків [9, 154; 2, 72; 8, 223]. Підтримуючи положення про те, що чіткої межі між власне розмовною лексикою і просторіччям немає, ми також вважаємо доречним уживання терміна “розмовно-просторічна лексика”, на означення одного зі структурно-функціональних позалітературних різновидів лексичної системи загальнонародної мови, для якого характерна сукупність таких ознак, як певна стилістична зниженість (переважно це наявність емоційних та експресивних конотацій пейоративного характеру); відносна ненормативність (відмежовує розмовно-просторічну лексику від літературного різновиду розмовного мовлення); загальнопоширеність (відрізняє цей пласт лексики від територіальних і соціальних діалектів та індивідуальних „неправильностей” мовлення). Метою написання статті є виявлення функціонально-прагматичного потенціалу розмовно-просторічної лексики в текстах української постмодерної прози та опис засобів його реалізації. Джерельною базою дослідження послуговували твори Ю. Андруховича, М. Бриниха, Ю. Винничука, С. Жадана, О. Забужко, Ю. Іздрика, І. Карпи, С. Пиркало, С. Ушкалова.

Нами було виявлено, що порівняно з іншими типами нелітературного мовлення (соціальними й територіальними діалектами, а також суржиковими елементами) частотність уживання розмовно-просторічної лексики в текстах української постмодерної прози складає близько 32%. У багатьох випадках розмовно-просторічні слова функціонують майже на одному рівні з нейтральними компонентами, не знижуючи стилю оповіді, а лише створюючи своєрідний колорит простоти й невимушеності. Це стосується в першу чергу слів, найбільш наближених до розмовної лексики, яка, перебуваючи переважно в межах літературної мови, надає висловлюванню розмовного характеру в основному за рахунок зниженого експресивного забарвлення: *Нік продовжував на мене **випріщатися**; Хрич **повештався** ще якийсь час **по хаті**; На ліжку **продирав очі** Рома; ...**несеш**, що тільки спадає тобі на думку, а люди вірять; ...і тоді можна просто одразу **здохнути*** (С. Пиркало); *Час до часу збираються, щоб попиту пива і **потриндіти*** (М. Бриних); *...**цмулять** щось просто з пляшок*(Ю. Андрухович); ***Якогось дідька** мене **понесло** в гори* (Ю. Іздрик).

Переважно розмовно-просторічна лексика, використовувана в художніх постмодерністських текстах, або перебуває на межі літературного вжитку, або взагалі виходить за цю межу через відчутну зниженість емоційно-експресивних чи оцінних конотацій. Уживаючись у діалогічному мовленні персонажів, така лексика зазвичай виконує характерологічну функцію, тобто передає їх індивідуальні мовні особливості: *...**може**, там щось **прикольне** є **пожертти*** (І. Карпа); – *Що, **просрали** затриманого, **виродки**?!* <...> *І хто вас, **довболобів**, на службу приймав? Подумати тільки – **писа-***

ка задришпаний, а так намахав усіх!.. Професіонали задрочені! (Ю.Андрухович); Чути вигуки: “Принеси щось **пожерти!** **Закусь** давай! Неси **хавку** бігом! <...> **І водяри** захоти зо дві пляшки! <...> Нехай нормальної **жранини** принесе (Ю. Іздрик); **Невже** він її не **виграв, лопух, пацан, недоносок**, хоч би нового українця зачав (Ю. Андрухович).

Як бачимо, у постмодерністських текстах розмовно-просторічна лексика поєднується з іншими видами нелітературної лексики, зокрема соціальними діалектизмами (жаргоном, сленгом), що зумовлює характерну особливість використання цього лексичного шару в творах зазначеного напрямку. Цей факт підтверджує думку Л. Скворцова про те, що жаргонні слова й вирази не тільки переміщуються з одного жаргону в інший, але доволі часто проникають у звичайне розмовне мовлення; особливо сприятливим середовищем для такого проникнення є просторічна лексика. На думку дослідника, жаргонізована лексика і фраземіка, потрапляючи в розмовне мовлення та літературне просторіччя, “утворює так званий інтержаргон, що призводить до відомого зближення різних соціальних різновидів мовлення. Межі між ними стають менш чіткими й визначеними” [8, 29]. Ілюстрацією подібного зближення можуть послугувати наступні текстові уривки: *Коло кіоска **ошивалося** ще двійко **братанів*** (Ю.Іздрик); *На мою голову підозріло **вирячився старпер** у побитій міллю **совковій** шапці-вушанці* (С.Ушкалов); – *Хто відповідь за цей **гнилий базар**, тобі **шо**, **стрілу набить**, тобі, **падла**, прострелить прямо зараз коліно, **шоби** ти навчив своїх клієнтів економно **срати**?* (С.Ушкалов); *У залі хтось когось якраз **мандячить по мармизі** кулаками”;* “*Усьому доброму приходить колись **хана**”* (Ю.Андрухович).

Склад розмовно-просторічної лексики, яка функціонує в текстах української постмодерної прози, поповнюється завдяки словам, що в прямому значенні лайливими не є (напр., *корова, коза, цап* – назви тварини, *сука* – самиця свійського собаки, *падло* – трупи тварин тощо), але за певних обставин, у певній комунікативній ситуації набувають вульгаризованого забарвлення і звучать як образливі прізвиська, лайливі звертання, грубі назви осіб: *Це виявилось пасткою для дурних **корів**, які бозна-чого **приперлися** до цього **бедламу*** (Ю.Андрухович); ***Козел**, подумала я* (С.Пиркало); *Жодне **падло** не змусить мене робити щось таке, чого я не схочу* (Ю.Андрухович); *Ох ти ж **сука**, вирвалося в мене* (І.Карпа); – *Старий **придурок, цап!** – не витримала Марта* (Ю.Андрухович); *...я тут не можу з ліжка встати, а вона **стрибає, коза**. Скажете, не бісить на таке дивитися?* (С.Пиркало).

Деякі загальноживані слова, які своїм прямим значенням пов’язані з діями тварин (напр., *заржати, дзьобнути, кувікати*), при переносному вживанні набувають додаткових експресивних відтінків і служать засобом стилістично зниженої характеристики поведінки людей. Н-д: *Ми всі трос*

заржали (С.Пиркало); – *Чарівні панянки, давайте дзьобнемо за ваші юні ночі* (Ю.Винничук); – *Що ти там кувікаєш?* (С.Жадан).

Як стилістичний засіб розмовно-просторічна лексика часто вживається в постмодерних творах на тлі лексики книжної, урочистої, що визначає ще одну специфічну особливість функціонування цієї групи лексики в творах постмодернізму. “Поєднання в складі одного структурного цілого (речення, словосполучення) різнопідсистемних (різностильових) елементів і контрастування їх створюють експресію потужної сили й виконують важливі стилістичні функції. <...> Як правило, вони використовуються для створення гумористичних, іронічних, сатиричних та інших ефектів” [10, 16]. Н-д: – *А лимон!?? – зарепетував Девід. У цьому крикові була вся скорбота всесвіту* (С.Пиркало); *Ейфоричне очікування веде до Великої Сраки; Мене забембали її творчі пориви неспокійної душі* (І.Карпа); *О, плячки – то божественне їдло...* (Ю.Андрухович); *За умов дотримання формальної політкоректності насправді можна обісрати всіх* (С.Пиркало); *...вклоняюся доземно, без дурників* (О.Забужко).

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що в багатьох випадках саме прагнення створити комічний, гумористичний або іронічний ефект спонукає письменників-постмодерністів уживати нелітературну, зокрема розмовно-просторічну лексику, яка не завжди контрастує з лексикою високого стилю. З цією метою розмовно-просторічна лексика активно використовується не лише в мовленні персонажів, але й в авторському; причому частотність описуваного типу лексики в мовленні персонажів і в мові автора приблизно однакова, що є характерною особливістю постмодерністських текстів. Н-д: – *Чоловіки – як унітази: або зайняті, або засрані* (Ю.Винничук); *І де тоді я опиняюся зі своїми почуттями? Не хочеться казати “в дупі”, бо це не романтично, але де ж тоді?* (С.Пиркало); *От мерзотник, моїми віршами дівок у кущі заманює* (О.Ірванець).

В окремих прикладах іронія межує з сарказмом або навіть гротеском, при цьому віднайти ту межу, де закінчується гумор і починається уїдливе іронічно-саркастичне висміювання тих чи тих подій або явищ, не завжди видається можливим. Н-д: *Народ хоче, щоб йому дали по писку, а його нестять, мов малюка. Народ хоче, щоб його тицьнули носом у лайно, а його тицяють у пелюстки* (Ю.Винничук); *Коли хлопець хоче дівку молоду шпокнути, він їй чого тільки не наобіцяє...* (Ю.Андрухович); *...а вона, навіть не читавши Маркузе, каже, що він гівнюк і що пише для таких самих гівнюків, як він сам, щоб ті повірили, що вони ЩОСЬ, а вони насправді – нічого. Для мене, коротше, пише* (І.Карпа).

Як відомо, однією з визначальних рис постмодерних художніх творів є інтертекстуальні зв'язки, під якими розуміють “наявність у певному тексті слідів інших текстів <...> у вигляді включеності в його тканину фрагментів або елементів інших текстів”, а в більш широкому розумінні – “діа-

логічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами” [6, 78]. Інколи вислови, цитовані, увиразнюються завдяки проникненню в їх структуру розмовно-просторічної лексики. В одних випадках розмовно-просторічні лексеми замінюють якісь компоненти відомого вислову; в інших – лише доповнюють його структуру: *Істина в лайні* (І.Карпа); – *О мово рідна, що без тебе я? – Гівно, – відповів ти йому* (Ю.Андрухович); *Я це життя любив – з усім його паскудством, – хоч це паскудство й мучило мене; Дух, що тіло пре до бою* (Ю.Андрухович); *Транквіліон Пупс набрав постави римського патриція і прорік: – Так ніхто не кохав через тисячі літ, Вже куди я не пхав – ти холодна, як лід. Дивні скарби свої ти мені розпростерла, Тільки вранці згадав, що ти вчора померла. – Ну, це пародія на Сосюру... – Кий біс на Сосюру! Та це Володька у мене й стибрив перші рядки...* (Ю.Винничук).

Отже, у художніх постмодерністських текстах продуктивною є розмовно-просторічна лексика (близько 32% порівняно з іншими типами нелітературної лексики – територіальними і соціальними діалектами та суржиковими елементами). У переважній більшості випадків розмовно-просторічна лексика, представлена в постмодерних творах, або перебуває на межі літературного вжитку, або взагалі виходить за цю межу через відчутну стилістичну зниженість. Вона активно функціонує як у мовленні персонажів, виконуючи передусім характерологічну функцію, так і в авторському мовленні, створюючи комічний, гумористичний або іронічний ефект. Досить часто іронія переходить у саркастичне чи гротескне висміювання певних осіб, подій або явищ, вагома роль при цьому відводиться лексичним одиницям розмовно-просторічного характеру. Склад розмовно-просторічної лексики, що побутує в художніх постмодерністських текстах, поповнюється за рахунок стилістично нейтральних слів, які в певних комунікативних ситуаціях набувають зниженого експресивного забарвлення й стають стилістично маркованими завдяки переносному значенню.

Характерною особливістю стилістичного використання розмовно-просторічної лексики в постмодерністських текстах є те, що вона поєднується, з одного боку, з іншими видами нелітературного мовлення (зокрема, соціальними діалектами – сленгом та жаргоном), з іншого – з урочистою лексикою високого стилю. Поєднання розмовно-просторічної лексики з соціальними діалектами свідчить про зближення різних соціальних різновидів мовлення; наявність же в одному текстовому уривку різнопідсистемних (різностильових) мовних елементів та їх контрастування виступає засобом потужної експресії.

В окремих випадках за допомогою розмовно-просторічної лексики актуалізуються інтертекстуальні зв'язки постмодерних текстів із текстами інших культурних епох. Замінюючи якісь компоненти або доповнюючи його структуру відомого вислову або й таким чином увиразнюючи його,

розмовно-просторічні лексеми сприяють виявленню алюзій на певні літературні факти та інтерпретації відомих цитат.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю. Рекреації : романи. – К. : Вид-во “Час”, 1997. – 287 с.
2. Бриних М. Електронний пластилін : повість. – К. : Факт, 2007. – 244 с.
3. Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах. – Харків : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2007. – 288 с.
4. Винничук Ю. Мальва Ланда. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2003. – 540 с.
5. Жадан С. Капітал. – Харків : Фоліо, 2006. – 797 с.
6. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : роман. – [9-е вид.]. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
7. Іздрік Ю. Подвійний Леон. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
8. Ірванець О. Рівне / Ровно: Нібито роман. – Львів : Кальварія, 2002. – 189с.
9. Карпа І. 50 хвилин трави : новели. – Львів : Кальварія, 2006. – 238 с.
10. Пиркало С. Зелена Маргарита : повість, оповідання. – К. : Факт, 2007. – 184 с.
11. Пиркало С. Не думай про червоне: Роман не для молодшого шкільного віку. – [2-е вид.]. – К.: Факт, 2006. – 360 с.
12. Ушкалов С. БЖД: Crazynovel. – [2-е вид.]. – К. : Факт, 2008. – 240 с.

Література

1. Бурячок А. А. Функціонально-стилістична оцінка слів у Словнику української мови / А. А. Бурячок // Лексикологія та лексикографія. – К. : Наукова думка, 1969. – Вип. III. – С. 87–95.
2. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 255 с.
3. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – [3-е вид.]. – К. : Вища школа, 1987. – 352 с.
4. Левченко С. П. Ще раз про ремарку “просторічне” / С. П. Левченко// Лексикологія та лексикографія. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 159–164.
5. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Скворцов Л. И. Литературный язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии / Л. И. Скворцов // Литературная норма и просторечие. – М. : Наука, 1977. – 253 с.
8. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – [2-е вид.]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
10. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови: [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
11. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.

СТРУКТУРА «ЧУЖОГО СЛОВА» В ТЕКСТІ ОДНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЗАМОВЛЯННЯ

Вербовий М. В. Структура «чужого слова» в тексті одного українського замовляння.

У статті проаналізовано структурні особливості так званого «чужого слова» в тексті одного українського замовляння, що відображає використання українських словотворчих морфем, граматичних форм і значень, ритмічного складу.

Ключові слова: замовляння, «чуже слово», структура.

Вербовый Н. В. Структура «чужого слова» в тексте одного украинского заговора.

В статье проанализированы структурные особенности «чужого слова» в тексте одного украинского заговора, что отражает использование смыслообразовательных морфем, грамматических форм и значений, ритмического состава.

Ключевые слова: заговор, «чужое слово», структура.

Verbovyi M. V. The structure of a «strange language» in the text of a Ukrainian folk charm.

In the article the author analyses the structure of a «strange language» in the text of a Ukrainian folk charm which reflects the usage of Ukrainian wordforming morphemes, grammar forms and meanings, rhythmic composition.

Key words: folk charm, a «strange language», structure.

У книзі «Лікарські та господарські порадики XVIII ст.» (Київ, 1984) в одній з опублікованих пам'яток — „Книга лѣчебнаѧ ѿ(т) многи(х) лѣкарствъ” (Сяннічина др.пол. XVIII ст.) — подано кілька замовлянь, серед яких нашу увагу привернуло до себе третє за чергою замовляння [КЛ 102], що має в своєму складі “чуже слово” (рос. заумный язык). Здається, тут ідеться про найранішу фіксацію тексту “чужого слова”; рукопис 1776 року насправді подає не текст, а список восьми слів, тому його до уваги не беремо¹. Ось текст²:

“Млтва 3: Во имѧ ѿ^тца и сна и стаго духа, аминь. Кр^сть Х^свъ во мнѣ, кр^съ Х^свъ на мнѣ, кр^стом^б сѧ жегнаю, кр^сто^м Х^свымъ бѣсы проганѧю. ѿ^тступѣте, проклатїи, ѿ^т мене, раба бжїѧ, ім. Р^къ, и ѿ^т тоѧ храмины, бо ту сѣдїть архггль Міхайль, и ту поживуть архггли, анггли, архггль Гавріїль, Рафайль, Уріїль и пре^стаѧ бца Хр^ста раждає^т тутъ бо є^ст храмъ сть. Заклінаю ва^с, діаволы, идїт^ь во лицѣ бг^ом живы^м, не прїходѣте, лихъ не творѣте, пакости, анѣ іакїѧ злії вещи во вѣки, бо на на^с ѿпочїваєть дхъ стїи, и прославляє^т сѧ стаѧ тр^оца, и на рабѣ бжїмъ, ім. Р^къ ннѣ и во всѧ вѣкы, аминь. // во вѣки вѣкомъ, аминь. Тар^ьра канѣра тетуга не туѧ шелвіѧ нехвѣѧ жупелвѣѧ лѣнаръ штанѣнаръ кафѣра, ѧ васъ заклінаю бгомъ живы^м, и прч^сто[ю] пан^ьною дѣвою Мрією, и всѣми стїмы, и стїмъ мчнїко^м

¹ Стороженко Н. В. Малорусские суеверия, коим мало кто верил, собранные 1776 года (рукопись А. И. Чепы) // Киевская старина. — Киев, 1892. — Т. 36. — С. 126.

² Не подаємо титли, після голосних сполуку [йї] позначаємо буквою ї.

Аверкіємъ, и стымъ, ім. Ркъ, его ε^{CT} днь, абысте не шкодили рабу бжієму, ім. Ркъ, **ѡ** васъ всѣхъ заклиаю, **ѡ**^T ступѣте **ѡ**^T мене. Посылаю ва^c до пропастьы темной, идѣте, идѣте, идѣте же **ѡ**^T телесе его и бѣжіте во свои гра^d, тар^b тарь цѣтарь комѣарь” (С. 102.)

Знайомство з чужомовною частиною тексту замовляння веде до цікавого, на наш погляд, питання: це справді чужа мова чи філософема “чужої мови”³? Щоб це з’ясувати, спробуємо проаналізувати будову чужомовної частини тексту наведеного замовляння.

Насправді, на наш погляд, молитва складається з двох текстів, перший (А) починається християнською формулою *Во имѡ ѡ^mца и сна и стаго духа, аминь* і закінчується словами *во вѣки вѣкомъ, аминь*. Далі починається друге замовляння (текст Б), у якому на місці християнських подано виразно нехристиянські тексти: конструкцію розпочинає формула *Тар^bра канѣра тетуга не туѡ шелвіѡ нехвѣѡ жупелвѣѡ лѣнаръ штанѣнаръ кафѣра*, а завершує *тар^b тарь цѣтарь комѣарь*. Підміна християнських кліше чужомовними спонукає до думки, що конструкційно текст Б похідний од тексту А. На заповітний характер (або найсильнішу дію) тексту Б вказує те, що автор подає цей текст як кінцевий.

Для зручності аналізу позначимо початкову формулу аналізованого тексту римською цифрою I, слова в межах цієї конструкції вказуватимемо арабськими цифрами, відповідно, заключні слова тексту — цифрою II.

Розглянемо ближче першу формулу *Тар^bра* (1) *канѣра* (2) *тетуга* (3) *не туѡ* (4) *шелвіѡ* (5) *нехвѣѡ* (6) *жупелвѣѡ* (7) *лѣнаръ* (8) *штанѣнаръ* (9) *кафѣра* (10)...

У першому слові між двома приголосними *p* є знак *ъ*, зате далі, в 5, 6, 7 і 9 словах, сполуки приголосних подано вже без цього знака *Тар^bра* (1) ... *шелвіѡ* *нехвѣѡ* *жупелвѣѡ* (5–7) ... *штанѣнаръ* (9). Найвірогідніше, перше слово цього тексту відображає інерцію письма, тобто писар, якщо можна так сказати, не встиг перейти на відповідну орфографію чужого слова, зате далі він уже, здається, цілком витримує вимоги відповідного письма; в українській частині тексту цього замовляння за першою формулою бачимо *и прч^cто[ю] пан^bною дѣвою Мрією*. З іншого боку, пропуск ерів у 5–7 та 9 словах може непрямо свідчити, що писар не копіював чужий текст, а писав з голови. Цікава деталь, слова на кінцевий приголосний обох формул послідовно мають ери після приголосного (I) *лѣнаръ* (8) *штанѣнаръ* (9) та (II) *тар^b тарь* (1) *цѣтарь* (2) *комѣарь* (3), для автора, скоріше за все, такі ери були настільки природними, що він поширив їх на чужомовну частину свого тексту, отже, ролі кінцевих ерів у розмежуванні українського / неук-

³ У тексті замовляння, записаного 1928 року, названо “чужі мови” ... *язик — французький, татарський, пинський, циганський, турецький, німецький, волоський, жидівський, попівський* ... [2, 248]. Якщо відкинути попівську (з огляду на час запису), то одна з решти — можлива мова тексту?

або те, що для писаря це не було чуже слово, або, що нам видається найвірогіднішим, автор тексту сприймав *тар^бтарь* як редупліковане слово⁵.

Впадає в око, що розгляданий текст побудований повтором певних елементів⁶ *Тар^бра кан^ббра тетуга не ту^б шелві^б нехв^б жупелв^б л^бнар^бштан^бнар^б каф^ббра* (I 1–10). Отже, виділяємо спільні частини для першого й другого слів, для третього й четвертого, для п'ятого, шостого й сьомого, для восьмого й дев'ятого, останнє слово *каф^ббра* поєднане з попередніми двома (8, 9, а також і з 5, 6, 7) спільним голосним –*б*– (*л^бнар^бштан^бнар^б*), а з двома першими — кінцевою “морфемою” –*ра*. Як бачимо, конструкція має форму кільця: кінцеве слово поєднане з початком спільним елементом –*ра*.

Сказане справедливе й для другої частини аналізованого тексту *тар^бтарь и^бтар^б ком^ббарь* (II 1–3). Цікаво, що перше слово з такого погляду конструкційно, як ми вже вказували, є повтором “морфеми” –*тарь*, яку далі бачимо в другому слові, а в третьому — її, як можна здогадуватися, позиційний варіант –*арь* або (до чого нас підштовхує зіставлення другого й третього слова) –*барь*. Крім цього, у слові *ком^ббарь* зупиняє на собі око сполука двох голосних, варте уваги те, що групу з двох голосних ми спостерегли ще в чужомовних словах, напр.: *Есь, ели, елила, евеось, етирь, еели, ель, ерваонь* [Стороженко 1892: 126]; *Оиндіяно, медіяно, фирноняно* ... [Ефименко 1874: 51].

Отже, як ми досі з'ясували, будь-який елемент аналізованого тексту більше трьох разів у незмінній формі не повторюється.

Для зручності розташуємо слова першої формули за повтором спільних частин:

- а Тар^бра (1) кан^ббра (2)
б тетуга (3) не ту^б (4)

⁵ Пор. графічну форму цього слова в тексті замовляння, близького за часом та місцем побутування: *Заклинаю тя моцію и благодатію святого духа, да отступите въ свой тартарь, бо тамъ есть окно, на томъ окн^б есть камень, на том камени с^бдитъ чорный человекъ...* [10, 54]. Без ера між приголосними подає *Тартарь* П. Беринда (Бер. Лекс. 236 1627).

⁶ Принцип широковідомий у розмовній мові, напр.: *Гаді-перегаді* (Гр. I 263); *Галу-балу* (Гр. I 268); *Дарма-гарма* (Гр. I 358); *Переваги-ваги* (Гр. III 110); *Стрики-брики* = *Штрики-брики* (Гр. IV 216); *Халда-балда* (Гр. IV 384) *Хвиги-миги* (Гр. IV 391) та у фольклорі *Що втну, не перетну* (приговорка відёмська) (Ном. 47); *У тебе кінь Халамин, у мене син Саламин* (8, 43); *Фхав черезъ поле Михайло Рыхайло на б^блѳомъ кон^б и зъ гострымъ мечемъ ...* [6, 18]. Спроба вказати на походження *Рихайло* від архангелів фонетично ніяк не обґрунтована [Лукінова Т. Б. *Мовна архайка слов'янських замовлянь // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 52*], а подане білоруське слово *архайла* — очевидне утворення за зразком *Михайла*.

Для книжної культури вкажемо, що І. Величковському (к. XVII–п. XVIII ст.) належить вірш *Ехо*, в котрому використано такий же принцип, рими *края* : *рая*, *браны* : *раны* тощо [Величковський І. *Твори. — К.: Наукова думка, 1972. — С. 72*].

в шелвіа (5) нехвѣа (6) жупелвѣа (7)

г лѣнарѣ (8) штанѣнарѣ (9)

г кафѣра (10).

Як бачимо, перші два слова конструкції складають пару внаслідок повтору елемента *-ра* (а), третє й четверте слово поєднує *-етуа*(а) (б). До того ж у другу пару слів уведено заперечну частку *не*, слід думати, щоб не виникало відчуття одноманітності побудови конструкції чужого слова. П'яте й шосте слова за повтором заперечної частки *не* утворюють паралелізм до попередньої пари слів *тетуа не туа* (б) // *шелвіа нехвѣа* (в), проте цей паралелізм порушений приєднанням до п'ятого й шостого додатково-го, сьомого слова: три слова (5–7) поєднані “морфемою” *-і(ѣ)а*. У середині третього елемента конструкції (в) є внутрішній паралелізм: повторення частинки *-елвіа* (5) / *-елвѣа* (7) відбувається через варіант *-(ε)хвѣа* (б). Відкидання в шостому слові частки *не-* актуалізує для елемента (в) конструкції чергування початкових фрикативних приголосних *шелвіа* : *(не)хвѣа* : *жупелвѣа*: чергується передньоязиковий шиплячий *ш* із задньоязиковим *х* (шумні *ш/ж* різняться лише глухістю / дзвінкістю; українські приголосні *х* і *ж* перебувають поза парадигмою чергувань; хоча, можливо, для чужої мови таке чергування, з погляду писаря, цілком імовірно). Цікаво вказати, що звична для української мови зміна *х* : *ш* (*пастух* : *пастуше*) подана на зворот; так само й у другій формулі *цѣтарѣ* : *комѣарѣ* (*рука* : *руці*). Як думаємо, чергування навспак є непрямою ознакою світу–навпаки, себто світу, “вивернутого навиворіт”⁷. Здається, до цих двох чергувань можна долучити й сполуку *лв* п'ятого й сьомого слів, наче теж обернена звична *вл* (*ловити* : *ловлю*), зате в шостому слові сполука *хв* — нормальна. Структура слова *шелвіа* (5) дуже нагадує структуру позичення *шалвія*, яке в тексті КЛ виступає, коли не помиляємося, 6 разів⁸. Якщо й справді *шалвія* була основою до аналізованого *шелвіа*, тоді зрозуміло, чому нема ера між приголосними, пор. *salvūia*, *ша(д)вѣа трава* [Слав. 360 1642; Ф. IV 192]. У цьому слові ще в XVII ст. відбулася метатеза сонорних *Шавлѣа*. *Salvūia* *tinog* или *maior* [Слав.–Кор. 537 XVII; Шевельов 2002: 947]. Отже, наш текст засвідчує, що надсянські говірки у другій половині XVIII ст. метатези сонорних, принаймні для слова *шалвія*, ще не знали. Зрозуміло, що в межах елемента *шелвіа нехвѣа жупелвѣа* визначальним є перше слово, тому закономірно, що дальші два слова записані теж без ерів. Крім того, *жупелвѣа* може бути утворене приєднанням до основи *жупель* ‘смола’

⁷ Топоров В.Н. Заговоры и мифы // Мифы народов мира. Энциклопедия. — М., 2000. — Т. I. — С. 451.

⁸ Як гасло вживає писар це слово з ером, а в тексті статті — вже без ера, пор.: *Шалѣвѣа* (С. 96) // *шалѣѣю*, *шалѣю* (С. 97); ще див. *Шалѣѣю* (2 рази), *шалѣѣі* (105). Можна, мабуть, здогадуватися, що написанням / пропуском ера намагався автор орфографічно розрізняти високі / прості форми.

(СУМ XVI–п.п.XVII: 181), або *жупел(ь)* ‘sulphur’ (Слав. 388 1642) / sulphur, *жупель* (Слав.–Кор. 488 XVII), “морфеми” –*вѣа* за зразком попередніх двох слів; брак ера тут ще й виказує, що писар не бачив перед собою писаного тексту.

У складі слова *нехвѣа* спокусливо вбачати африкату, однак у тексті чужого слова є “нормальний” приголосний *ф* [Шевельов 2002: 806–807], а з другого боку, у межах елемента конструкції *шедвіа* (5) *нехвѣа* (6) *жупелѣа* (7) виникає чергування *дв* : *хв* : *дв*, сонорні розірвані глухим приголосним, звук *в* є у трьох групах, а це не дозволяє говорити про африкату у *нехвѣі*. Думаємо, що найпевніше шосте слово постало як відгомін якогось (якого саме годі сказати) польського(?) позичення на кшталт іменника *хвѣяньє* (<chwiejenie) ‘хитання’ [Тимченко II 461 1621] чи дієслова *хвѣятися* (1771; 1672; 1720), де вже нормально була сполука приголосних *хв*. На користь неукраїнського походження шостого слова також опосередковано може свідчити й брак ера у групі *хв*.

З погляду будови цілої конструкції *а(1+1) // б(1+1) // в(1+1+1)* третє, “зайве”, слово *нехвѣа* (чи *жупелѣа*?) для елемента *в* перебиває однамітність, порушує можливий автоматизм сприйняття тексту чужого слова.

Восьме й дев’яте слова, повторюючи елемент –*ѣнарѣ*, відновлюють парність *1+1* (г); десяте слово (г) — нове заперечення двокомпонентного повтору, причому спільна “морфема” –*ѣра* пов’язує останнє слово формули з другим словом (елемент *а*) *канѣра* (2) //... *кафѣра* (10). Обидва слова різняться, до речі, лише приголосними звуками *н* : *ф*, протиставленими, слід думати, як *сонорний* : *глухий*? Видається ймовірним, що слово *кафѣра* (10) віддзеркалює сполуку голосний *а* + приголосний *р* двох попередніх слів *лѣнарѣ* (8) *штанѣнарѣ* (9) як групу –*ра*.

Виділені спільні частин слів виявляють чергування початкових приголосних в аналізованих словах *Тарѣра* (1) *канѣра* (2) *тетуга* (3) *не туга* (4) *шедвіа* (5) *нехвѣа* (6) *жупелѣа* (7) *дѣнарѣ* (8) *штанѣнарѣ* (9) *кафѣра* (10). Неважко помітити, що початкові звуки повторюються через один приголосний *т* (1) : *к* (2) : *т* (3) : *н* (4) : *ш* (5) : *н* (6) : *ж* (7) : *л* (8) : *ш* (9) : *к* (10). Останнє, десяте, слово, як ми вже вказували, має конструкційний зв’язок не з восьмим, а з другим словом *т* (1) : *к* (2) : *т* (3) : ... *к* (10). Чергування *т* : *к* актуальне і для другої формули розгляданого замовляння *тарѣнарѣ* : *цѣнарѣ* : *комѣнарѣ*. У дев’ятому слові, слід здогадуватися, маємо виразно “чужомовну” початкову сполуку *шт*, пор. у тексті недавно записаного поліського замовляння *Штемпер, мури, гури*⁹. (До речі, двоє даль-

⁹ Мойсієнко В. М. Поліські замовляння // Древліани. Збірник матеріалів та статей з історії та культури поліського краю. — Львів, 1996. — С. 138.

ших слів цієї чужомовної конструкції зустрічаємо у п'есі „Боги” В. Хлебникова *Вчера был поцелуй // Мѹри гѹри рикоко*¹⁰).

Укажемо на цікаву особливість: чергування приголосних на початку слова в розгляданому тексті не збігається з повтором дальших частин цих же слів, що, річ ясна, зумовлює асиметричну будову конструкції першої формули. Друга формула складається з трьох слів, тобто має непарну будову.

Чимало цікавого приносить спостереження над граматичною будовою розгляданих слів. Для першої пари *тѹр^рра кан ъра* можна визначити закінчення *-а* (основа на приголосний *-р-*), жіночий рід. Таке ж закінчення характерне й для слів з основою на *-й-* *тѹтуѹ не туѹ* (3,4), теж жіночий рід. Виділення флексії *-а* у словах жіночого роду *шелвіѹ нехвѹѹ жуелѹѹѹ* (5–7) оголює суфікс *-ій-* (яскраво церковнослов'янський для XVIII ст., пор. написання *іѹѹ*). За допомогою цього суфікса від дієслівних та іменних основ творилися іменники зі збірним значенням “на означення людей ... *братія*”¹¹, отже, для п'ятого, шостого й сьомого слів можливим є значення збірності, хоча, здається, що найпевніше суфікс тут уживається за зразком церковних імен на кшталт *Марія*. Як ми виявили, в інших текстах замовлянь суфікс *-ій-* виступає переважно у власних іменах, напр.: *Заклинаю вас, гадюки, ... заклинаю три цариці: Куфію, Невію і Полію* [15, 43]; *Змія Орпія! Поклич ти всі свої змії ...* [8, 44]; *На морі на Діяні, на острові на Кіяні*¹², *там стояв дуб, а в дубі дупло, а в дуплі гніздо, а в гнізді цариці: одна Киліяна, друга Іліяна, а третя цариця Веретениця* [8, 150]; *Через море калиновий міст, а під тим мостом Дубіян стоїть, а під тим Дубіяном гадина Яселуха лежить* [8, 153] [дубіян ‘дуб’ (окіян = дубіян) — М. В.]. Один раз ми спостерегли цю морфему в чужомовній частині тексту замовляння до напування “надежной кобылы”: *Оиндіяно, медіяно, фирноняно, тамъ же камяно, свирно и свиро, свирса и свирку, и ты, араво!* [6, 51]. Тут у перших трьох словах, гадаємо, відображена опозиція церковнослов'янської й народної форми розгляданого суфікса *Оиндіяно, медіяно, фирноняно* (нагадує пару *братія : браття*).

¹⁰ Цитуємо з Вяч. Вс. Иванов. Хлебников и наука // Пути в неизвестное. Писатели рассказывают о науке. Сборник двадцатый. — М., 1980. — С. 436. На превеликий жаль, у Національній бібліотеці України ім В.Вернадського нема ні видання Хлебников В.В. Собрание сочинений. В 5 т. / Изд. Ю. Тынянов и И. Н. Степанов. — Ленинград: Изд-во писателей, 1928–1933, ні його відтворення Хлебников В. В. Собрание сочинений. Slavische Propylaen. Munich: Vilhelm Fink, 1968, тому тексти В.Хлебникова нам не доступні.

¹¹ Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. — Ужгород, 1960. — С. 127.

¹² Голосний *и* тут є закономірним для живої української мови [18, 484]. У надсянських говірках злиття *и* та *ы* не було [18, 481; 485–486], до того ж писар надуживав знаком *і* в тексті КЛ, що відзначив В. Передрієнко у Передмові (С. 11).

Церковнослов'янський суфікс *-iй-* належить, очевидно, до виразних рис, з погляду простих селян, чужої мови, пор. його використання в текстах покрайніх записів [3, 249–250]. Автор *Книги лѣчебной* вживає написання *-ѣа* не в тексті замовляння у позичених словах *фѣаљковѣи квѣтъ* та *шалѣвѣа* (КЛ 96)¹³.

Восьме й дев'яте слово мають нульове закінчення, оскільки їх основа містить суфікс *-арь*, за допомогою якого в українській мові творяться назви осіб чоловічого роду *лѣн-арь* *штанѣн-арь* (дослідники відзначають поширене функціонування після XIV–XV ст. цього афікса саме для української мови¹⁴). Цей же суфікс (як варіант морфеми *-тарь*) можна бачити й у третьому слові другої формули *тар^бтарь* (1) *цѣтарь* (2) *комѣ-арь* (3). Зрозуміло, що й у складі першого та другого слова виділяємо цей суфікс. Останнє слово жіночого роду *кафѣра* має закінчення *-а*, основу на приголосний *-р-*.

Виділені флексії й суфікси дозволяють нам стверджувати, що з погляду форми всі слова тексту I — іменники у формі називного відмінка однини (для п'ятого, шостого й сьомого можливе збірне значення), семантика яких указує на 'щось', ближче невідоме невтаємниченій людині. Недовідомість, на наше переконання, тут є важливим елементом семантики (точніше — семантичного підсилення) "чужого слова" [4, 89].

На користь того, що текст першої формули складений з іменників, свідчить дальший текст замовляння (Б), у якому виступає три рази форма знахідного відмінка особового займенника другої особи множини *ви*, родовий множини означального займенника *весь*, множинне закінчення мають також особові дієслівні форми умовного / наказового способів: *Тар^бра канѣра тетуга не туа шелѣа нехѣа жупелѣа лѣнарь штанѣнарь кафѣра, га вась* *заклінаю бгомъ жівѣ^м, и прч^сто[ю] пан^бною дѣвою Мрією, и всѣми стѣмы, и стѣмъ мчніко^м Аверкіємъ, и стѣмъ, ім. ^ркъ, его ^см днь, абыстѣ не шкодили рабу бжіему ім. ^ркъ, га вась всѣхъ* *заклінаю, ^мступѣтѣ ^м мене. Посылаю ва^с до пропасти тѣмной, идѣтѣ, идѣтѣ, идѣтѣ же ^м телесе его и бѣжѣтѣ во свои гра^д, тар^бтарь цѣтарь комѣарь.*

Значить, перша формула — звертання–перелік до злих духів, проти яких спрямована сила замовляння. Безпосереднє найменування злої сили, слід думати, має посилити дію магічного тексту; серед імен укажемо істот жіночого роду *Тар^бра* (1) *канѣра* (2) *тетуга* (3) *не туа* (4) *кафѣра* (10),

¹³ Пор. *viola*, *фіалокъ* (Слав. 414 1642); ще про слово *фіялка* див. Ф. IV 192. Цікаву для нашого аналізу форму подає Літопис С. Величка *хѣялковѣи* [Тимченко II 461 1720], пор. з аналізованим *кафѣра*.

¹⁴ Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. — Ужгород, 1960. — С. 108. Словотвір сучасної української літературної мови. — К.: Наукова думка, 1979. — С. 62, 77.

можливо, *шелві* (5) *нехвѣ* (6) *жупелѣ* (7) — збірні іменники, та істот-чоловіків *лѣнаръ* (8) *штанѣнаръ* (9).

Другу формулу складають, очевидно, також іменники–прикладки до семантично наче й прозорого слова *тар̣таръ*, однак графічна форма іменника (редупліковане слово) швидше свідчить, що ці три слова поширюють іменник у сполуці *во свои гра̣*⁰, себто подано конкретні назви цього града.

Аналізоване замовляння подане в тексті КЛ, як ми вже вказували, третім, тобто це найпотаємніший чи найсильніший текст. Обидві чужомовні формули, розпочинаючи й завершуючи текст замовляння, утворюють кільцеву, або рамкову, композицію.

Виявлені особливості текстової будови першої формули дозволяють нам стверджувати, що розглядааний текст має ритмічну основу (говірний вірш¹⁵) *Тар̣ра канѣра тетуга не туа шелвіа нехвѣ жупелѣ лѣнаръ штанѣнаръ кафѣра* (друге слово римується з останнім). Видається дуже ймовірним, що ця ритмічна конструкція — відгомін ритму формули з тексту А *Кр̣ть Х̣въ во мнѣ, кр̣ъ Х̣въ на мнѣ, кр̣том̣ с̣а жегнаю, кр̣то̣м̣ Х̣вымъ бѣсы проганю*. Зсув рими в чужому тексті потрібен був, здається, для того, щоб показати відмінний од звичного ритм чужого слова. Якщо це справді так, то отримуємо ще один доказ того, що конструкційно текст Б похідний од тексту А, тобто постав пізніше і під впливом тексту А.

Для конструкції *тар̣таръ џѣтаръ комѣаръ* (II 1,2,3) очевидним є повтор–римування трьох слів, причому третє слово римується і з першим, і з другим (*–ар̣ь*), приголосний *t* перед суфіксом єднає перші два слова (*–тар̣ь*), а голосний *ѣ* — друге й третє (*џѣтаръ* : *комѣаръ*).

Поданий аналіз чужомовних формул у тексті аналізованого замовляння, на наше переконання, дозволяє дійти висновку, що, по–перше, маємо до діла не власне чужу мову, а філософему чужої мови; по–друге, чуже слово у складі розгляданого замовляння має чітку структурну організацію, якій, що очевидно, притаманний, скоріше всього, підсвідомий (глибинний) характер. Особливості будови цієї структури гарно відображають, на наш погляд, використання українських словотворчих морфем, граматичних форм і значень, способи поєднання яких теж указують на українську мову др.пол. XVIII ст. Більше того, тексти аналізованих чужомовних формул пов’язані з українськими текстами ще й ритмічним складом.

Отже, з походження “чуже слово” в тексті українського замовляння др.пол. XVIII ст. насправді виявляється українським текстом, а не французьким, татарським, пинським, циганським, турецьким, німецьким, волоським чи жидівським текстом.

¹⁵ Гаспаров М. Л. Очерк истории европейского стиха. — М.: Наука, 1989. — С. 34–37.

Література

1. Лексикон словенороський Памви Беринди: [надрук. з вид. 1627 р. фотомеханічним способом] / Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1961. – 272 с.
2. Василенко М.Г. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: Замовляння / [упорядн.: Василенко М. Г., Шевчук Т. М.]. – К., 1992. – 336 с.
3. Вербовий М. До питання походження псевдослов'янizmів українських покрайніх записів, зібраних І. Панькевичем // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: [зб. наук. праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23-24 жовтня 1998 року)]. – Львів, 1999. – Ч. 2. – С. 247–253.
4. Волошинов В. Н. Марксизм и философия языка / В. Н. Волошинов. – Ленинград, 1929. – 188 с.
5. Грінченко Б. Словарь української мови: [надрук. з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом]. – К., 1958. – Т. 1-4.
6. Ефименко П. Сборник малороссийских заклинаний / П. Ефименко. – М., 1874. – 70 с.
7. Книга лічєбная ѿ(т) многи(х) лікарствъ // Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / [підгот. до вид. В. А. Передрієнко]. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 92–113.
8. Українські замовляння / [упорядн.: М. Н. Москаленко]. – К., 1993.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис / [упор., примітки та вступна стаття М. М. Пазяка]. – К., 1993. – 768 с.
10. Петров А. Угросские заговоры и заклинания начала XVIII века / А. Петров // Материалы для истории Угорской Руси. – Спб., 1906. – Вып. 4. – С. 51–64.
11. Славинецький Є. Лексіконъ латинский // Славинецький Є. Лексикон латинський; Славинецький Є. Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинський / [підг. до вид. В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 59–420.
12. Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексікон словено-латинській / [підг. до вид. В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 421–540.
13. Стороженко Н. В. Малорусские суеверия, коим мало кто верил, собранные 1776 года: рукопись А. И. Чепы / Н. В. Стороженко // Киевская старина 1892. – Т. 36. – С. 119–130.
14. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 2002. – Вип. 9.
15. Українські чари / [упорядн.: О. Таланчук]. – К., 1992. – 96 с.
16. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVII ст. / Є. Тимченко / [упорядн.: Німчук В. В., Лиса Г. І.]. – К., 2003. – Кн. I–II.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М., 1986–1987. – Т. 1–4.
18. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків, 2002. – 1054 с.

КОМПОЗИТИ-КОЛЬОРОНАЗВИ В ПОЕЗІЇ І. ДРАЧА

Иншаков А. Є. Композити-кольороназви в поезії І. Драча.

У статті йдеться про композити-кольороназви в поетичній спадщині Івана Драча, виявлено їхні функціональні можливості. Такі деривати сприяють творенню нових поетичних образів, зростанню естетичної, художньо-пізнавальної цінності поетичного слова.

Ключові слова: кольористичний компонент, композити, оцінна семантика.

Иншаков А. Е. Композиты-цветообозначения в поэзии И. Драча.

В статье рассматриваются композиты-цветообозначения в поэтическом наследии Ивана Драча, определяются их функциональные возможности. Такие дериваты способствуют созданию новых поэтических образов, увеличению эстетической, художественно-познавательной ценности поэтического слова.

Ключевые слова: цветообозначения, композиты, оценочная семантика.

Inshakov A. Ye. The colour name composites in Ivan Drutch poetry.

The article deals with the colour name composites in Ivan Drutch poetic inheritance, their functionalities are revealed. Such derivatives assist creation of new poetic images, increase aesthetic, art-cognitive values of a poetic word.

Key words: the colour names, composites, evaluative semantics.

У мовознавчій літературі значну увагу приділено проблемі функціонування складних утворень. Це роботи І.Р. Вихованця, Л.В. Возняка, В.Г. Герман, К.Г. Городенської, А.П. Грищенко, Н.Ф. Клименко, О.Д. Пономарева, О. Рудь, М.Я. Плющ, а також російських мовознавців О.А. Земської, О.С. Кубрякової, В.В. Лопатіна, О.М. Тихонова, М.М. Шанського, та ін.

Н.Ф. Клименко в праці „Як народжується слово” зазначає: „Словоскладання і основокладання прикметників дихає могутнім подихом народної творчості та фантазії. Українська поезія надзвичайно насичена композитами з кольористичним компонентом, що відображають позитивне чи негативне відношення автора до зображуваного...” Підтвердженням цієї думки є функціонування таких слів у поетичному мовленні І. Драча.

У своїй монографії „Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові” Н.Ф. Клименко зауважує, що „складні слова являють собою наслідок поєднання в єдине ціле двох слів, а композити на позначення кольору своїм вживанням і присутністю надають мові мелодійності і ілюзорності...”

Складні слова завдяки своїй багатоконпонентності мають більші стилістичні можливості порівняно до простих, значну понятійну й естетичну місткість. Способи словотвору осново- та словоскладання є доволі традиційними як для поезії ХХ століття, так і для творчості Івана Драча зокрема. Значну групу серед них становлять слова з кольористичним компонентом.

Дослідження мови поетичних творів ХХ століття встановило, що основну палітри фарб складають кольори чорний – червоний – білий. Значне місце відведено сизому, сріблястому та золотому кольорам. С.А. Васильєв у працях, присвячених знаковій природі кольору, червоний, чорний, білий кольори об'єднує в один „комплекс основних живописних елементів” і розглядає його „як щось до деякої міри неподільне”. Так, у поезії І. Драча традиційно протилежні члени пари біле – чорне об'єднуються, утворюючи композити: „біло-чорне квиління, чорно-біле ячання”.

Семантично місткі й образно глибокі складні слова з кольористичним компонентом сприяють творенню нових поетичних образів і зростанню естетичної, художньо-пізнавальної цінності поетичного слова. Наприклад, прикметник чорний у складі композитних прислівників розширює свою семантику, передаючи духовний стан, переживання ліричного героя: „І як же це чорно-моторошно – пронизує пісня нас лебедина”. Поширеними є композити на позначення змішаного кольору з підсилювальними або зменшувальними частками чи компонентами: *І має крила тяжко-голубі...* [2, 44]; *волосся буйно-чорне сніг* [2, 84].

Композити, утворені словоскладанням, різнопланові тематично. Це і деривати на позначення рослин: *ніжно-сині берези* [2, 154], *зелено-демократична держава* (на позначення лісу) [1, 48]; похідні, що характеризують абстрактні явища: *темно-вишневі барви* [1, 154], *сизо-синій жаль* [1, 128].

У складних словах на позначення предметів часто перша частина вказує на домінуючий колір: *зелено-кленове весло* [1, 112], *срібно-сиза вуздечка* [1, 133], *чорно-вогненна заполіч (вишивка)* [1, 54].

У поезії І. Драча зустрічаємо складні слова, що вказують на зовнішні ознаки людини: *чорно-попелястий вус* [1, 130]; характеризують частини тіла людини, тварини: *тяжко-бузкові крила* [2, 44], *чадно-чорне серце* [1, 34]; характеризують тварину за мастю: *вишнево-чорні коні* [1, 12], *сірувато-сизі кобилиці* [2, 73].

Цікавим явищем є поширені в поетичному мовленні митця редупліковані лексеми, що підсилюють значення кольору: *біла-біленька береза* [2, 105], *чорним-чорна вдова* [2, 71].

Композитам, утвореним способом основоскладання, притаманний еліптичний характер з'єднання компонентів, що полягає в усіченні основ слів.

Семантично досить однорідна група дериватів, які називають зовнішні ознаки людини (об'єкта): *чорнобровий друже* [2, 62], *матусі сивочолі* [2, 95], *огненноброві діви* [1, 84], *білозуба жінка* [2, 86], *блакитноока дівора* [1, 131], *темноокі артисти* [2, 17], *кароока Україна* (персоніфікований образ) [2, 74].

Композити на позначення ознак предмета є переважно метафоричними епітетами: *сизоока ракета-домовина* [1, 139], *чорнороте дзеркало* [2, 156].

У дериватах на позначення абстрактних явищ наявна емоційно-оцінна експресивність: *чорнобривий спів* [1, 122], *чорнобриве іржання* [1, 12], *го-*

лубооманний вечір [2, 83], *пашисторуса зоря* [1, 93], *бронзоволиці долі* [1, 44], *сизохмарий смуток* [1, 129],.

Кольорово відображає емоції ліричного героя похідне на позначення психічного стану людини: *морозночорний шок* [1, 9].

Не так багато композитів на позначення речовин: *чорнохолодна кров* [1, 97], *золотоп'янка кров* [1, 132], *золотогарячий мед* [1, 127] або на позначення астрономічних тіл, світил: *срібнопланетна Галактика* [1, 113], *чорно-величаве сонце* [1, 10]. Часто перша і друга частини однаково пояснюють одна одну, ніякої додаткової інформації не несуть, можуть існувати окремо, бути переставлені місцями: *чорна кров – холодна кров – холодно-чорна кров* і т.п.

У поезії І. Драча зустрічаємо поодинокі приклади дериватів, що характеризують особу за належністю до певного соціального класу, за певним станом у суспільстві: *золотокняжа жона* (у значенні дружина князя, поважна, шанована княгиня) [2, 117]. Натомість представлено значно більше композитів, що стосуються характеристики тварин, птахів, комах: *зеленоокі тварини* [1, 18], *сизоока вівчарка* [1, 18], *сизоокі орлиці* [1, 105], *чорноокий орел* [1, 106], *чорнобрива птиця* [1, 13], *золотоголовий метелик* [2, 139]. Всі ці композити, даючи різну оцінку тваринам, птахам, комахам, викликають різноманітні емоції: повагу, захват, теплоту чи, навпаки, іронію, зневагу.

У дериватах, що характеризують дерева, рослини, виявлена традиційна персоніфікація: перенесення ознак людини на рослини. Вони є метафоричними епітетами: *сосни жовтолиці* [1, 44], *білоколінна береза* [2, 106], *блакитноокий будяк* [2, 144]; *зелено-споришевий рід* (на позначення трави) [2, 92], *зелен-гай* [2, 97].

Окрему групу становлять складні іменники з кольористичним компонентом. Це назви на позначення зовнішньої ознаки: *білогруддя* [2, 17], *чорнобров'я* [2, 17], *чорнокрилля* [2, 18]; на позначення предметів та інших ознак: *чорнозем* [2, 82], *білоцвіт* [2, 82], *чорноквіт* [2,87], *білокров'я* [1, 57], *жовтоблакить* [1, 39].

Своєрідністю композитів, утворених способом словоскладання, є відношення градації між частинами складних слів. У ролі перших елементів продуктивними є основи буйно-, темно-, ясно-, світло-: *буйно-сині, темно-червоні, ясно-зелені*. Часто сполучуються різні кольори приблизно однаково-тональних спектрів: *сіро-сизий, синьо-голубий*.

Серед композитів, що характеризують абстрактні явища, переважає блакитний колір як символ чистоти: *світло-блакитне маєво* [1, 24], *синьо-блакитне небо* [1, 135], *блакитно-любисткові обійми* [1, 67].

Крім того, *зелен-шаленство* [2, 97], *сонячно-чисте повітря* [2, 38]. Зрідка зустрічаються композити на позначення плодів: *жовто-сизі яблука* [1, 130], *терново-огненні вишні* [1, 86].

Сполучуваність назв кольорів у поезії Івана Драча є закономірним використанням традиційних образів – поетичних символів. Уживання компо-

зитів із кольористичним компонентом є часто новаторським для створення емоційно-оцінних, метафоричних означень. Така лексика відіграє помітну стилістичну роль. Наприклад, сивий колір: „сива земля, сивочолі матері, сива пам’ять, сиві муки...” або тісно пов’язаний з поетичним означенням сивий щодо стилістичних, змістових особливостей і оцінної семантики сизий колір, що має народнопоетичне, фольклорне значення як постійний епітет: *сизопера птиця* [2, 93], *сизохмарний смуток* [1, 129], *птахсизокрил* [2, 36].

Золотий колір поєднує в собі семантику кольору і загальну позитивну високу оцінку: *золотогарячий мед* [1, 127], *золотокняжа жона* [2, 117], *золотоголовий метелик* [2, 139]. Семантика цього слова теж спирається на фольклорне, народнопоетичне джерело.

Отже, аналіз складних слів із кольористичним компонентом у поезії І. Драча дозволяє зробити висновок про різноплановий характер семантики цих композитів. У поезії він уживається як для характеристики зовнішнього вигляду предметів, явищ навколишньої дійсності, так і в переносному метафоричному значенні. Композити поетичного мовлення, нейтралізуючи семантику кольору, набувають символічного значення і тим самим збагачують поетику творів. У більшості прикладів наявна емоційно-оцінна експресивність. Значну роль тут відіграє семантика кольору для виявлення позитивного або негативного ставлення.

Список використаних джерел:

1. Драч І. Протуберанці сонця. – К.: Молодь, 1965.
2. Драч І. Шабля і хустина. – К.: Рад. письменник, 1981.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

В. І. Кажан, Р. П. Калініна

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ ФУНКЦІЇ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ

Кажан В. І., Калініна Р. П. Лексико-фразеологічні засоби вираження емоційно-оцінної функції газетних заголовків.

У статті здійснено вивчення мовних особливостей газет, засвідчено посилення емоційно-експресивно-оцінної функції заголовків завдяки залученню арсеналу розмовних лексико-фразеологічних засобів, закладених у мовній системі близькоспоріднених мов. Засвідчено переважно виправдане їх використання, умотивоване стилістичним завданням і авторським задумом.

Ключові слова: розмовно-просторічна лексика, жаргонна лексика, лексична сполучуваність слів, фразеологічні одиниці.

Кажан В. И., Калинина Р. П. Лексико-фразеологические способы выражения эмоционально-оценочной функции газетных заголовков.

В статье изучены языковые особенности газет, зафиксировано усиление эмоционально-экспрессивно-оценочной функции заголовков благодаря вовлечению арсенала

разговорных лексико-фразеологических средств, заложенных в языковой системе близкородственных языков. Засвидетельствовано в большинстве случаев их оправданное использование, мотивированное стилистическим заданием и авторским замыслом.

Ключевые слова: разговорно-просторечная лексика, жаргонная лексика, лексическая сочетаемость слов, фразеологические единицы.

Kazhan V. I., Kalinina R. P. Lexico-phraseological means of expressing the emotional evaluation function of head-lines.

The article gives the language peculiarities studying of newspapers, shows the increasing of emotional evaluation of head-lines due to the usage of big quantity of lexico-phraseological means pleated in a language system of kindred languages. The paper analyzes their usage reasoned with stylistic tasks and author's intention.

Key words: colloquial vocabulary, slangy vocabulary, lexical compatibility of words, phraseological units

Газетна публіцистика покликана інформувати широкі кола читачів з найбільш актуальних питань сучасності, впливати на свідомість людей, формувати суспільну думку.

Зміст газетно-публіцистичних матеріалів завжди включає два елементи – інформативний та оцінний. Це стосується і газетних заголовків, своєрідної „абревіатури змісту” [3, 167] й актуалізації всього тексту.

Особливістю сучасного газетно-публіцистичного стилю, і його невід’ємною рисою є вираження емоційно-експресивних і оцінних значень через використання нелітературних засобів. Літературна мова розширює свої межі за рахунок активного і вільного залучення розмовних, просторічних, жаргонних слів та зворотів, фразеологічних одиниць. З одного боку, це „прогресивний” процес [5, 4], з іншого – некритичне використання таких мовних засобів може призвести навіть до „кризи мови”, до „необхідності уживати радикальні заходи” [5,4].

Вивчення мовних особливостей україномовних („Дзеркало тижня”, „Україна молода”, „Іменем закону”) та російськомовних («Аргументы и факты», «Жизнь», «Комсомольская правда», «2000», «Киевские ведомости») газет та тижневиків засвідчує переважно виправдане використання подібних одиниць, умотивоване авторським задумом та стилістичною метою – розширити емоційно-оцінні й експресивно-виражальні можливості газетного тексту-заголовка.

Аби привернути увагу читачів автори публікацій широко послуговуються розмовно-просторічними словами з переносним значенням, тому нерідко беруть їх у лапки: *Інфляція „дістала” й пресу* (тут: потрапити в складні умови, обставини); *Гепатит „косить”* (знизити імунітет людини); *На „розігріві” у Бонда* (розігріти – викликати сильне нервово збудження); *Могорич за „пишк”* (за безцінь); *Собаки будуть „сдавать” своїх хозяев* (зраджувати); *Нефтяной рынок „крякнул»* (потерпіти поразку); *Карабах косит под Косово* (намагатися бути схожим на кого-небудь); *Ющенко*

прокатив Ялту (із змісту статті: Президент передумав їхати в Ялту на ралі, щоб вручити нагороду переможцям).

Переносне використання предикативів-дієслів, іменників підсилює образність та експресію заголовків.

Можливість уживання розмовно-просторічної лексики залежить від ступеня її зниженості: грубі, лайливі слова у заголовки проникають надзвичайно рідко. Інші групи подібних слів більш активні. Емоційний характер, виразність, часто неприкрита оцінність робить їх незамінними на газетних шпальтах.

Наприклад: *Плести язиком* легко (казати що-небудь нерозумне, безглузде); *За вибори – навкулачки*; „Антикризова – 2” *померла до народження*; Еколог *вляпався в bagno*; *Знав би прикуп – накупив би „баксів”*; *Дурацкие закони*; *Ющенко уехал из Парижа несолоно хлебавши*; *Евро – 2012 подстегивает*.

Просторічні слова дозволяють недвозначно виразити свої почуття, своє ставлення до людей, явищ, подій. Якщо вони входять у заголовок, читачеві ще до прочитання матеріалу стає відомо, у якому емоційному напрямку пише автор: В’ячеслав Нірка: *Мандражу „на Європі” в нас немає*; *Я сам по бою і мордобою*; „Вища освіта – не богадельня”; „Дурь” на огороде; *Пустобрехи*; *Довольно вражеские морды на наши наносит бигборды!!! Чиновников отправят сбрасывать брюшко*; *Жара достала? Ноги в тазик*; *Дешевку не предлагать*.

Для підсилення образної експресії і створення своєрідного наочного зорово-об’ємного образу журналісти послуговуються багатозначністю розмовно-просторічних слів. Наведемо приклади: *Канал „запломбували” остаточно*; *Харьков хотят нарастить*; *Доллар еще подрастет*; *Подсадная „утка” в предвыборном болоте*; *НАТО лезет с черного входа*; *Повалый сидит на таблетках*.

Багатозначність лексем інколи сприяє виникненню іронії (*Кабинет Министров вернул в продажу «ножки Буша»*) і сатири (*Коричневые скалят зубы*).

Нерідко в одному контексті свідомо зіштовхуються різні значення багатозначних слів: *Чорне майбутнє чорного золота*.

До емоційно-експресивних засобів відноситься і жаргонна лексика, яка функціонує останнім часом переважно в мовленні молоді, рідше такими одиницями послуговуються освічені верстви населення. Особливо активно використовуються в газетних заголовках слова із загального жаргону, які „засвідчують національну специфіку мововираження” [6, 56]: *Донбас „на шару” не катає* (задарма); *Час „стукачів”* (стукач – донощик, виказувач); *На кубло паханів налетіли „Беркути” і „Соколи”* (пахан – ватажок злочинного угруповування); *Крутые разборки по-донецки* (круті – рішучі, різкі і навіть жорстокі дії; разборки – з’ясування стосунків у різний спосіб); *Замочили воров в законе* (замочити – вбити).

Зауважимо, що більшість жаргонних слів фіксується тлумачними словниками української [1] і російської [4] мов з позначкою „жарг.”, а це означає, що вони перебувають на шляху до загальнонародної розмовної мови, сприяють її поповненню та збагаченню.

Спостереження довели, що підсилювати образність газетного мовлення може поєднання в одному заголовку різностильових шарів лексики. Наприклад: *Причальна **епопея** стартувала. Чи надовго? Всесвітній **яєчний переполох** (про банківську кризу); **Бої каналного значення** (про екологічну катастрофу в Керченській протоці); **Грядет передел землі? Кабельное отлучение от России** (позбавлення спілкування, зв'язку); **Хранитель** *язика* (той, хто оберігає що-небудь від чого-небудь); **Зачатие** „газової ОПЕК” (заява учасників форуму про бажання створити газовий картель, схожий на ОПЕК).*

Входячи складовою частиною в заголовок, розмовно-просторічні і жаргонні слова протиставляються нейтральним та книжновисоким, що знову ж таки призводить до підсилення його оцінності, експресивності, оживляє заголовки, підкреслює сучасний демократичний характер мови газети.

Зазначимо, що не завжди значення різностильових елементів є зрозумілим читачеві, тоді його пояснює підзаголовок або зміст тексту публікації. Наприклад: ***Фінансова „пральня”** замовлень не приймає (підзаголовок: Житомирський УБОЗ викрив конвертаційний центр, до якого причетний ряд держустанов та комерційних банків); Книга **пухнет** от рекордов (із змісту статті: 9 листопада відзначався черговий День рекордів Гіннеса); **Самоубийство** *язиком* (підзаголовок: Недавно разом канули в лету два солідних ілюстрованих журнали. Зовсім молоденький „Новинар” і досить похилий „KINO-КОЛО”); В октябрі спрос на „**белые воротнички**” *рухнул* (підзаголовок: Кількість вакансій різко знизилась. Потік резюме до кадрового агентства росте).*

Автори публікацій прагнуть зацікавити читача у прочитанні інформації. З цією метою залучаються іронічні за змістом словесні номінації, які протиставляються газетному тексту. Наприклад: *Суркіс **попав на гроші*** (йдеться про випуск грошових купюр з портретом Суркіса); *Буланова **гонит*** (повідомляється, що співачка любить швидку їзду); ***Под мухой*** (даються поради, як лікувати очі, якщо з'явилися перед очима крапки-мушки); „***Хреновий синяк***” (про швидке виведення синців за допомогою хрину).

Мова газети швидше, ніж мова художніх текстів, відтворює розширення синтаксичних зв'язків слів, виникнення й активізацію ненормованих словосполучень. Це факт свідомого, цілеспрямованого порушення норм лексичної сполучуваності слів, який формується на семантичній основі: один із компонентів набуває переносного оцінного значення (найчастіше метафоричного), концентрує в собі значення певної події, привертаючи тим самим до себе посилену увагу. Наприклад: ***Женевські процедури*** (Міжнародна спільнота не припиняє спроб урегулювати конфлікт на Півден-

ному Кавказі); *Металеві сльози* (про становище в українській металургії); *Крим. Громадянська діагностика; „Ощадний штурм”* (про формування реєстру вкладників радянського Ощадбанку); *Під тендерні марші – до нового Алчевська?*; *Жизнеспособность политсубъектов; Перспективы коммунальной музы; Скульптурный слух; Избитый марш* (учасники „Марша несогласных” у Нижньому Новгороді були побиті і затримані омонівцями); *Смешная слава* (про славу Максима Галкіна).

У деяких заголовках спостерігаємо заміну нейтральної позитивної оцінки стилістично забарвленою, іронічною: *Фата-моргана добробуту* (марєво добробуту); *Льготники-тяжеловесы* (про пільги экс-президента і экс-прем’єр-міністра). Ефект гостроти досягається нестандартизованим використанням слів у словосполученнях.

У результаті ненормованої сполучуваності слів можуть утворюватися не тільки метафоричні, а й оксюморонні сполучення, які складаються з несумісних співставлень слів: *Беззбройний збройовий рейс; Недоступне „доступне” житло; Злочин і зразково-показове покарання; Заклятые друзья; Сливки „нищего” общества; Герои мирных сражений; Трудный путь „легкого” метро!*

Бажання зацікавити читача оригінальним словом чи зворотом, а також послаблення цензури, демократизація в суспільстві призвели до того, що об’єктом гумору та іронії (і навіть деколи сатири) у мові публіцистики стають політичні партії країни, її лідери. У пресі з’явилися не зовсім коректні слова-характеристики відомих політиків: *Гарант, Леді Ю, Містер Ю, Лакмусовий Луценко, Главный, Профессор, Главный милиционер*. Ця тенденція простежується і в заголовках: *Помста Леді Ю; Праздник Главного; Спикер на выданье (про Яценюка); Путин послал ЮВТ на другой уровень (підзаголовок: Газуем с чистого листа); Леди Ю воюет с мистером Ю*. А ось як представлено колективний портрет провідних українських політиків на сторінках газети „АиФ”: *Заголовок: Три «богатыря» Украины (підзаголовки: Конкретный премьер; Увлеченный президент; Девушка с косой)*. Зауважимо, що такий не зовсім позитивний образ сучасної української влади контрастує з офіційним високим стилем політичного мовлення радянського часу.

Виразність мови газети може досягатися використанням різного типу фразеологічних одиниць, для яких ця риса є специфічною. Фразеологізми, крилаті вислови, прислів’я, приказки настільки стійкі, означені за формою і змістом, що інколи достатньо декількох слів із них, щоб у пам’яті повністю відновився фразеологічний контекст: *У попа була задача, він її рішив... Не якістю, так кількістю; Первым делом самолеты, а народ кода-нибудь потом; Лапша на уши от БЮТ*.

Фразеологічні одиниці, зафіксовані нами в газетних заголовках, можуть уживатись у двох варіантах: а) семантично і структурно незміненому; б) трансформованому. Наведемо приклади конструкцій першого варіанту: 1. *Повінь як детектор брехні; 2. С больной головы на здоровую; 3. Депу-*

таты нам не по карману; 4. *Донецкое метро: со щитом или на щите?* 5. *Цыплят по осени считают*. Нейтральність стилістичного забарвлення наведених фразеологізмів нівелюється використанням у їх складі книжних (запозичених) елементів: **метро, детектор**; розмовно-просторічних слів: **не по карману; брехня**; приказок і прислів'їв (2, 5); крилатих висловів (4); антонімічних пар слів (2, 4).

Частіше в газетному контексті ми зустрічаємося з динамічним явищем трансформації. Це може бути:

а) заміна якого-небудь компонента (у більшості випадків із формою слова семантика звороту суттєво не змінюється). Наприклад: *Промінвест і акціонери: **конфлікт** без правил?* (замість „гра без правил”); *Якщо опонент **не здається*** (замість „ворог”); *Ведмежі **претензії*** (замість „послуги” – невмілі послуги, які спричиняють лише неприємності; тут: пусті, невмотивовані претензії); *Найшла коса **на вулик*** (замість „на камінь” – зіштовхнулися в непримиренному протиріччі різні погляди, інтереси, характери. Перетворення конструкції активізувало емоційно-експресивну оцінку конфлікту між державними діячами: президентом і прем'єр-міністром; ***Судами** горю не допоможеш* (замість „сльозами”); ***Бюджет** и ныне там* (замість „воз и ныне там”); ***Бензинов узел*** (замість „Гордиев узел” – заплутана справа, яку важко вирішити); ***Статус** есть – ума не надо* (замість „сила”); ***Майкаїнова печать*** (замість „каїнова”; каїнова – від імені Каїн, яке стало загальним іменем на позначення тяжкого злочину; Майкаїнова – від назви селища Майкаїн, у якому трапився злочин. Близьке звучання слів (паронімія) дозволило авторові публікації актуалізувати значення фразеологізму „каїнова печать” („каїнова печать”) – тавро зради, злочину);

б) заміна якого-небудь компонента зі зміною семантики звороту: ***Іноземці липнуть** як мухи* (замість „мруть”, використовується та ж сама граматична структура фразеологічної одиниці, заміна дієслова „мруть” дієсловом „липнуть” веде до зміни лексичного значення виразу: липнуть – пристають); *Нет **БЮТа** без добра* (замість „худа”. Трансформація приказки викликала зміну семантики з негативної на позитивну: діяльність партії БЮТ приносить позитивні результати);

в) задля конкретизації зв'язність компонентів фразеологічних одиниць порушується вставкою допоміжних слів. Наприклад: ***Як сісти в калюжу з флотом...*** (замість „сісти в калюжу” – опинитися в безглуздій ситуації. Трансформація структури фразеологізму підкреслює саме безглуздість випадку; маємо не констатацію факту, а зворотню пораду-інструкцію, як потерпіти невдачу); ***Свистати гонорари** нагору!* (пор.: свистати всіх нагору – команда-виклик екіпажу судна на палубу для загальної роботи чи бою). Отже, спостерігаємо повністю трансформовану семантику звороту. ***Душа** на полпути к н'яткам* (замість „душа ушла в пятки” – про сильний, несподіваний переляк). Лексичне значення принципово не змінилося, йдеться про переляк, який може охопити людину під час перегляду фільмів-жахів. ***Бесценная игла** в необъятном стогу сена* (пор.: как будто иголка в стогу

сена – про кого-небудь, про що-небудь, кого (чи що) неможливо знайти). Із змісту підзаголовка зрозуміло, що йдеться про пошуки вченими братів за розумом на інших планетах. Означення-прикметник *необъятном* підсилює марність спроб у пошуках.

г) контамінація двох фразеологічних зворотів із заміною слів: *Стальная петля кризиса*. Заголовок утворено від двох трансформованих одиниць: 1) петля затягується (зашморг) – створюється надзвичайно тяжке, безвихідне становище; 2) мертва петля – петля з вузлом, який міцно затягується. *Слабое звено заколдованного круга* (про імпорт енергоносіїв): 1) слабка ланка (назва телевізійної гри, яка виявляє сильних гравців „завдяки” слабким; 2) зачароване коло (безвихідне становище; такий збіг обставин, із якого нелегко знайти вихід).

г) одним із прийомів трансформації фразеологізмів є еліпсис. Наприклад: *Із порожнього в порожнє* (із підзаголовка: про антикризові зміни до бюджету). Фіксуємо еліпсис дієслова переливати (персипати) – займатися марною справою; марно витратити час. *Деньги на ветер* (витратити, розходити бездумно – про гроші, становище, нерухомість). Пропущено дієслово *бросать*, вставлено допоміжний компонент *деньги*.

д) заміна одного із компонентів спільнокореневим словом: *Подрезанные крылья ХАЗа* (подрезанные – від *подрезать* – позбавити можливості розгорнути діяльність. Семантика звороту в цілому не змінюється).

Отже, на мову публіцистики активно впливає різне за частотністю і стилістичним забарвленням розмовне мовлення. Це явище є сферою реалізації і розширення широких зображально-виражальних, оцінних можливостей, закладених у мовній системі близькоспоріднених мов.

Однак, розмовно-просторічні слова і звороти, жаргонізми, фразеологічні одиниці в газетному тексті не повинні виходити за рамки стандарту і сприяти вульгаризації публічної мови. Якщо ж і трапляються відхилення від норми, то вони мають бути вмотивованими стилістичним завданням та авторським задумом.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упорядн.: та гол. ред.: В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1426 с.
2. Курилова А. Д. Толковый словарь разговорного русского языка / А. Д. Курилова. – М. : Астрель ; АСТ, 2007. – 639 с.
3. Николина Н. А. Филологический анализ текста / А. Н. Николина. – М. : Академия, 2003. – 256 с.
4. Словарь русского языка : В 4-х томах. – М. : Русский язык, 1981–1984. – 2980 с.
5. Солганик Г. Я. Язык современных СМИ / Г. Я. Солганик // Журналистика и культура русской речи. – 2004. – №1. – С. 3–6.
6. Ставицька Л. Короткий тлумачний словник жаргонної лексики (на матеріалі сучасної української літератури) / Л. Ставицька // Слово і час. – 2000. – №4. – С. 54–58.

ПАРЕМІЇ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Паремії як засіб політичного впливу на адресата в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського.

Статтю присвячено дослідженню функціональних особливостей та комунікативно-прагматичного потенціалу прислів'їв і приказок у публіцистичній спадщині Михайла Грушевського. Здійснено аналіз мовленнєвого впливу узуальних та модифікованих паремій на свідомість реципієнта.

Ключові слова: паремійні одиниці, функціональні особливості, прагматичне значення, індивідуально-авторська трансформація.

Климчук Г. П. Паремии как средство политического воздействия на адресата в публицистическом дискурсе Михаила Грушевского.

Статья посвящена изучению функциональных особенностей и коммуникативно-прагматического потенциала пословиц и поговорок в публицистическом наследии Михаила Грушевского. Выполнен анализ речевого воздействия узуальных и модифицированных паремий на сознание реципиента.

Ключевые слова: паремийные единицы, функциональные особенности, прагматическое значение, индивидуально-авторская трансформация.

Klymchuk G. P. Paremies as a means of political impact on an addressee in publicistic discourse of Mihayilo Grushevskyi

The article is devoted to functional features and communicative-pragmatic potential of proverbs and proverbial phrases in the publicistic inheritance of Mykhailo Hrushevsky. The analysis of communicative influence and modified paremies on the consciousness of receptionist is made in the article.

Key words: paremial units, functional peculiarities, pragmatical meaning, individual author's transformation.

Протягом останніх десятиліть у мовознавчих студіях значно посилюється інтерес до питання використання мови як засобу маніпуляції та політичного впливу на адресата. У сучасній лінгвістиці ця проблема набуває статусу однієї з найактуальніших. Саме тому об'єктом постійної уваги дослідників виступає публіцистика, яка є потужним джерелом формування колективної громадської думки.

У журналістських статтях органічно переплітаються власне інформативна, регулятивна та афективна функції. Проте досить часто домінуючою виступає саме регулятивна функція, покликана вплинути на свідомість реципієнта, переконати його в необхідності „правильних” з точки зору адресанта дій та оцінок.

Одним із найефективніших засобів мовленнєвого впливу на читача є лінгвоодиниці з яскраво вираженою експресивною оцінкою, або т.зв. експресеми. У публіцистичному дискурсі функцію експресем перш за все виконують фразеологізми, зокрема паремії, які несуть у собі інформа-

цію „не тільки про позначувані ними елементи дійсності, а й про пристосованість семантичного типу їх значень до виконання тієї чи іншої комунікативної ролі, ... а за рахунок прагматичного пласту семантики вони, як правило, свідчать про те чи інше ставлення до позначуваної дійсності того, хто їх використовує” [10, 20-21].

Прагматичний потенціал та когнітивні характеристики прислів'їв і приказок стали предметом численних лінгвістичних студій у сучасному російському мовознавстві [7; 8]. В україністиці діапазон розвідок, безпосередньо пов'язаних із загальною проблематикою цих усталених висловів теж досить об'ємний. Серед ґрунтовних праць, присвячених дослідженню паремій як комунікативних одиниць, варто відзначити дисертацію О.Дуденко, де здійснено аналіз номінативної та комунікативної природи українських прислів'їв і приказок [6]. Однак попри наявність чималої кількості наукових робіт в українському мовознавстві комунікативно-прагматичний аспект паремійних виразів усе ще не знаходить належного опрацювання, а особливості функціонування в політичному дискурсі та мовленнєвий вплив цих лінгвоодиниць на адресата взагалі залишаються поза увагою вчених. Тому мета пропонованої розвідки полягає в дослідженні функціонально-прагматичного потенціалу паремій у періодиці Михайла Грушевського, публіцистична діяльність якого була важливим засобом формування національної свідомості та суспільно-політичної думки на Україні в кінці XIX – початку XX століття.

Досягнення мети передбачає розв'язання низки завдань:

- виявити основні функції використання прислів'їв і приказок у політичному дискурсі;
- проаналізувати комунікативно-прагматичні особливості паремійних одиниць у структурі публіцистичних текстів Михайла Грушевського;
- описати прийоми оказіональної трансформації аналізованих народних висловів у суспільно-політичних статтях видатного діяча та визначити їх мовленнєвий вплив на реципієнта.

З-поміж різних стереотипів народно-розмовного джерела паремійні одиниці, що за своєю природою є стійкими, влучними та образними словесними формулами, особливо затребувані в тканині публіцистичних текстів. Вони акумулюють у собі багатовіковий досвід, життєву мудрість, звичаї й традиції того чи іншого народу та передаються з покоління в покоління як невід'ємний компонент духовної культури відповідної мовної спільноти. Народність, загальноживаність, авторитетність цих висловів забезпечує співпадання когнітивних баз учасників комунікації й унеможливорює в процесі обміну інформацією хибне інтерпретування адресатом авторського повідомлення. Такі релевантні ознаки паремій дають підстави мовознавцям кваліфікувати їх як прецедентні висловлювання, які „зберігають у собі „мінімізовані” знання й уявлення тієї чи іншої мовної спільноти та формують її когнітивну базу” [8, 22-23]. Саме прецедентність виступає голов-

ним атрибутом прагматичної й функціональної продуктивності паремійних одиниць у канві журналістських публікацій.

Твердження про потужний комунікативно-прагматичний потенціал прислів'їв і приказок у сучасній лінгвістичній практиці є аксіоматичним. Так, відома дослідниця теорії мовленнєвого впливу А.Кисельова на підставі чітко вираженої (імпліцитно чи експліцитно) регуляційно-спонукальної орієнтації паремій пропонує диференціювати їх як спонукальні прагмеми. У запропонованій ученою прагмалінгвістичній класифікації мовних одиниць аналізованим висловам відводиться одне з центральних місць, позаяк „узагальнюючи життєвий досвід народу, вони містять рекомендації соціальної та індивідуальної поведінки в тих чи інших життєвих ситуаціях” [7, 108].

У публіцистичному доробку Михайла Грушевського прислів'я та приказки – важливий текстотворчий і соціально-оцінний компонент, а також дієвий засіб впливу на читача. Здебільшого вони мають народно-розмовне забарвлення й використовуються автором як засіб увиразнення стандартного інформативного тексту. Наприклад: *І громадянство се міцно трималося принципу „ліпше своє латане, як чуже хапане” і з усієї сили старалося підтримати свої видавництва ..., хоч як скромно або убого вони виглядали в порівнянні з тодішнім розцвітом офіційної й неофіційної російської культури* [3, 79]¹; *Так відганяють людей, охочих попрацювати для народу, а потім даремно пробують канцелярськими способами, через чиновників налагодити діло, яке потребує щирих робітників на місці, на селах – таких, щоб працювали б з любові до діла, до народу, „для Ісуса, а не для хліба куса”, як у нас говорять* [4, 248]. З наведених комунікативно-прагматичних ситуацій видно, що паремійні вирази значно поживляють, лаконізують і логізують розповідь адресанта, роблять її експресивною й переконливою.

Спостереження над мовним матеріалом доводить, що Михайло Грушевський послуговується прислів'ями та приказками, як правило, з метою підкреслення основної думки повідомлення. Стислі за складом і місткі за змістом вони унаочнюють шаблонну інформацію, допомагають підкріпити її афористичним народним виразом. Розміщуючи їх наприкінці абзацу (*Просимо пам'ятати, що кожне збільшення передплати ... піде не до кишень видавців, а на збільшення й поліпшення самих видань, і Україна буде мати часописи такі, які б стояли і змістом і обсягом на рівні з найліпшими чужими виданнями, тільки тоді, як сього захоче саме громадянство, сам передплатник. „Прибудь щастя, розум буде”* [4, 10]), окремого структурного підрозділу (*Але що ж, кон'юнктура нинішнього дня отверзла слухи для сього всього, і пустобрехи брешуть далі, чуючи, що сьогодні їх день і треба спішитися – „коваль клепле, поки тепле”* [3, 139]), або й усієї пу-

¹ Тут і далі правопис автора наближено до сучасних літературних норм зі збереженням усіх лексичних форм і мовно-стилістичних особливостей оригіналу.

блікації (*Бо що воно таки до того прийде, що жінкам буде у всім рівне право, то певно. Не тепер, то в четвер* [4, 252]), автор значно увиразнює нейтральний контекст, посилює його емоційність і тим самим забезпечує переконливе та образне узагальнення попереднього висловлювання.

Паремійні одиниці не тільки резюмують логічну аргументацію мовця, але й, поставлені на початок надфразної єдності, виступають своєрідними „зачинами”, змушуючи читача порівнювати відповідність наступного контексту з їх змістом. Наприклад: *„До булави треба голови”!* Коли суспільність наша бачить, що її провідники уважають можливим зробити з такої справи, як розбудова руського театру у Львові, альфу і омегу національної роботи, ... то та оплакана „розтіч” стає, може, якраз першим симптомом, що суспільність починає отямлюватися й орієнтуватися в ситуації [2, 269]; *На мертвого собаки не брешуть.* Видко, чується в українстві сила, рух, життя, коли страшаються ним чи сподіваються пострашити кого треба для одержання „знаків (мабуть, монетних), установлених за спасение погибающего в волнах” російського отечества [3, 44]. Як видно з контекстів, розміщені на початку висловлювання, народні вирази вносять у політичний дискурс яскраво виражену емоційну оцінність та експресивність, завдяки чому істотно привертають увагу адресата, зацікавлюють його до подальшого прочитання твору.

Ґрунтовний аналіз ілюстративного матеріалу засвідчує, що введення у мовну тканину статей Михайла Грушевського прислів'їв і приказок підпорядковується визначальній меті публіцистики, яка полягає в здійсненні впливу на читача та досягається завдяки реалізації пареміями в політичному дискурсі таких комунікативно-прагматичних завдань:

– формулювання прямої чи зумовленої закономірності перебігу певних суспільно-політичних подій, явищ соціального буття: *В нім (великім землеволодінні – Г.К.) можуть бути одиниці, неповинні в антинародній політиці, навіть симпатичні нам, але в великім вогні суспільних і національних переворотів з сухим деревом горить і мокре* [2, 367]; *Противно, всі дороги ведуть до Рима, по старому прислів'ю, і всяка робота в якій-небудь сфері ... дасть певний прибуток і в зрості тої загальної національної самосвідомості* [3, 8]; *Але й сим разом надії не справдилися, а вийшло більше на старе прислів'я: „Привикне за возом бігати, побіжить і за саннями”* [3, 273]; *Треба пам'ятати про те, що яка б ніч темна не була, а наступить ранок...*[4, 282];

– висловлення рекомендацій, порад, настанов, підказаних історичним досвідом, тим чи іншим фактом з народного життя. Прикметно, що публіцист, звертаючись до реципієнта, уникає паремій, семантична структура яких містить явно виражені експліцитні повчання. Більшість аналізованих висловів у творах Михайла Грушевського – це рекомендації імпліцитного характеру, що завуальовано спонукають читача до конкретних дій та вчинків. Наприклад: *Воно хоч і кажуть, що слово – то срібло, а мовчанка –*

*золото, однак це не завсіди буває правда. Недурно і так кажуть: **теля не реве – корова не чує**. Поки селяни самі про свої потреби не подбають, хто про них подумає?* [4, 397];

– вираження соціальної оцінки (як правило, негативної) та авторського ставлення до зображуваних подій: *Оскільки не являються вони (поради – Г.К.) продуктом простого лицемірства..., пояснюються вони прислів'ям: „Ситий голодного не розуміє”, а родяться наслідком байдужої рівнодушності й браку заінтересування справою* [2, 342]; *Се не наші земляки-українці, котрих, як то кажуть, можна і з хлібом їсти й на масло бити, – се поляки* [3, 11];

– створення стилістичного ефекту (підвищення загальної експресивності, емоційності, образності повідомлення тощо): *Вже давно апостоли патріотизму Менишков з Суворіним прицінювалися Привіслянський край продать німцям по четвертній за душу, як за добрих кріпацьких часів ... Не по четвертній, то хоч по десятиці. З паршивого козла хоч вовни кусок. Хіба мала й потім ще всякого інородця лишиться?* [3, 155]; *А від пруссаків тільки всього тої помочі, що туди йдуть люди з Галичини на заробітки – кривавицею „пруські марки” заробляють. Але брехуни брешуть; кажуть: брехати – не ціном махати* [4, 402].

Варто відзначити, що суспільно-політична спадщина Михайла Грушевського не обмежується лише узуальним відтворенням прислів'їв та приказок. Широкий діапазон мовленнєвого впливу на адресата в публікаціях автора мають структурно-семантичні модифікації усталених народних висловів, функціонально-прагматичне навантаження яких повноцінно й ефективно можна визначити тільки в межах контексту.

У мовознавчій літературі під трансформацією фразеологічних, зокрема й паремійних, зворотів прийнято вважати „видозміну структури стійких сполучень слів, яка спричиняє зрушення в їхній семантиці, унаслідок чого узуальна форма стійких словосполук протиставляється їхній оказіональній формі” [9, 6]. Процес сприйняття та усвідомлення невідповідності між творчо переосмисленим варіантом та його традиційним відповідником вимагає від реципієнта більшого зосередження уваги, фонових знань та „чуття” мови, однак подальше „розпізнавання” в оказіональному виразі звичного народного прислів'я чи приказки емоційно „компенсує” інтелектуальні потуги читача й значно підвищує експресивність авторського повідомлення. Залучення в структуру журналістських статей відповідних одиниць, як правило, спрямоване на привернення уваги адресата, стимулювання його до прочитання певної інформації, підсилення аргументації та створення різноманітних стилістичних ефектів.

Детальне дослідження мови публіцистики відомого суспільно-політичного діяча дає підстави виокремити такі різновиди модифікації й контекстуальної інтерпретації паремій як алюзія, редукція та поширення компонентного складу.

Основним прийомом структурно-семантичної трансформації прислів'їв і приказок у політичному дискурсі Михайла Грушевського є **натяк (алюзія)**. Суть відповідного різновиду полягає в тому, що самого „фразеологічного звороту як цілісної мовної одиниці тут, власне, вже немає, проте для правильного розуміння контексту і сприйняття його естетичних якостей необхідно знати і мати на увазі фразеологізм як такий, тобто у такому вигляді, у якому він уживається в мовній системі” [11, 143]. Інакше кажучи, тут ми маємо справу з одним, кількома або й усіма словами-прототипами традиційного народного вислову, що вводяться в текст за зразком вільного словосполучення та, виконуючи функцію своєрідного натяку, наштовхують реципієнта на сприйняття традиційного усталеного виразу. Для розпізнання й адекватного сприйняття алюзивно наявної в тексті паремії, як правило, необхідне залучення фонових відомостей і широкого контексту. Наприклад: *Тим часом все-таки, хоч в невідповідних обставинах вибрана, нинішня Дума наша несогірша, і не тільки кадети, а й люди з багатьох інших партій не мають великої охоти міняти нинішню синицю на будучого журавля* [2, 363]; *Коли суспільність вважає, що такі вироби, як „Історія” д. Аркаса, сповняє завдання популярної історії як не можна ліпше; коли праві депутати її хвалять, книгоноші плачуть, публіцисти благовісткують славу її й блаженні люди їм вірять – „освіченим кругам”, очевидно, зістається тихо сидіти. Сучасний український Сенька, значить, знайшов свою шапку й може штатувати в ній, скільки йому завгодно* [3, 90]. Наведені комунікативні ситуації підтверджують той факт, що алюзія на відомі читачеві прислів'я значно посилює авторську аргументацію та переконливість публіцистичного твору. Своєю незвичною формою натяк викликає підвищену реакцію реципієнта й допомагає адресанту досягти бажаного прагматичного ефекту.

Одним із різновидів контекстуального переосмислення паремійних одиниць у суспільно-політичних статтях Михайла Грушевського є **скорочення (редукція)** їх компонентного складу. У лінгвістиці під редукцією прийнято вважати „звуження рамок фразеологізму, усічення окремих його компонентів, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових з точки зору конкретного факту комунікації компонентів” [1, 130].

У творах публіциста прислів'я і приказки не часто піддаються редукції, проте, незважаючи на функціональне обмеження, вони істотно стимулюють емоційне сприйняття тексту, допомагають адресантові загострити та оживити народний вислів без зміни його значення й тим самим досягти бажаного ефекту. Наприклад: *Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою, як і царство Боже, обіцяне колись вірним християнам. Менше всього годиться для вступу до нього моральний чи політичний індивідуалізм, принцип „моя хата з краю...”* [5, 230]. Як видно з контексту, редукований варіант прислів'я *моя хата з краю, я нічого не*

знаю виконує функцію лаконізації, логізації та оцінки викладу повідомлення, у якому автор не приховує гіркої іронії й незадоволення національно байдужістю українців. Усічення народного виразу спонукає читачів до власних роздумів і висновків.

Суть прийому **поширення** складу паремійних одиниць полягає в уведенні до їх структури слів вільного вжитку, які конкретизують значення узуального усталеного вислову та наближають його до конкретної мовленнєвої ситуації. У публіцистичних творах Михайла Грушевського нами зафіксовано випадки інтерпозитивного розширення структури прислів'я чи приказки оказіональними компонентами, вибір яких зумовлений відповідним контекстом, як-от: *Все зісталося на місці, вся та убога зверхня декорація, котра має посвідчити „перед світом”, що і „ми люди”, і все у нас по-людськи – єсть у нас і органи щоденні (загальне число: один), і органи літературно-наукові (так само один)... – **всякої тварі бодай поштуці, коли не по парі, коли Господь Бог на більше не дозволяє ...** [3, 183]. Наведений приклад засвідчує, що поширювачі не тільки істотно уточнюють і конкретизують значення узуальної паремії, але й змушують читача взяти під сумнів узагальнені в ній життєві істини, відтак змінюють семантику цієї лінгвоодиниці та посилюють емоційно-експресивне навантаження висловлення.*

Отже, своєрідна манера індивідуально-авторського переосмислення та творчої модифікації прислів'їв і приказок робить публіцистику Михайла Грушевського могутнім засобом впливу та формування громадської думки.

Як свідчить аналіз ілюстративного матеріалу, у мовній тканині політичного дискурсу паремії відзначаються високою функціонально-прагматичною продуктивністю. Крім притаманних їм номінативної, аксіологічної та текстотворчої функцій, ці лінгвоодиниці виступають своєрідними активізаторами уваги реципієнта. Активне звернення Михайла Грушевського до прислів'їв і приказок, на наш погляд, продиктоване бажанням переконати читача, вплинути на його свідомість, аргументувати висловлену думку та підпорядковується загальним комунікативно-прагматичним завданням публіцистичного стилю.

Література

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
2. Грушевський М. С. Твори: У 50-и т. / [редкол.: Сохань П., Дашкевич Я., Гирич І. та ін.]; за ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1: Серія „Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – 592 с.
3. Грушевський М. С. Твори: У 50-и т. / [редкол.: Сохань П., Дашкевич Я., Гирич І. та ін.]; за ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2: Серія „Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – 704 с.

4. Грушевський М. С. Твори: У 50-и т. / [редкол.: Сохань П., Дашкевич Я., Гирич І. та ін.]; за ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 3: Серія „Суспільно-політичні твори (1907- березень 1917)”. – 792 с.
5. Грушевський М. С. Твори: У 50-и т. / [редкол.: Сохань П., Дашкевич Я., Гирич І. та ін.]; за ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 4. Кн. І: Серія „Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)”. – 432 с.
6. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Дуденко Олена Володимирівна. – Київ, 2002. – 24 с.
7. Киселева Л. А. Вопросы речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : Изд-во Ленинградского у-та, 1978. – 160 с.
8. Константинова А. А. Коммуникативно-прагматический потенциал пословиц и поговорок в современной англо-американской прессе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Константинова Анна Александровна. – М., 2007. – 24 с.
9. Кочукова Н. І. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Кочукова Наталія Іванівна. – Київ, 2004. – 19 с.
10. Телия В. Н. Типы языковых значений: связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1981. – 269 с.
11. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка: [учебное пособие для вузов]. – М. : Высшая школа, 1963. – 155 с.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

З. П. Бакум

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ В ГІМНАЗІЇ

Бакум З. П. Лінгвістичні засади навчання фонетики в гімназії.

У статті обґрунтовано лінгвістичні засади навчання фонетики в старшій школі, визначено ключові питання фонетичної системи, які необхідно конкретизувати у змісті мовної освіти в гімназіях, ліцеях, колегіумах, класах із поглибленим вивченням мови.

Ключові слова: фонетика, фонетична система, мовна освіта.

Бакум З. П. Лингвистические основы обучения фонетике в гимназии.

В статье обоснованы лингвистические основы обучения фонетике в старшей школе, определены ключевые вопросы фонетической системы, которые необходимо конкретизировать в содержании языкового образования в гимназиях, лицеях, коллегумах, классах с углубленным изучением языка.

Ключевые слова: фонетика, фонетическая система, языковое образование.

Bakum Z. P. Linguistic basics of teaching phonetics in gymnasium

The article investigates linguistic basics for teaching the course of the Ukrainian phonetics at the gymnasium as well as defines key points of its phonetic system which are to be highlighted in the contents of linguistic education on the specialized level of teaching.

Key words: phonetics, phonetic system, language education.

Зміст і принципи методики навчання української мови, рівень досконалості визначається передовсім станом розробки самого курсу мови. Лінгводидактика, на думку О. Текучова, „не може ні існувати, ні розвиватися безвідносно до мовознавства, до лінгвістичної науки в її сучасному стані”, спираючись на педагогічну теорію та психологію, вона „все більше і більше формується як наука не лише педагогічна, але певним чином і лінгвістична” [8, 27–28].

Дослідження лінгвістичних засад навчання фонетики в гімназії ґрунтується на узагальнених висновках науковців, у працях яких визначено положення про мову як особливу систему, її структуру, основні одиниці та способи поєднання цих одиниць у мовленні. Адже для засвоєння мови як певної системи учням необхідно навчитися передовсім співвідносити звукові одиниці мови (звуки) зі смисловими одиницями – морфемою, словом, словосполученням, реченням, що, у свою чергу, співвідносяться з реальністю та забезпечують формування мовленнєвих умінь і навичок, потрібних кожній людині.

Фонетичну систему мови досліджували, вирішували питання про основну її одиницю такі науковці, як: І. Бодуен де Куртене, О. Курило,

М. Наконечний, В. Перебийніс, Л. Прокопова, Ф. де Сосюр, Є. Тимченко, Н. Тоцька, Л. Щерба.

Мовознавці не оперують логічно вибудованою класифікацією лінгвістичних категорій, тому в низці праць поняття *фонетика* тлумачиться також по-різному. Пор.: 1. „Розділ мовознавства, присвячений вивченню звукового складу мови; вивчає умови і способи творення мовних звуків, їх акустичні, а також анатомо-фізіологічні властивості, різні зміни й чергування, взаємозв'язок і взаємозумовленість звукових змін, роль звуків у розрізнюванні значущих елементів мови” [5, 43]; 2. „Самостійний розділ мовознавства, який має визначений предмет дослідження – звуковий бік мови в усіх її проявах, тобто у ньому вивчається звукова система мови у зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни” [6, 16]. Як бачимо, дослідники сходяться на тому, що фонетика – розділ мовознавства, предметом вивчення якого є звукова будова мови в різноманітних її проявах.

У свою чергу звуковий аспект української літературної мови становить систему її звукових засобів, що у процесі комунікації зливаються в один суцільний мовленнєвий потік, який, залежно від змісту, членується послідовно на фрази, синтагми, фонетичні слова, склади і звуки [7, 17–18]. Відповідно до цього звукові одиниці фонетики поділяються на: *сегментні* (розташовані в лінійній послідовності; такими одиницями передовсім є *звуки*, що визначають матеріальний бік знакових одиниць будь-якого рівня мови: морфем, слів, словосполучень і т. ін.; сполучення звуків утворюють іншу сегментну одиницю – *склад*; більшими за обсягом одиницями цього рівня прийнято вважати *фонетичне слово, такт, синтагму, фонетичну фразу*) та *суперсегментні* (характеризують не окремі звуки чи склади, а фонетичні слова і фрази; нелінійні одиниці забезпечують звукову цілісність слова; до них відносять *наголос* та *інтонацію*).

У змісті мовної освіти в середніх навчальних закладах фонетика розглядається як „розділ мовознавчої науки, що описує і пояснює звукову систему мови, умови творення звуків, їх класифікацію, взаємовпливи, чергування і роль у мовленні” [3, 13]. Що ж до нашого витлумачення, то фонетика – це розділ мовознавства, що вивчає артикуляційні й акустичні особливості звуків мови, закономірності їх сполучуваності в мовленнєвому потоці, пов'язані з ними позиційні зміни, наголос, інтонацію, членування мовленнєвого потоку на відрізки. У гімназійному курсі навчання мови варто акцентувати на принциповій різниці фонетики порівняно з іншими лінгвістичними дисциплінами, а саме: фонетика вивчає одиниці, природа яких матеріальна. А з матеріального аспекту в мові, відображеному в мовленні, є звуки, які утворюють слова, речення, текст, за звуковими комплексами стоїть величезний світ значень лексичних, граматичних, стилістичних.

Результати лінгвістичних досліджень упродовж усього розвитку методичної думки є визначальними в теорії та практиці навчання фонетики. Ще в 1948 р. висловлено думку про те, що „з боку вчителів зросли запи-

ти на консультації, доповіді, семінари з питань наукової фонетики, а також із проблем методики шкільної фонетики на науковій основі” [11, 13]. На важливість ґрунтовно розроблених теоретичних засад навчання фонетики вказано і в дисертації А. Медушевського, поданій на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук „Викладання фонетики і граматики української мови у восьмирічній школі”. Згодом цю настанову підтримали науковці С. Дорошенко, О. Караман, М. Пентилюк, Г. Передрій, Н. Тоцька. Лише на чітко окреслених теоретичних засадах навчання фонетики уможливується розуміння мови як єдиної, внутрішньо погодженої цілісності; знайомство учнів із тим, як утворюються звуки мовним апаратом людини, які рухи органів мови вимагаються для утворення кожного звуку, як правильно членувати слово на склади і визначати в ньому наголос, членувати мовленнєвий потік на фонетичні слова, синтагми, фрази; пояснення явищ літературної вимови, їх зведення в єдину систему; встановлення поняття літературної вимови та ін. Без ознайомлення з фонетичною системою мови неможливе її теоретичне чи практичне вивчення. адже звуки – це матерія мови, поза якою не мислиться саме існування мови слів.

Фонетику як складову загальної структури мови, одну з її систем розглядає М. Пентилюк: „Таке розуміння дає можливість побудувати вивчення лексики граматики на фонетичній основі, здійснюючи цим самим принцип випереджувального навчання усного мовлення, і вивчати теоретичні відомості з фонетики не ізольовано, а як перший рівень цілісної структури рідної мови” [3, 89]. Саме з подібних міркувань важливим для лінгводидактики є положення мовознавчої науки про те, що фонетика тісно пов’язана з іншими розділами мовознавства (орфоепією: правила вимови звуків; лексикою: звук є будівельним матеріалом для слова, засобом вираження його значення; графікою: літери перебувають у безпосередньому зв’язку з одиницями, які утворюють фонологічну систему мови і визначають способи позначення звуків мовлення на письмі; морфемікою і словотвором: морфемі, словотворчі засоби утворюються звуками; орфографією: за фонетичним принципом, написання відповідає звуковому вираженню слова; морфологією: чергування звуків фонетичним засобом вираження низки граматичних значень; синтаксисом: інтонаційна організація речення, логічний і фразовий наголос виявляються лише в реченні як комунікативній одиниці; стилістикою: явища звукового оформлення прозового і віршованого мовлення, зокрема ритмічне членування, алітерація й асонанси, звуконаслідування, звукові форми тощо). Як видно, мовні одиниці мають вияв у звуковій формі, а відтак вивчення мови – граматичної будови і словникового складу – передбачає глибоке вивчення її фонетичної системи.

Нині мовознавцями чітко визначено й завдання фонетики (Ю. Карпенко, Н. Тоцька), які полягають в описі звукової системи мови, вияві та описі законів, які діють у мові, визначенні часткових та загальних закономірностей у фонетичних явищах, виявленні та описі ролі звуків у мові як

засобі спілкування, що і становить лінгвістичні основи навчання гімназійного курсу фонетики. Звуки визначають матеріальний аспект знакових одиниць будь-якого рівня мови: морфем, слів, словосполучень і об'єднують усі рівні, систему мови в єдине ціле. З огляду на зазначене, указуємо на важливість вивчення фонетичних одиниць і фонетичних закономірностей, що стосуються передовсім розгляду й опису звука в різноманітних аспектах. Через те що звук є результатом дії артикуляторних органів людини, цей аспект услід за розвідками мовознавства в гімназійному курсі також доцільно виокремити і зберегти назву *артикуляторний*, або *фізіологічний*; із тієї причини, що звук і будь-яке фонетичне явище має фізичну природу, створюється можливість описувати фонетичне явище як явище акустики, а такий аспект називати *акустичний*. Тому будь-які фонетичні явища розглядаємо і з акустичних, і з фізіологічних позицій. Що ж до аналізу звука в процесі обміну інформацією, тобто під час сприймання, розуміння й опису, виникає необхідність вивчати його у *функційному* аспекті.

Згідно з виділеними аспектами у вивченні звукового мовлення, акцентуємо, що фонетика в широкому розумінні має два розділи: *фонетику* (фонетичний аспект) і *фонологію* (фонологічний аспект). Відповідно, одиницею фонетики є *звук* мовлення, одиницею фонології – *фонема*. „Фонетика та фонологія – два якнайтісніше взаємопов'язані аспекти дослідження і практичного опису, зокрема з *лінгводидактичною* метою, одних і тих самих явищ – звукових одиниць, що становлять матеріальну основу мовної комунікації”, – зазначає Н. Тоцька [6, 16]. Фонетичний і фонологічний напрямки тісно поєднані, передбачають одне одного, не існують самостійно. Так, не можна охарактеризувати лінгвістичну функцію того чи того протиставлення звукових одиниць (протиставлення твердих і м'яких, глухих і дзвінких), не даючи артикуляційно-акустичної характеристики відповідних одиниць. З іншого боку, сам по собі фонетичний опис важливий не як самоціль, а як засіб для виявлення функційних характеристик звукових одиниць, для опису фонологічної системи.

Проблему реалізації фонологічного підходу в навчанні фонетики в 90-х роках минулого століття порушує Г. Передрій: „Учні мають передовсім одержати чітке уявлення про роль звуків як мовних одиниць, які служать для утворення, розрізнення і розпізнавання одиниць вищого рівня” [4, 12]. Однак подібні пропозиції, на жаль, залишалися тільки декларацією, що чекали негайного впровадження в освітній процес. Нині з упевненістю можна стверджувати про введення функційного аспекту до гімназійного курсу української мови, що вивчає власне лінгвістичну характеристику звуків, а саме те, яку функцію виконують вони в процесі комунікації як знаки для утворення і розмежування слів.

Відтак необхідно підтримати позицію учених (С. Дорошенко, С. Караман, О. Караман, А. Медушевський, Г. Передрій), які упродовж трива-

лого часу пропагують ідею введення до шкільного курсу фонетики такого поняття, як фонема. Зауважимо, що в науковому обігу лінгводидакти послуговувалися цим терміном здавна, однак його практично не залучали до шкільних програм і підручників з української мови.

На важливість розуміння учнями фонемі ще в 50-х роках минулого століття вказує відомий російський методист І. Устрицький: „З погляду соціального нас цікавлять не всі фактично вимовлювані звуки, а лише ті основні, соціально оброблені, які відіграють у мові смислорозрізнявальну роль, так звані фонемі” [11, 31]. Згодом цю думку продовжує А. Медушевський. Автор хоча й науково не обґрунтовує доцільність уведення в теорію та практику навчання мови названого терміна, однак займає чітку позицію і наголошує на тому, що в учнів має бути сформоване поняття про фонему. У подальшому ідею введення фонемі до шкільного курсу мови порушує й О. Караман: „У процесі спілкування людина розпізнає не окремих звук, а тип звука, одиницю мовної системи, яка здатна розрізняти слова та їх форму – фонему”, це означає, що „терміном звук у шкільній практиці позначаються два різні поняття: 1) найменша одиниця мови – поняття про звук з погляду його смислової ролі (фонемі); 2) одиниця мовлення – фізичне явище, що являє собою елемент мовленнєвого потоку, який твориться органами мовлення і сприймається органами слуху” [2, 23].

Автори низки методичних указівок для вчителів також оперують поняттям „фонема”, однак не відмежовують його від терміна „звук”, на що вказує такий запис: „звук (фонема)...”. М. Доленко, І. Дацюк у посібнику „Вивчення української мови в 4 класі” зауважують, що фонемі видозмінюються і виступають у вигляді варіантів – конкретних звуків за певних конкретних умов. Тут же подано визначення: „Звуки, за допомогою яких розрізняються слова та їх форми, називаються фонемами”. Таке ототожнення є неприйнятним з наукової позиції, оскільки, як зазначалося вище, звук – акустичний та артикуляційно-фізіологічний елемент мовлення; фонема – абстрактна, функційна одиниця мови. Саме тому їх не можна ставити на один рівень, щоправда, будучи різними елементами звукової системи, вони перебувають у певній єдності одне з одним: фонемі реалізуються у звуках. Проте це не означає, що кількість фонем вказує на існування такого ж числа звуків, а виділення того чи того звука свідчить про наявність у мовленні відповідної фонемі.

Отже, розуміння учнями фонемі сприяє результативному впровадженню в навчання української мови ідей фонологічного підходу до ролі звуків у мовленнєвій діяльності, націлює зусилля вчителів на ефективне пояснення функцій звуків мови.

Учені-методисти спираються на основні положення лінгвістичної науки й у проблемах складу як найменшої цілісної вимовної одиниці – об'єкта теоретичних і прикладних досліджень у загальній фонетиці та фонетиці окремих мов. Питання, пов'язані з теорією складу, з особливостями

його будови, складоподілом і виділенням найтиповіших моделей складів, із дослідженням артикуляційно-акустичної природи складу були і є предметом пильної уваги багатьох відомих лінгвістів: Р. Аванесова, І. Бодуена де Куртене, Л. Бондарко, Л. Зіндера, Н. Светозарової, Л. Щерби. Різні аспекти вивчення складу репрезентовано в численних працях українських мовознавців: А. Багмут, О. Бас-Кононенко, В. Брахнова, М. Жовтобрюха, Л. Прокопової, Н. Тоцької.

У лінгвістиці виокремлено два напрями до визначення складу. За **фонетичного** підходу загальною ознакою, що об'єднує голосний і розташований навколо нього приголосні в один склад, уважається певна фонетична властивість; за **фонологічного** – голосний і приголосні об'єднуються у склад завдяки наявним у мові правилам сполучуваності фонем. Функційне значення складу різноманітне. Фонетичний склад є формою організації звуків у слові, фонологічний склад – формою організації фонем [5, 342].

Таким чином, доцільно досліджувати сполучуваність фонем як у межах значущих одиниць (слово або морфема), так і в межах складу, а межі складу варто визначати на основі фонетичних критеріїв, тобто вивчати фонетичну природу складу. У гімназійному курсі фонетики розглядаємо позиції, у яких відстоюється думка про те, що складоподіл відбувається частіше всього не на основі правил сполучуваності фонем в односкладних словах (лише в односкладних словах межі складу виражені чітко), а на ґрунті різноманітних фонетичних правил.

Аналіз наукових проблем, пов'язаний із просодичними характеристиками мовлення, обґрунтуванням певних ознак в артикуляційному, акустичному та перцептивному аспектах, розгляд їх функціонування в мовленні складають низку питань, що орієнтують процес навчання української мови в сучасній школі на інтенсивний мовленнєвий розвиток учнів, формування і розвиток здатності дотримуватися в процесі спілкування всіх стилістичних, функційно-стильових, комунікативних і етичних норм.

Наголос та інтонація належать, як вище вже зазначалося, до нелінійних фонетичних одиниць, що не мають власних матеріальних засобів вираження, не існують ізольовано, не можуть вимовлятися окремо і виділятися зі складу лінійних одиниць, іншими словами, вони „в потоці мовлення не становлять окремої ланки, а накладаються на вже наявні сегменти” [1, 8].

Хоча інтонація мовлення ще й досі лишається однією з найменш досліджених напрямків методики мови, все ж необхідно відзначити, що окресленій проблемі присвячено чимало праць видатних психологів, лінгвістів (А. Багмут, Л. Бондарко, Л. Близниченко, Є. Бризгунова, Н. Жинкін, Л. Куліш, М. Панов, А. Реформатський, Н. Тоцька), які великою мірою можуть слугувати розвиткові вітчизняної методичної думки.

Важливі експериментально-фонетичні дослідження проводилися у відділі експериментальної фонетики Інституту української мови (Інститут мовознавства ім. О. Потебні – авт. З. Бакум). Вони скеровувалися насампе-

ред на визначення інтонаційних особливостей комунікативних типів і видів речень різновидів думки, встановлення складної взаємодії тональних, динамічних і темпоральних компонентів інтонаційної організації змісту висловлення. При цьому робилися спроби вичленувати з інтонації специфіку передачі емоційно-вольового стану мовця (А. Багмут, Л. Близниченко, І. Борисюк та ін.). Проводилася робота щодо встановлення експериментально-фонетичним шляхом особливостей складоподілу в сучасній українській мові (В. Брахнов), інтонаційних особливостей вставності (Н. Плющ) та сполучникових (А. Грищенко).

Окрім того, інтонація оформлює різноманітні синтаксичні конструкції і типи речень, за допомогою інтонації мовлення членується на інтонаційно-смыслові відрізки – синтагми; нарешті, інтонація бере участь у вираженні думок, почуттів, волевиявлень людини; словесний наголос є обов'язковою ознакою слова.

Отже, є всі підстави вважати фонетику основою гімназійного курсу мови. З'ясовуючи з учнями граматичне або лексичне значення слів, необхідно йти від їх фонетичної (звукової) структури, оскільки фонетична форма слова за своєю природою первинна. Без усвідомленого засвоєння фонетики неможливе вивчення інших розділів науки про мову. Важливо сформулювати вміння в учнів бачити, у яких звукових відношеннях опиняються слова, що об'єднуються у словосполучення та речення. Знання з фонетики конче потрібні для засвоєння особливостей усного мовлення, законів писемного мовлення, орфоєпії – норм літературної вимови, зокрема правильної вимови звуків та їх сполучень у мовленнєвому потоці, тобто у словах, фразах, для усвідомлення виражальних можливостей інтонації, а також її компонентів.

Література

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: [навч. посібн.] / Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Друженець М. Л. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
2. Караман О. В. Формування в учнів орфографічних умінь і навичок у процесі вивчення фонетики: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Караман Ольга Володимирівна. – К., 1994. – 191 с.
3. Методика вивчення української мови в школі: [посібник для вчителів] / Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. – К.: Радянська школа, 1987. – 246 с.
4. Передрій Г.Р. Особливості вивчення за новим підручником фонетики, орфоєпії, графіки, орфографії / Г. Р. Передрій // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 11. – С. 10–16.
5. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 436 с.
6. Сучасна українська літературна мова: [підручник] / за заг. ред. А. П. Грищенка. – [3-тє вид. доповн.]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
7. Сучасна українська літературна мова: [підручник] / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.

8. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе: [учебник для студ. педагогических ин-тов] / А. В. Текучев. – [2-е изд. перераб. и доп]. – М. : Просвещение, 1970. – 606 с.
9. Тихоша В. І. Рідна мова: [підручник для 10 класу гімназій, ліцеїв та шк. з поглибл. вивч. укр. мови] / Тихоша В. І., Плющ М. Я., Караман С. О. – К. : Освіта, 2004. – 352 с.
10. Українська мова: [підручник для 10-11 класів шкіл з українською та російською мовами навчання] / Біляєв О. М., Симоненкова Л. М., Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т. – [7-ме вид., перероб. і доп.] – К. : Освіта, 2004. – 240 с.
11. Устрицкий И. В. Изучение основ фонетики в средней школе / И. В. Устрицкий / под. ред. М. И. Матусевич. – Л. : Учпедгиз, 1948. – 136 с.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Н. М. Малюга

УРОКИ ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В 6–7 КЛАСАХ: ПОСИЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ

Малюга Н. М. Уроки загальнолінгвістичної тематики в 6–7 класах: посилення інформаційної складової.

Статтю присвячено проблемі застосування мовознавчих досліджень у практиці проведення вступних уроків з української мови. Ознайомлення вчителя-словесника з результатами етно-, соціолінгвістичних та власне мовознавчих досліджень посилить інформаційну складову вступних уроків з української мови, що сприятиме підвищенню пізнавальної активності учнів.

Ключові слова: мова, уроки загальнолінгвістичної тематики, результати мовознавчих досліджень, інформаційна складова.

Малюга Н. Н. Уроки общелингвистической тематики в 6-7 классах: усиление информационной составляющей.

Статья посвящена проблеме внедрения лингвистических исследований в практику проведения вступительных уроков украинского языка. Ознакомление учителя-словесника с результатами этно-, социолингвистических и собственно языковедческих исследований усилит информационную составляющую вступительных уроков украинского языка, что способствует повышению познавательной активности учащихся.

Ключевые слова: язык, уроки общелингвистической тематики, результаты языковедческих исследований, информационная составляющая.

Malyuga N. M. Lessons on general linguistic subjects in grades 6-7: intensifying the informational forming component.

The paper is devoted to the problem of applying linguistic studies in the practice of giving introductory lessons of Ukrainian. Teacher's examination of results of ethno-, sociolinguistica and linguistic research itself will intensify informational forming component of introductory lessons of Ukrainian and that will be conducive to increase of pupils' learning activity.

Key words: language, lessons on general linguistic subjects, results of linguistic research, informational forming component.

Ефективна методика викладання української мови може створюватися й удосконалюватися лише за умови постійного й усебічного врахування досягнень науки про мову. Шкільна програма з української мови містить вступні теми, які вимагають від учителя глибокої теоретичної підготовки: питання про роль мови в житті суспільства, про мову як історично змінне явище, про місце української мови серед інших мов світу. Серйозні теоретичні знання про мову потрібні вчителю не тільки для кваліфікованого викладу вказаних тем, але й для успішного вирішення нагальних завдань навчання української мови відповідно до вимог чинної програми, яка передбачає ознайомлення учнів зі значним обсягом теоретичних відомостей. Теоретичний і практичний рівень викладання української мови залежить від умілого використання вчителем-словесником методів і прийомів, вироблених мовознавством.

До висвітлення важливих мовознавчих питань шкільного курсу української мови звертаємося не вперше. Свого часу ми обґрунтовували необхідність застосування результатів мовознавчих досліджень у курсі української мови в середній школі, окреслювали шляхи подолання хибної практики проведення вступних уроків загальнолінгвістичної тематики [1; 2]. Мета цієї статті – через ознайомлення вчителя-словесника з результатами етно-, соціолінгвістичних та власне мовознавчих досліджень посилити інформаційну складову вступних уроків з української мови в 6-8 класах, що сприятиме підвищенню пізнавальної активності учнів.

Відомий данський лінгвіст Отто Есперсен пропонував навчати мови лише через мовлення, точніше, через текст: тим, хто опановує мову, не давати завчасно ні уявлень про будову, ні правил граматики, а досягати того, щоб вони самі, читаючи тексти, виявляли її структуру. У той же час виправданим є інший підхід, за якого учнів спочатку ознайомлюють з основними правилами граматики, домагаються їх засвоєння, а вже потім пропонують сконструювати граматично правильний текст. Питання «Чому ми вчимо – мови чи мовленню?» – далеко не риторичне; за умови різних відповідей на нього будуть обрані абсолютно різні підходи до методики навчання рідної та іноземних мов.

Так, мовною змістовою лінією Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови 5-12 класи в 6 класі передбачено тему «Краса і багатство української мови». Згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учень повинен знати засоби милозвучності української мови; знаходити їх у тексті; уміти використовувати у власному мовленні [4, 47].

В аспекті реалізації соціокультурної змістової лінії задля дослідження сфери відношень «Я і українська мова та література» рекомендовано для опрацювання тексти з тем «Краса і багатство рідної мови», «Історія виживання рідної мови», «Вічне життя українського слова»; для побудови власних висловлювань учнів запропоновано тему «Чистіше від сльози вона хай буде».

Сучасним чинним підручникам з української мови бракує інформації для допитливих, а також конкретних цифр. Учні мусять знати факти, які зміцнюють національну гідність, дозволяють пишатися своїм походженням, підносять цілеспрямовано понищений, поруйнований престиж української мови, культури. Як свідчать дані Єврокомісії, нині майже 2 мільйони мешканців країн ЄС володіють українською мовою; це не набагато менше, ніж знавців російської – однієї з шести світових мов.

За результатами конкурсу краси мов, що відбувся в Парижі 1934 року, українська мова за фонетичну розкіш, лексичне та фразеологічне багатство, синтаксичну гнучкість, потужні словотвірні можливості дістала загальне визнання – услід за французькою та перською.

Об'єктивні експериментально-психолінгвістичні дослідження, зокрема й за відомою шкалою Осгуда, різних європейських мов засвідчили, що за милозвучністю українська мова поступається лише італійській. Тому, мабуть, не випадково, що відома естрадна група «Депеш Мод» із Великобританії перезаписала одну з пісень свого нового альбому для популярної комп'ютерної гри «Сімз» мовою, утвореною синтезуванням лінгвістичного матеріалу української та тугалогу – однієї з мов, які побутують на Філіппінських островах. Герої електронної забавки також розмовляють цією вигаданою мовою.

У поезії та публіцистиці рідну для людини мову часто називають материнською. Від того, якої саме мови навчає мати дитину, і від її власної обізнаності з цією мовою залежатиме великою мірою загальне мовне обличчя народу. Це розуміли вже в найдавніші часи. В.Л. Федоренко наводить приклад жорстокого, але показового історичного факту: коли бретонці під тиском германців відійшли від Британії до французької Бретоні, вони знайшли там нащадків аланів; прибульці осіли, і щоб аланські жінки «не псували» мови, вони повідрізали їм усім язика. Така була «мовна політика» й боротьба за те, щоб усі підкорені говорили кельтською мовою [5, 110].

І науковці, і політики давно усвідомили вагу рідної мови для становлення особистості, стійкості нації, консолідації суспільства, зміцнення державності. З'явилася потреба офіційно закріпити дату відзначення Дня рідної мови. І в жовтні 1999 року на тридцятій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 21 лютого визначено Міжнародним днем рідної мови. Історія цього свята сягає своїм корінням драматичних подій. Саме 21 лютого 1952 року в азійській країні Бангладеш було жорстоко розстріляно демонстрацію захисників бенгальської мови, які вимагали для мови банго статусу державної. Нині в багатьох країнах світу на високому державному рівні відзначають цей день.

Художники слова обстоюють багатоманіття мов. Так, Расул Гамзатов у зв'язку з тим висловився до болю щемко: «Для мене мови народів – як зірки на небі. Я не хотів би, щоб усі зірки злилися в одну величезну зірку,

що займає півнеба. На те є сонце. Але хай сяють і зірки. Хай у кожної людини буде своя зірка».

За переписом 1926 року склад населення СРСР визначали представники 194 народів, а за переписом 1979 року – усього 101 етнічної групи. Отже, у Радянському Союзі зникло 93 народності разом зі своїми мовами. Це промовистий факт для оцінки успішності врегулювання мовних процесів.

Дослідник мовної політики, яку провадили різні режими на українських теренах в першій половині ХХ століття, Юрій Шевельов так визначав її специфіку за радянської доби: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. <...> радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [6, 173]. Проте українська вижила.

У сучасній Росії, як і в колишньому СРСР, триває процес вимирання мов малих народів. Під загрозою зникнення перебувають, зокрема, водська мова (кількадесят мовців у селах поблизу Санкт-Петербурга), іжорська (дві сотні мовців у тому самому регіоні), вепська (близько трьох тисяч носіїв у Карелії, на Вологодщині, під Санкт-Петербургом), нганасанська (біля 800 мовців на півострові Таймир), кетська (до 700 носіїв на узбережжі Єнісею), ітельменська та енецька (приблизно по 100 носіїв на Чукотці). На межі тисячоліть у Росії видано Червону книгу мов цієї країни, де описано нежиттєздатні мови переважно народів Півночі (таких 17), Сибіру й Далекого Сходу (таких 26). Наприклад, камасинську нині пам'ятає лише одна літня жінка; симська мова має кількох носіїв.

Підтримка потрібна кожній мові, навіть дуже успішній, із широким спектром функцій. Англійська мова є державною або офіційною в 47 країнах. Її знає чверть населення земної кулі (за кількістю носіїв друга в світі), однак, як свідчать дані бюро перепису населення США, кожний п'ятий американець говорить удома не англійською. За прогнозами вчених, у 2025 році в Сполучених Штатах більше половини жителів рідною мовою вважатиме іспанську. І проблема не в тому, що хтось засумнівався в престижності англійської (такого просто не може бути) чи назвав її мовою села (як у ситуації з українською), першопричини такого стану не в мові, вони значно глибші.

У 7 класі мовною змістовою лінією Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови 5-12 класи передбачено тему «Мова – скарбниця духовності народу». Згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учень повинен знати, яку роль відіграє

мова у збереженні духовних надбань народу; уміти аргументовано довести своє твердження з теми уроку [4, 69].

В аспекті реалізації соціокультурної змістової лінії задля дослідження сфери відношень «Я і українська мова та література» рекомендовано для опрацювання тексти з тем «Мова – скарбниця духовності народу», «Походження терміна “Україна”».

Щодо походження та дефініції назви *Русь* дослідники не мають одностайної думки. Існує кілька версій. Згідно з норманською теорією, що зародилася у XVIII ст. у Німеччині й авторами якої є історики Г. Байєр та Г. Міллер, *русам* йменували племена норманів (варягів), вони започаткували державу слов'ян, саме від них пішла назва *Руська земля*. Українські історики загалом дотримуються антинорманських поглядів, хоч і не заперечують значний внесок варязьких князів та дружин у формування державного ладу Київської Русі.

Є інші пояснення походження оніма *Русь*. Так, мотиваційною базою могли послужити:

- руси – слов'янські племена, які жили в середній течії Дніпра;
- Рус – давнє слов'янське божество;
- Руса – у праслов'янській мові «річка» (звідси й назва «русло»).

Відповідно *Русь*, *Руська земля*, на думку українських учених, – це назва:

- території Київщини, Чернігівщини, Переяславщини (землі полян, сіверян, деревлян);

- земель, прилеглих до річок Рось, Росава, Роставиця, Роська та ін.;
- Київської держави, починаючи з IX ст.

Назва *Україна* (край, земля) означає територію, що була основою держави Київська Русь XI–XII ст. Уперше цей термін ужито в Київському літописі 1187 року на позначення Переяславської землі.

Олекса Пінчук та Петро Червяк у «Нарисах з етно- та соціолінгвістики» зауважують, що назви *Мала Русь* і *Велика Русь* виникли на церковно-му ґрунті й є кальками з грецької. Греки називали *Малою Грецією* метрополію, а *великою Грецією* – свої колоніальні володіння. Так само візантійські джерела називають *Малою Скіфією* власне причорноморську державу, а *Великою Скіфією* – усі землі та племена на північ – слов'янські, балтійські, фіно-угорські. Аналогічно вживалися й назви *Мала Вірменія* та *Велика Вірменія*.

1299 року, коли митрополит київський остаточно перебрався зі спустошеного татарами Києва до Москви, константинопольський патріарх задовольнив наполегливе прохання галицько-волинських князів про створення на їх землях окремої митрополії, назвавши її по-грецьки *Mikro Rosia* (тобто метропольна, корінна Русь).

І лише з приєднанням Східної України до Росії ця назва стала насаджуватися як назва краю та етносу. Аналогічне церковно-адміністративне походження назви *Великоросія* (колоніальні окраїни Русі, яка стала актив-

но вживатися московськими самодержавцями з 1589 року – після проголошення Москви «третім Римом», з акцентом, звичайно, на прямому значенні *велико* (тим паче, що грецької в Москві майже ніхто не знав). Тривалий час у Європі продовжували використовувати назви *Московія*, *московини* (*московити*), так що Петру I та Катерині II доводилося навіть видавати укази про запровадження назви Росія [3, 64-65].

Сама назва національності *русский* у формі прикметника, а не іменника (*чий?*, а не *хто?*) досить промовиста: тут зафіксована не етнічна належність, а феодально-державна залежність.

Почуття національної зверхності (шовінізм) як типова риса росіян знайшло виразний вияв у їхній мові: *русская идея*, *великий русский народ*, *великий русский язык*, *богоизбранная нация*, *русская мисия* (*мисия России*), *особая русская открытость*, *всемирная отзывчивость русских* і т.ін., з одного боку, та *чукча* (переносн., зневажл.), *китаеза*, *немчура*, *япошка*, *хохол*, *Хохляндия*, *нацмен*, *чучмек*, *чурка*, *черномазый*, *жид* і т.ін. – з іншого [3, 40].

Схильність росіян до жорстокості, насильства, твердої влади також відбивається в мові: *подавляющее большинство* (укр. *більшість*); *супруги* (запряжені в пару) – укр. *подружжя* (друг); *брак* (брать) – укр. *шлюб* (злюб); *образование* (формування «по образцу») – укр. *освіта* (світло). Як свідчить наведений ілюстративний матеріал, мова зумовлює межі і спосіб розуміння етносом власного світу, вона набуває сили в слові, у якому поєднується об'єктивно-предметна та суб'єктивна смислова співвіднесеність. Акт утілення думки в слові є засобом вираження людини в суспільстві.

Думка про нерозривний зв'язок історії суспільства з мовою в афористичній формі була висловлена Якобом Гріммом: «Існує більш живе свідчення про народи, ніж кістки, зброя і могили: це мова».

Видатний російський маляр Михайло Врубель на запитання про те, чи любить він російське село, відповідав: «Люблю, але без людей, бо вони страшенно лаються. Уявіть собі картину: довкола ліс, поле, річка – краса! А вуха тільки й чують, що “твою матір” та “твою матір”!»

Натомість російський письменник Максим Горький у своєму оповіданні «Ярмарок у Говтві» про українців писав так: «Усе робиться повільно, але ґрунтовно, вдумливо. Ядреної і крутої лайки росіян, від якої дух у грудях спирає й очі на лоба лізуть, не чути, – її замінюють влучний гумор, що щедро прикрашає балачку. Не чути й російського "тикання"!»

Турецький мандрівник Ельвія Челеві, що відвідав Україну 1657 року, визнавав величезне багатство й виражальні можливості української мови, але лайливих слів нарахував у ній лише чотири, а саме: «*чорт*», «*дідько*», «*свиня*» і «*собака*».

Як відомо, російське слово «материться» походить від слова «мать», оскільки воно найчастіше фігурує в лайці цього народу. В українців, у яких

культ жінки-матері є надто сильним, аби вживати її ймення в лайці, використання грубих, нецензурних висловлювань на чиюсь адресу називається «батькуванням». Етимологія слова ж «лайка» прозоро вказує на ставлення наших далеких пращурів до цього явища – людина, яка послуговується названою лексикою, уподібнюється до собаки, що гавкає (пор. рос. «лает»). А така характеристика цього явища, як «лаятися по-чорному», пов'язана з уживанням під час побудови лайливих конструкцій слова «чорт» і похідних від нього – саме це слово для давніх українців було найстрашнішою лайкою.

Одним із визначних віртуозів лайки варто визнати російського царя Петра I. За свідченням очевидців, коли рубали голови бунтівним кремлівським стрільцям, цар-лихослів лаявся такою вуличною лайкою, яку силою його гніву було «сплетено в легендарну нитку з 74 слів» [5, 182].

Декому лаври Петра I не дають спокою і нині. Мабуть, забувши, що мова – це скарбниця духовності народу, наші північні сусіди вирішили привселюдно позмагатися у брутальній лайці. Так, 2 березня 2004 року в Москві відбувся відкритий чемпіонат з мату. У ньому взяли участь російські письменники, які використовують у своїх творах ненормативну лексику. Свою «майстерність» уживання нецензурних виразів у художньому контексті доводили як знаменитості, так і маловідомі автори.

Лаятися можна не тільки словесними засобами, а й, наприклад, за допомогою музики. Як зауважує Валерій Федоренко, у середовищі музик, що грають у ресторанах, узвичаєно виконувати мотив «до-ре-мі-до-ре-до» в тих випадках, коли їм трапляються набридливі клієнти, які ледь не силоміць нав'язують свої замовлення оркестрові на виконання певних номерів. Мовою словесних засобів це перекладається як непристойне відсилення когось у відомому напрямку [5, 173-174].

За свідченням американських науковців, поточна інформація впливає на гени, оскільки ДНК може сприймати людське мовлення. Усі наші розмови з позиції фізики є акустичними хвилями, які вловлює орган слуху й передає до головного мозку – так відбувається усвідомлення почутого. Дотепер уважалося, що на цьому все й завершується, але виявилось, що мозок відправляє наше мовлення далі у вигляді електромагнітних коливань на «порожні» ділянки ДНК і поводить ця інформація по-різному: нейтральна довго не зберігається, а негативна спричинює тимчасові зміни в структурі намистинок, а отже, затримується на довше. Сварки, скандали – це, безперечно, джерело негативної інформації. Якщо вони повторюються постійно, структура «порожніх» ділянок увесь час перебуває у зміненому стані, і це позначається на спадковій частині. У результаті цих впливів імунітет послаблюється і на світ з'являються хворобливі діти.

Якщо матюкання в крові, то допоможе, мабуть, лише переливання. Однак не зайвим буде порівняти лайку з дірками в кишені, через які випадає успіх.

Найдавніший зі зразків письма, що зберігся до наших часів, папірус Пісса. На думку вчених, йому понад 6 тисяч років. Крім поважного віку,

наше зацікавлення викликає насамперед те, що на ньому написано. Папірус починається такими словами: «На жаль, світ тепер не той, що був раніше. Кожен хоче писати книжки, а діти не слухають батьків». Як бачимо, стародавній текст актуальний нині до банальності: світ змінюється, а проблеми залишаються ті ж самі.

І наостанок. Слово «школа» своїм корінням сягає грецького *scholē*, що спочатку означало „мати вільний час, витратити його марно; гаяти, зволікати”, потім „займатися чим-небудь на дозвіллі”, „проводити час за вченими бесідами”. Хотілося б, щоб для сучасного учня 12 років, проведені за шкільною лавою, не зяяли порожнечою, не були витрачені на пусто-порожню балаканину, а стали першими сходинками інтелектуального зростання, періодом учених (але ніяк не псевдовчених) бесід з ерудованим, усебічно обізнаним учителем.

Література

1. Малюга Н. М. Мовознавство в питаннях і відповідях для вчителя й учнів 5 класу / Н. М. Малюга // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: [зб. наук. праць] / [редкол.: Баранник Д. Х., Білоусенко П. І., Поповський А. М. та ін.; за ред. Ж. В. Колоїз. – Вип.1. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – С. 142–150.
2. Малюга Н. М. Мовознавство: упровадження результатів пізнання в практику сучасної школи / Н. М. Малюга // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг : КрДПУ, 2004. – С. 160–164.
3. Пінчук О. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Ф. Пінчук, П. І. Червяк. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – 152 с.
4. Українська мова 5-12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : [навчально-практичне видання]. – К. : Вид-во ВТФ «Перун», 2005. – 176 с.
5. Федоренко В. Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали / В. Л. Федоренко. – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – Вип.9 (34). – 320 с.
6. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Т. М. Мішеніна

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Мішеніна Т. М. Формування естетичного світогляду учнів на уроках української мови в контексті національної культури.

У статті розглянуто естетичне підґрунтя формування гармонійної особистості учня сучасної української школи. Автор доводить, що реалізація соціокультурної змістової лінії навчання української мови неможлива без урахування ряду чинників, зокрема

вироблення естетичних понять, створення умов, за яких відбувається інтеріоризація естетичної вимоги в самовимогу.

Ключові слова: соціокультурна змістова лінія навчання, естетичний смак, естетична емоція, естетичний світогляд, національна культура.

Мишенина Т. М. Формирование эстетического мировоззрения учащихся на уроках украинского языка в контексте национальной культуры.

В статье рассматривается эстетическая основа формирования гармоничной личности ученика современной украинской школы. Автор доказывает, что реализация социокультурной содержательной линии обучения украинскому языку невозможна без учёта ряда факторов, в частности выработки эстетических понятий, создания условий, при которых происходит интериоризация эстетического требования в самотребование.

Ключевые слова: социокультурная содержательная линия обучения, эстетический вкус, эстетическая эмоция, эстетическое мировоззрение, национальная культура.

Mishenina T.M. Forming of pupils' aesthetical world outlook at the lessons of Ukrainian language in the context of national culture.

The article discovers the aesthetic base in the formation of harmonious pupil's personality in modern Ukrainian school. The author proves that realization of sociocultural direction of Ukrainian language is impossible without due regard for some conditions, particularly conducting of aesthetic notions, creating conditions when interiorization of aesthetic demand into self-demand is realized.

Key words: sociocultural direction of teaching, aesthetical taste, aesthetical emotion, aesthetical world outlook, national culture.

Концепція гуманітарної освіти передбачає викладання дисциплін, курс яких спрямований на вивчення й усвідомлення місця і ролі людини в історії світової цивілізації, розвитку національної культури в контексті світової. Метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості з належним рівнем комунікативної компетенції [2, 36]. Досягненню мети освіти сприятиме, безумовно, реалізація соціокультурного принципу організації навчання, що передбачає вивчення мови на основі створеної українським народом оригінальної і яскравої культури, трансформацію учнем отриманих знань та власного життєвого досвіду в особистісно-неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство. Для цього спеціально добираються тексти, що знайомлять учнів з історією, мистецькими скарбами, духовною і матеріальною культурою народу і становлять певну цілісну систему; передбачають формування патріотичних, морально-етичних, екологічних та естетичних смаків [2, 39; 3, 77].

Місце естетичного в системі форм суспільної свідомості визначається шляхом співставлення аналізу не лише з практикою всього суспільства, з його матеріальною, виробничою діяльністю: безумовним є вплив виробничої практики на мистецтво, рівнозначним є і зворотній вплив мистецтва на виробничу практику.

Формування особистості, яка має активну життєву позицію і в якій відзначається гармонійне поєднання інтелектуальних й емоційно-чуттєвих сфер, можливе за умови навчання на уроках рідної мови та літератури, коли використовується розвиваючий потенціал слова, його виховний, сугестивний вплив на її духовний світ. У сучасній програмі з української мови особлива увага звертається на виховний потенціал слова. Проте реалізація міжпредметних зв'язків на рівні культурознавчої компетенції, мистецькознавчих категорій [1; 3; 4] не знайшла широкого відображення в практиці сучасної школи. Усе це і визначило вибір теми дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати умови формування мовної і мовленнєвої компетенції учнів шляхом вироблення в них понять про естетичні категорії, що є складовими загальної культури людини; навести технології, що сприяють підвищенню рівня культурознавчої грамотності учнів, уможлиблюють процес інтеріоризації естетичних категорій у самовимогу.

Реалізація мети передбачає розв'язання завдань: розкрити сутність поняття “естетика мистецтва”, “естетика внутрішнього світу людини”, подати їх змістовні характеристики у зв'язку із формуванням гармонійної особистості під час навчання мови і літератури (національної та світової); обґрунтувати методикку викладання мови з позиції функціонально-стилістичного й комунікативно-діяльнісного аспектів щодо формування культурознавчої грамотності учнів; запропонувати до використання завдання, якими можуть послуговуватися вчителі-практики під час організації навчання на уроках рідної мови й літератури.

Рівень мовної компетенції визначає спроможність учня доречно добирати мовні засоби відповідно до комунікативної мети; виявляти основні комунікативні ознаки досконалого мовлення (точність, логічність, правильність, виразність, образність, етичність, естетичність); сприймати чужі висловлювання, які також можуть стати підґрунтям для конструювання власних висловлювань; розуміти текст, відповідно до авторського задуму (чинником адекватного сприйняття тексту є попередній досвід читача, крізь призму якого сприймається художній текст). Необхідною передумовою розуміння тексту є сформовані вміння декодувати вербальну інформацію. Особливої уваги вимагає декодування художніх текстів. Навчання читання, аналізу й розуміння текстів є основою для формування всіх мовленнєвих умінь. Удосконалюючи вміння текстосприймання, учитель створює умови для формування текстотворчих умінь.

Сприйняття тексту, процес текстотворення неможливі без знання нормативності мови загалом, оскільки стилістичні норми завжди виникають на основі норм літературної мови, під якими розуміють систему, суспільно усвідомлених загальнообов'язкових правил уживання лексичних, граматичних, фонетичних, орфографічних і орфоепічних явищ. Досить плідною в цьому плані є ідея вивчати мову у функціонально-стилістичному та комунікативно-діяльнісному аспектах, давати учням знання і формувати в них

уміння й навички не тільки з граматики і правопису, але й зі стилістики. Вивчення української мови у функціонально-стилістичному аспекті підпорядковане принципу цілісного вивчення мови і мовлення – лексики, фонетики, граматики і стилістики. Цей принцип розкриває перед учителем широкі можливості для розвитку в учнів стилістичних умінь та навичок, глибшого всебічного вивчення української мови.

Розкриваючи перед учнями виражальні можливості мовних одиниць, учитель показує особливості їх функціонування, сферу використання, пропонує вправи, на яких школярі вчаться оцінювати варіанти мовних одиниць, їх емоційно-експресивне забарвлення, конструювати висловлення зі стилістичною метою, використовувати у власному мовленні різні мовні засоби.

Аналіз художнього твору в єдності змісту і форми, з'ясування особливостей мови й стилю автора, характеристика основних етапів розвитку української літературної мови сприяють збагаченню мовлення школярів. Робота над словом, у свою чергу, допомагає учням глибше проникнути в зміст твору, розвивати при цьому вміння і навички використання функціональних можливостей мовних одиниць у конкретних текстах.

Основними й найбільш доцільними прийомами роботи над виробленням умінь і навичок лінгвістичного аналізу тексту є такі: спостереження над використанням мовних одиниць у тексті художнього твору, це дає можливість формувати в учнів увагу до слова, осмислювати його виражальну цінність; стилістичний аналіз, що сприяє усвідомленню художньої функції слова, розумінню доцільності вибору письменником відповідних мовних одиниць, використання їх у тій ролі, яка зумовлюється конкретним текстом; використання елементів лінгвістичного коментаря, це дає можливість знайомити учнів із системністю різних мовних одиниць, залежністю їх від літературного та ідейно-естетичного рівнів тексту.

Мистецтво – вищий етап становлення художньої діяльності людини. Науковий (естетичний) аналіз твору містить такі етапи: логічна інтерпретація абстрактних ідеальних об'єктів, що означає знаходження їх місця в існуючій системі знань; співвідношення з матеріальною природною дійсністю. Образність художнього тексту є втіленням емоціонального осмислення пізнання світу митцем. Досконале відтворення картин і образів викликає естетичні почуття в читача. Уміння викликати естетичні почуття в читача є насамперед умінням авторам відчувати широкий діапазон кольорових, звукових і пластичних вражень, їх кодувати в мовних знаках, утілювати в них ідеї. Естетичне почуття – це фундамент естетичної свідомості людини. Естетична емоція є найвищим етапом розвитку людської чуттєвості і характеризується не тільки як реакція організму на зовнішні подразники, що відрізняються гармонією, досконалістю, цілісністю й упорядкованістю; вона є реакцією людини, що освоїла й освоює параметри об'єктивного світу й соціуму [5]. По суті естетична емоція є емоціональною реакцією, що

відображає рівень і характер духовного життя людини, взаємопов'язаний з уявленнями людей про бажане й прекрасне як тепер, так і в майбутньому.

Естетична пам'ять є також інформативною емоціональною пам'яттю, що в результаті трансформує людину, яка стає більш чутливою, сприйнятливою до естетико-впливових об'єктів і явищ. Через естетичні почуття для людини стають особистісно значущими й конкретні ідеї морального обов'язку, патріотизму, людяності, набувають змісту категорії етики й естетики.

Естетична свідомість – частина суспільної свідомості, історично найдавніша форма, що відображає багатство естетичного ставлення людини до світу і виражає її активне, дієве прагнення до гармонії, досконалості, краси, ідеалу прекрасного. Вищий вияв естетичного ставлення виявляється як прекрасне. Естетична свідомість має визначальні риси: емоціональність (без естетичних емоцій світ для людини не має особистісного смислу); естетична пам'ять (типи пам'яті – предметна, конкретна, художня пам'ять – неможливі без внутрішнього переживання; репродукуюча властивість естетичної пам'яті дозволяє автоматично відбирати те, що відповідає естетичним смакам індивіда); уява (продуктивна художня уява). Естетична свідомість спрямовує індивіда на створення цінностей, які відповідають уявленням про прекрасне.

Завдання вчителя-мовника – дати знання про систему зображально-виражальних засобів, які є знаковим матеріалом літературного твору як виду мистецтва; виробити вміння і навички декодування художнього образу, який є формою відображення дійсності мистецтвом, створюється у світлі ідеалів митця з допомогою його творчої фантазії; формувати в учнів естетичну свідомість, яка складається з естетичного сприйняття, переживання і відчуття, оцінки, естетичного ідеалу, поглядів і теорій, і характеризує зв'язок інтелектуальної й чуттєво-емоційної сфер гармонійної особистості. У контексті зазначеного естетична дійсність художньої творчості розкриватиметься через аналіз перцепційного категоріального поля метафоричних одиниць як з позиції їх структури й семантики, так і з позиції особливостей функціонування в художньому тексті. Яскравими прикладами з метою спостереження над семантико-граматичною організацією метафор є *голос (криниці, груші, електричок), кроки (крапель, мистецтва, щастя); струни (лісу, дощу, нервів), очі (неволі, вишень, лісу, Всесвіту, загадок, квітів), музика (згадок, ночей, беріз, мозаїк)* тощо: *Строкати ритми вулиць і юрби, Дахів похилих старовинні плечі. Над містом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі* (Л.Костенко).

У процесі формування навичок лінгвістичного аналізу тексту учнів естетика сприймання виявляється під час виконання таких завдань: виписати з тексту слова з прямим і переносним значенням, пояснити доцільність уживання слів з переносним значенням; визначити типи переносів у виділених епітетах, метафорах, метоніміях, синекдохах, порівняннях; порівняти словосполучення з прикметниками, з'ясувати значення прикметни-

ків, визначити роль епітетів у створенні образності тексту; подати відповідники словосполученням із прикметниками (словосполучення з прикметниками, епітетами, прикметниковими метафорами); визначити, на основі яких перенесень за схожістю виникли метафори в поетичній творчості письменника, скласти з поданими словосполученнями речення; виділити в тексті метафори, пояснити, у чому полягає їх оригінальність і доцільність; визначити перцепцію метафоричних одиниць.

Постійне й систематичне спілкування індивіда в процесі становлення його особистості сприяє народженню й розвитку стійких і константних естетичних відчуттів. Естетичний смак – регулятивний компонент естетичної свідомості, обумовлена здатність людини оцінювати предмети, процеси, явища з позиції їх естетичної значущості. Істинний, глибинний смисл естетичної свідомості полягає в тому, щоб забезпечити кожній людині досягнення внутрішньої гармонії між різнорідними аспектами її життя, зводити під один знаменник різні аспекти її сутності.

Естетичний смак розвивається разом із розвитком людини. Висловлювання “про смаки не сперечаються” переконує в необхідності досягати, домагатися виховними засобами формування такого смаку, який сприяє розвитку сутнісних творчих сил людини, правильно орієнтує її у світі природних, суспільних і художніх цінностей. Гносеологічне значення естетичного смаку розкривається в процесі художньої й естетичної творчості. Будь-який творчий процес є творенням нового або долучення до нового, до того, що співвідноситься з реальною дійсністю й об’єктивними законами розвитку. Формування художнього бачення, освоєння його специфічних еталонів – умова успішності творчої (художньої) діяльності людини. Творчість як опанування створеного може розглядатися в межах педагогіки, виховання людини, стимулювання її інтересу до знань, до культури.

Співтворчість читача дозволяє розуміти категорії естетичного й етичного, бачити їх взаємозв’язок. Естетичне в моральному зведено до зовнішнього вираження. Прекрасне – це найвищість у цілісному вияві позитивної моральної сутності соціального життя, закономірно породжуваної прогресивними тенденціями національного розвитку. Ідея добра тісно переплітається з ідеєю вищої краси. При оцінці того чи іншого явища беруть участь не лише абстрактні явища, але й чуттєво-образний його базис. Моральне й естетичне наближаються одне до одного за допомогою форм вияву моральної поведінки людини, а саме: почуттів, емоцій, переживань. Не оцінка робить предмети цінностями, а їх об’єктивна значущість дозволяє людям оцінювати їх якість.

Отже, категорія прекрасного відображає об’єктивно найвищі цілісні предмети і явища як загальнолюдські цінності, що викликають у людини почуття захоплення своєю досконалістю.

Мистецтво є унікальним механізмом культурної еволюції. При художньому сприйнятті вся життєдіяльність, відображена в мистецтві, “оживає”

навіть для людини, яка не має в особистому досвіді чогось подібного. Безперечно, роль мистецтва в становленні людини полягає в тому, що воно сприяє розвиткові творчих засад в індивіді, спонукає до осмислення свого буття, уможливорює інтеріоризацію моральних вимог у самовимогу. При цьому вчителю слід звернути увагу на вплив масової культури, рекреативно-розважальний характер її змістового сюжету. Разом з тим розповсюдженість твору не завжди свідчить про його високу художньо-естетичну цінність. Одночасно обізнаність із ним не завжди свідчить про висоту художньо-естетичного смаку й потреб слухачів. Чим багатшим у людини є зміст її життєвого досвіду, тим більше естетичної інформації вона здатна засвоїти з ідейно-емоційного змісту твору мистецтва. Таким чином, мистецьке є завжди естетично значущим, якщо вимагає глибокого декодування, спонукає до самовдосконалення, викресує людське в людині, ошляхетнюючи її.

Література

1. Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 10. – С. 60.
2. Рідна (українська мова): Програма для шкіл з українською мовою навчання: 5 клас 12-річної школи / Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Тихоша В. І. та ін. // Дивослово. – 2005. – №5. – С. 36–46.
3. Словник-довідник з української лінгводидактики: [навч. посібник] / за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
4. Эстетическое сознание и процесс его формирования / Ин-т философии АН СССР. – М. : Искусство, 1981. – 255 с.
5. Яковлев Е. Г. Эстетика: [Учебное пособие] / Е. Г. Яковлев. – М. : Гардарики, 2004. – 464 с.

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

О. А. Павлик

РОЗВИТОК ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Павлик О. А. Розвиток писемного мовлення школярів засобами інтерактивного навчання.

У статті розглянуто особливості процесу розвитку писемного мовлення як виду мовленнєвої діяльності, що потребує мотиваційного забезпечення, створення атмосфери інтелектуальної взаємодії шляхом застосування інтерактивних методів навчання. Автор обґрунтовує необхідність урахування кореляції між добором інтерактивних стратегій та етапністю роботи над писемним мовленням школярів.

Ключові слова: писемне мовлення, мотивація, інтерактивне навчання, інтерактивні стратегії.

Павлик Е. А. Развитие письменной речи учащихся средствами интерактивного обучения.

В статье рассматриваются особенности процесса развития письменной речи как вида речевой деятельности. Этот процесс требует мотивационного подкрепления, создания атмосферы интеллектуального взаимодействия путём применения интерактив-

них методів обучения. Автор обосновывает необходимость учёта корреляции между выбором интерактивных стратегий и поэтапностью работы над письменной речью учащихся.

Ключевые слова: письменная речь, мотивация, интерактивное обучение, интерактивные стратегии.

Pavlik O. A. The development of pupils' written speech by the means of interactive teaching.

The article presents the specialities of developing process of the written speech as a kind of speech activity. This process demands the motivating support, creating the atmosphere of intellectual interaction by using the interactive methods of teaching. The author motivates the need of correlating between selecting the interactive strategies and stages of work on the pupils' written speech.

Key words: written speech, motivation, interactive teaching, interactive strategies.

Реалізація завдань формування соціально активної і духовно багаті мовної особистості неможлива без оволодіння мовою як засобом спілкування, що передбачає насамперед набуття школярами комунікативної компетентності, тобто розвиток їх усного та писемного мовлення, рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності. Незважаючи на широкий спектр робіт, присвячених розвитку мовлення школярів, і посилену увагу до мовлення фахівців різних галузей науки, багато питань дотепер залишається недостатньо розробленими. Зокрема це стосується і проблеми формування писемного мовлення школярів у світлі вимог сучасного освітнього процесу.

Традиційно в методиці навчання мови під розвитком писемного мовлення розуміють процес формування в учнів умінь і навичок побудови писемного висловлювання, викладення думок у писемній формі. Таке розуміння поняття фактично ґрунтується на так званому ЗУНівському підході. Натомість актуальний нині компетентнісно орієнтований підхід до навчання передбачає формування в учнів різних груп компетентностей, складовими яких, за словами І.В. Родигіної, є «глибокі, систематичні, поліфункціональні знання; уміння і навички використання знань у стандартних і *нестандартних* ситуаціях; ціннісні установки та *мотивація* діяльності» [11, 23].

У зв'язку з розвитком комунікативної лінгвістики писемне мовлення стали розглядати ширше як особливу форму спілкування, що реалізується в конкретній ситуації з певною метою. У цьому разі писемне мовлення пов'язують із продуктивним *видом мовленнєвої діяльності* (письмом), матеріальною основою якого є графічна система мови.

Згідно з психолінгвістичними дослідженнями, мовленнєвий процес відбувається послідовно мотиву, який породжує певну думку, до оформлення самої думки в зовнішньому мовленні, відтак перед науковцями постала проблема мотиваційного забезпечення текстотворчої діяльності школярів. Недостатність мотивації, як свідчать проведені спостереження за навчальним процесом та власний педагогічний досвід, негативно позначається на якості створюваних школярами писемних висловлювань.

Мотив мовлення виникає у школярів за наявності сильних емоцій, яскравих вражень, потреб, інтересу, певних установок. Тому під час розвитку писемного мовлення школярів необхідно створювати в учнів специфічні для цієї діяльності мотиви.

Проблемі мотивації навчально-мовленнєвої діяльності присвячено низку досліджень. Так, С.В. Гапонова серед факторів мотиваційного забезпечення процесу навчання мови визначає цікавий навчальний матеріал, “*привабливі прийоми роботи*” з ним, “*усвідомлення учнями власних успіхів*” (позитивна оцінка вчителя, застосування доступних завдань, опор), “*сприятливий психологічний клімат* на уроці” [1, 56]. О.С. Пелішенко, досліджуючи процес оволодіння іноземним писемним мовленням в контексті комунікативного підходу в середній школі, уважає, що його (процес) необхідно максимально наблизити до *реальних умов спілкування*. Це досягається, за словами дослідника, насамперед, завдяки наявності в мовця нової, невідомої адресату інформації, його зацікавленості в предметі письма, належної вмотивованості через “*ігри* чи *ситуації* реального спілкування... (написання коротких оповідань, казок, віршів, статей у газету, ведення щоденника)”, завдяки *знанням реальної адресата* висловлювання, достатньому володінню засобами реалізації мовлення і, нарешті, вчасному отриманню результату своєї діяльності як “*зміни взаємин між партнерами*, учасниками акту комунікації, викликаного продуктом мовленнєвого спілкування” [8, 98]. Дослідники психологічного аспекту формування писемного мовлення В.Я. Ляудіс і І.П. Негуре вважають, що найкращим мотивом розвитку писемного мовлення учнів виступає словесна *творчість*, тобто “створення власних оригінальних казок та історій” [6, 66].

Підкреслені вище умови мотиваційного забезпечення текстотворчої діяльності наводять на думку про необхідність застосування в процесі розвитку писемного мовлення школярів сучасних технологій, які повною мірою забезпечують реалізацію компетентнісного підходу до навчання, можливостей для самоосвітньої діяльності школярів. Адже всі сучасні освітні технології мають спільні ознаки: спрямованість на розвиток особистості, самостійність навчання школярів, оптимальна організація навчального матеріалу, умотивованість, диференціація, комунікативність, різноманітність форм діяльності, контрольованість результатів навчання.

Підставою для застосування в процесі розвитку писемного мовлення школярів технологій, орієнтованих на взаємодію, може бути обґрунтований у психології синергичний ефект, або ефект « $2+2=5$ ». За визначенням В.Я. Ляудіс та І.П. Негуре, синергичний ефект – «додаткова психічна енергія, яка вивільняється в ході і в результаті взаємодії членів групи [6, 6]. Автори монографії стверджують, що за такого ефекту можна досягти не тільки значних результатів навчання, а й забезпечити соціалізацію учнів, психологічну сумісність, розвиток соціального інтелекту, що є важливими характеристиками комунікативно компетентної особистості.

Як свідчить аналіз наукової літератури, на взаємодію орієнтовано більшість сучасних освітніх технологій, зокрема групові, проектні, діалогові, ігрові, колективного способу навчання, співпраці, кооперативного навчання, колективних творчих справ, співробітництва тощо. В основу названих технологій покладено *інтерактивну модель навчання*, що, на відміну від пасивної та активної, передбачає постійну, активну взаємодію *всіх* учасників навчального процесу.

Інтерактивне навчання (від англ. *inter* –взаємний, *act* – діяти), за визначенням О.І. Пометун, — це «спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має за мету створення *комфортних умов* навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність» [10, 9]. Підґрунтям інтерактивного навчання є міжособистісне спілкування (парне, групове, фронтальне), співпраця учителя і учнів, що є рівноправними суб'єктами навчання. Тому таке навчання виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою і сприяє створенню атмосфери *співробітництва*, взаємодії, *формуванню комунікативної компетенції*.

Інтерактивне навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем на основі аналізу відповідної навчальної ситуації. Під час такого навчання учні вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати обґрунтовані рішення. При цьому до роботи залучаються *всі* учні, що працюють групами в спеціально облаштованому класі з підготовленими заздалегідь вчителем матеріалами, з додержанням процедури і регламенту, в атмосфері довіри і взаємоповаги.

Ідея інтерактивного навчання, що виникла в країнах далекого зарубіжжя, поступово акумулюється і на теренах пострадянських країн. Пропагована в Україні О.І. Пометун інтерактивна модель організації навчальної діяльності поволі запроваджується під час вивчення різних дисциплін у всіх ланках освіти [10]. Як свідчить аналіз лінгводидактичної літератури [2; 4; 5; 7; 9; 12; 13], досвід застосування інтерактивних методів навчання на уроках української мови поки що обмежено аспектними уроками. Проте певні розвідки методистів указують на можливість використання інтерактивної моделі навчання під час розвитку мовлення школярів. Наприклад, Л. Варзацька та Л. Кратасюк стверджують, що інтерактивні методи доцільно застосовувати «на різних етапах процесу взаємопов'язаного навчання мови й мовлення», зокрема під час подорожей до «джерел живого слова» [5, 3], і пропонують на уроках практикувати уявне засідання гуртків «Юні поети», «Прозаїки», «Етнографи», «Фольклористи», «Лінгвісти», «Редактори», «Журналісти» тощо. Перспективною вважаємо також ідею використання інтерактивних методів навчання («Асоціативний куш», «Очікування», групова діяльність) під час роботи над складанням казки на основі власного досвіду в 4 класі [3, 125-130].

На нашу думку, використання *інтерактивних методів навчання*, тобто таких, що спрямовані на підвищення комунікативної активності між учасниками навчального процесу та їхньої взаємодії, з метою розвитку писемного мовлення школярів є доцільним здебільшого на аспектичних уроках (у межах розосередженої підготовки до написання твору), уроках навчального переказу, навчального твору, аналізу тексту (підготовки до контрольного твору). При цьому їх добір необхідно підпорядковувати етапам роботи над писемним висловлюванням: сприймання та аналіз текстового матеріалу, його репродукування й створення власного тексту (орієнтування в умовах, ситуації; думання над темою, основною думкою твору; планування роботи; добір та систематизація матеріалу, реалізація задуму; редагування тощо).

Для підвищення ефективності використовуваних методів навчання вважаємо за доцільне розвести в часі процеси генерування ідей (породження задуму) і вираження думки (її втілення в тексті). На *першому* етапі (генерування ідей) можна застосувати такі *інтерактивні методи*:

- «Мікрофон», «Коло ідей», що передбачають вільне накопичення великої кількості ідей з певної теми (наприклад, «Як я розумію назву твору...»);

- «Метод прогнозування» або «Метод передбачення» (наприклад, за назвою, початком спрогнозувати зміст тексту);

- «Ґрунування» або «Асоціативний куш», що полягає у встановленні асоціативних зв'язків між окремими поняттями, ключовими для написання твору, і передбачає побудову тексту на основі словесних асоціацій;

- «Два – чотири - всі разом», «Ротаційні (змінні) трійки» (обговорення ідей щодо розкриття теми й основної думки твору в малих групах із постійним та змінним складом учасників) тощо.

На *другому* етапі (вираження думки в зовнішньому мовленні) можна застосовувати такі *інтерактивні методи*:

- Ділові та рольові ігри, що передбачають відтворення поведінки і роботи конкретних працівників за фахом, зокрема «Коректори», «Редактори» тощо;

- «Карусель» (за поданим початком поступове доповнення тексту учасниками групи);

- «Робота в парах» (обговорення та редагування створеного тексту);

- «Джигсоу» або «Мозаїка» (відповідно до завдання створення фрагментів тексту в групах та фронтальне об'єднання їх у цілісний текст).

Безумовно, представлені інтерактивні методи розвитку писемного мовлення доцільно застосовувати з навчальною метою. Натомість контрольне писемне текстотворення передбачає індивідуальну, самостійну роботу учнів, що в принципі унеможлиблює застосування інтерактивного навчання.

Таким чином, процес розвитку писемного мовлення школярів як виду мовленнєвої діяльності вимагає, по-перше, забезпечення належної мотивації, по-друге, створення атмосфери інтелектуальної взаємодії, співробітни-

цтва та співтворчості шляхом застосування інтерактивних методів навчання. При цьому необхідно враховувати кореляцію між добром інтерактивних стратегій та етапністю роботи над писемним мовленням школярів.

Література

1. Гапонова С. В. Характерні риси уроку іноземної мови / С. В. Гапонова // Методика викладання іноземних мов : [науково-методичний збірник]. – К. : Ленвіт, 1996. – Вип. 25. – С. 53–57.
2. Інноваційні технології навчання української мови і літератури / [укладач: О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 204 с.
3. Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / [упорядн.: Стебна О. В., Сошенко А. О.] – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 176 с.
4. Інтерактивні технології на уроках української словесності / [укладач: Р. Оришин]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 160 с.
5. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: Розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь // Дивослово. – 2004. – № 10. – С. 2–18.
6. Ляудис В. Я. Психологические основы формирования письменной речи у младших школьников / Ляудис В. Я., Негурэ И. П. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 150 с.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
8. Пелішенко О. С. Навчання письма в контексті комунікативного підходу в середній школі / О. С. Пелішенко // Методика викладання іноземних мов: [науково-методичний збірник]. – К. : Ленвіт, 1996. – Вип. 25. – С. 96–99.
9. Пентилюк М. І. Сучасний урок української мови / Пентилюк М. І., Окуневич Г. – Х. : Вид. група «Основа», 2007. – 176 с.
10. Пометун О. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання: [науково-методичний посібник] / Пометун О., Пироженко Л. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
11. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / І. В. Родигіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 112 с.
12. Семчук Д. Творчо-дослідницькі та інтерактивні технології навчання на уроках української словесності. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 144 с.
13. Щербина В.І. Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури / Щербина В. І. , Волкова О. В. , Романенко О. В. – Х. : Вид. група «Основа» 2005. – 96 с.

Л. С. Цоуфал

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ТЕКСТОЦЕНТРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ

Цоуфал Л. С. Реалізація принципу текстоцентризму в процесі формування комунікативних умінь і навичок учнів.

Статтю присвячено проблемі формування комунікативних умінь і навичок учнів на основі тексту. Автор обґрунтовує необхідність реалізації принципу текстоцентризму в процесі навчання української мови, розкриває дидактичні можливості тексту для розвитку мовлення школярів, характеризує аналіз тексту як ефективний прийом формування умінь і навичок спілкування.

Ключові слова: комунікативно-діяльнісний підхід, текстоцентричний принцип, текст, комунікативні уміння й навички.

Цоуфал Л. С. Реализация принципа текстоцентризма в процессе формирования коммуникативных умений и навыков учащихся.

Статья посвящена проблеме формирования коммуникативных умений и навыков учащихся на основе текста. Автор обосновывает необходимость реализации принципа текстоцентризма в процессе обучения украинскому языку, раскрывает дидактические возможности текста для развития речи школьников, характеризует анализ текста как эффективный приём формирования умений и навыков общения.

Ключевые слова: коммуникативно-деятельный подход, текстоцентрический принцип, текст, коммуникативные умения и навыки.

Tsoufal L. S. Realization of principle of textocentrism in the process of forming of communicative skills and habits.

The article is devoted to a problem of communicative skills and habits formation of the pupils on the basis of the text. The author proved the necessity of realization of textocentrism principle in the process of teaching of Ukrainian language, the didactical possibilities of text for developing the pupils' speech, the analysis of text as an effective way for forming skills and habits of speech is also characterized in the article.

Key words: communicative-functional way, textocentrism principle, text, communicative skills and habits.

Нові аспекти навчання рідної мови визначаються тими функціями, які виконує українська мова в сучасному суспільстві. Розробка нової стратегії освіти передбачає компетентісно зорієнтоване навчання, спрямоване на формування в учнів якостей, необхідних людині в будь-якій сфері діяльності, у будь-якій життєвій ситуації.

Одним із завдань реформування змісту мовної освіти є вироблення на основі державних стандартів системи знань про мову й мовлення, мовних і мовленнєвих умінь та навичок, досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до світу, переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його компетентностей.

Посилення уваги до мовленнєвого розвитку, до формування комунікативної компетенції учнів – суттєва особливість сучасного освітнього процесу. Мовленнєвий розвиток визначено і як мету, і як засіб навчання.

У сучасній лінгводидактиці обстоюється думка, згідно з якою показником високого рівня мовної освіти, крім орфографічно-пунктуаційної грамотності, є вміння спілкуватися, використовуючи відповідно до потреб комунікації фонетичне, лексичне багатство, різноманітні синтаксичні конструкції, стилістичні можливості рідної мови. Тому одним із головних завдань навчання мови є формування у школярів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях під час сприймання, відтворення і створення висловлювань з дотриманням українського мовленнєвого етикету.

Провідними в навчанні мови на сучасному етапі методисти (З. Бакум, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пен-тилюк, Г. Шелехова) визначають комунікативно-діяльнісний, особистісно зорієнтований, соціокультурний і компетентнісний підходи.

Підхід як напрям у навчанні характеризують ті чи ті принципи, що умовляють пріоритетні особливості навчального процесу, детермінують його зміст, уможливають доцільний вибір методів і прийомів навчання. У теорії та практиці навчання мовлення важливо реалізувати загальнодидактичні та лінгводидактичні (загальнометодичні і специфічні) принципи навчання. До загальнометодичних принципів науковці традиційно відносять: взаємозалежність мови і мислення, екстралінгвістичний, функційний, міжпредметного та внутрішньопредметного зв'язку, зв'язок навчання двох (кількох) мов, історичний, взаємозалежність усного і писемного мовлення.

З. Бакум запропонувала до загальнометодичних принципів додати текстоцентричний, який передбачає визнання тексту як найважливішої одиниці в навчанні рідної мови, може реалізовуватися в таких напрямках: текст є засобом пізнання мови як поліфункційного явища; текст виступає найважливішим засобом долучення до української культури; навчання мови здійснюється на основі тексту як одиниці мови, завдяки якій відбувається пізнання мовних явищ та засобів, формується система мовних понять; текст виступає як мовленнєвий витвір, результат використання системи мови, оскільки на його засадах вивчають мову в дії, засвоюють закономірності функціонування мовних засобів у мовленні; текст – основний засіб оволодіння усною та писемною формами українського мовлення, оволодіння мовленнєвою діяльністю у всіх її видах (читання, говоріння, аудіювання, письмо), він є підґрунтям формування комунікативної компетенції; текст є засобом створення ситуацій, за допомогою яких здійснюється реальне спілкування [1, 142].

Упровадження сучасних підходів у навчанні можливе за умови використання текстової основи дидактичного матеріалу, оскільки текст є носієм

інформації, засобом пізнання довкілля, формування в учнів національно-мовної картини світу.

Комунікативно-діяльнісний підхід у навчанні мови полягає в такій організації навчання, коли засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної діяльності з метою оволодіння комунікативними вміннями і навичками, забезпечує підготовку учнів до ефективної взаємодії в різних сферах суспільного життя.

Комунікативні вміння і навички формуються під час роботи над зв'язним мовленням на основі аналізу текстів-зразків та конструювання власних висловлювань в усній і писемній формі. На текстах-зразках учитель може продемонструвати зміст і структуру спілкування, ознайомити учнів з мовними і позамовними засобами.

До комунікативних умінь, якими повинні оволодіти учні, віднесено:

- уміння правильно визначати тему висловлювання і чітко дотримуватися її меж;

- будувати висловлювання відповідно до мети, основної думки та адресата мовлення;

- використовувати найбільш вагомні факти і докази для розкриття теми і основної думки висловлювання;

- будувати висловлювання логічно і послідовно (встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами та явищами, робити необхідні узагальнення й висновки);

- вибирати тип і стиль мовлення залежно від мети і ситуації спілкування;

- використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру висловлювання;

- удосконалювати висловлювання (коректувати усне й редагувати писемне) [4, 37].

Комунікативно-діяльнісний підхід потребує розгляду лінгвістичної теорії як інструмента для практичного оволодіння мовою, передбачає цілеспрямовану організацію навчання школярів усім видам мовленнєвої діяльності, створення на уроці таких умов, які б спонукали учнів спілкуватися, висловлювати свої думки, доводити власні переконання, впливати на співрозмовників [6, 71].

Робота над формуванням комунікативних умінь і навичок, якою б простою чи складною вона не була, у своїй основі є роботою над змістом тексту, його логічною структурою і мовним оформленням. Уміння переказувати готовий текст є початковим етапом роботи над змістом висловлювання. Підготовка власних висловлювань супроводжується роботою над планом, структурою та їхнім мовним оформленням. У процесі роботи над текстом передбачається, що він буде використовуватися, з одного боку, як носій певної суспільно і особистісно значущої інформації, як засіб виховного впливу вчителя на учнів; а з іншого – як об'єкт виявлення в ньому лі-

нговістичних явищ і фактів та організації спостереження над ними, щоб школярі оволоділи не лише змістовою стороною мовленнєвої діяльності, а й мали системні знання, які стосуються її формальної сторони. Саме на рівні тексту відбувається з'ясування семантики слова, його понятійних зв'язків, усвідомлення синтаксичної диференціації, моделювання зв'язного висловлювання. Т. Донченко зазначає, що вивчення мови на текстовій основі вносить в уроки мови необхідний емоційний компонент, дає змогу показати мовні засоби в системі з іншими в живому мовленні, поєднати вивчення мовних одиниць з розв'язанням комунікативних завдань.

Для методики навчання рідної мови актуальною є проблема співробітництва вчителя й учнів у навчанні, що визначає суб'єктами навчального процесу і того, хто навчає, і того, хто навчається. Педагогіка співробітництва передбачає обов'язкову активність педагога й учнів. У навчальному діалозі максимально реалізується взаємодія в системі «вчитель – учні – учень». Така взаємодія забезпечує не тільки розвиток пізнавальної активності та творчого потенціалу кожного учня, а й підвищення рівня професійної майстерності вчителя як організатора навчального діалогу.

Участь у навчальному діалозі вимагає від учителя й учнів орієнтації: 1) у ситуації спілкування на етапі формулювання мети і завдань навчання, їхньої мотивації та послідовному виконанні в спільній навчальній діяльності; 2) у ситуації спілкування на основі предметного змісту і методики навчання з використанням цікавого, пізнавального матеріалу, додаткової літератури, нових технологій навчання [2, 6].

Розв'язати названі завдання можливо, якщо засадничим принципом опанування мови є робота з текстом.

Текст можна назвати навчальним, якщо він відповідає науково-методичним вимогам, що забезпечують: 1) мотиваційну готовність учня (спрямованість на вирішення певної комунікативної задачі, наявність позиції мовця, виразність, емоційне забарвлення, зверненість); 2) смислову структуру й адекватність розуміння тексту (зв'язність, цілісність, логічність, інформативність); 3) індивідуалізоване сприйняття тексту (урахування вікових інтересів учнів на основі інформативності, урахування рівня розвитку учнів); 4) безпосереднє удосконалення мовленнєвих навичок на основі тексту (невеликий обсяг тексту, відсутність незасвоєного мовленнєвого матеріалу, трансформація нового матеріалу на основі вивченого раніше, уведення мовленнєвого матеріалу в систему різноманітних зв'язків, повторюваність матеріалу) [5, 189].

Такий текст допомагає учням засвоїти мовленнєвознавчу теорію не тільки як певні поняття і формулювання, але й уміння виконувати навчальні дії з цими поняттями, тобто сприяє розвитку мовлення учнів і формуванню в них навичок спілкування.

Як зазначає В. Мельничайко, використовувати на уроках тексти, як правило, мають бути бездоганними з погляду їх побудови, відзначатися ба-

гатством лексики, різноманітністю синтаксичних конструкцій, чіткістю і виразністю. Тільки в цьому випадку вони можуть служити зразком для наслідування [3, 120].

Робота з розвитку мовлення школярів забезпечує зв'язок мовної теорії з практичним її використанням під час опрацювання і самостійного створення текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення. Аналіз текстів під час проведення переказів різних видів і в процесі підготовки до написання творів передбачає такі етапи: визначити тему та основну думку тексту; виділити абзаци або мікротеми; визначити стиль і тип мовлення, структурні елементи тексту; з'ясувати мовні засоби (лексичні, граматичні, стилістичні), засоби зв'язку речень у тексті, які вживаються для забезпечення його змістової цілісності.

В основу формування комунікативних умінь та навичок покладено сукупність понять з лінгвістики тексту, стилістики і теорії мовленнєвої діяльності. Відомості про текст, його структуру, особливості, передбачені чинними програмами з рідної мови, забезпечують формування комунікативної компетенції учнів, умінь будувати усні й писемні висловлювання, спілкуватися в різних життєвих ситуаціях. Реалізація принципу текстоцентризму сприяє удосконаленню не тільки мовленнєвої, але й мисленнєвої діяльності школярів.

Література

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: [монографія] / З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Лобко-Лобановська Н. А. Робота з навчальним текстом на уроці: [посібник для вчителів російської мови та студентів-філологів педвузів] / Н. А. Лобко-Лобановська. – Х. : Видав. гр. «Основа», 2003. – 96 с.
3. Мельничайко В. Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі / В. Я. Мельничайко // Мовознавство і школа. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 22–123.
4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: [підручник для студентів-філологів] / за ред. М. І. Пентилюк – К. : Ленвіт, 2000. – 264 с.
5. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
6. Словник-довідник з української лінгводидактики: [навчальний посібник] / за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149с.
7. Шелехова Г. Особливості технології уроків з розвитку мовлення в 6 класі (за новою програмою) / Г. Шелехова // Українська мова і література в школі. – 2004. – №2. – С. 13–18.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арешенков Ю. О. – канд. філол. наук, професор кафедри української мови

Бакум З. П. – канд. пед. наук, доцент кафедри української мови

Білоконенко Л. А. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Бузько С. А. – аспірант кафедри української мови

Вавринюк Т. І. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Вербовий М. В. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Віняр Г. М. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Іншаков А. Є. – аспірант кафедри української мови

Кажан В. І. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Калініна Р. П. – канд. філол. наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури

Качайло К. А. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Клімчук Г. П. – аспірант кафедри української мови

Колоїз Ж. В. – докт. філол. наук, завідувач кафедри української мови

Майструк Т. С. – аспірант кафедри української мови

Малюга Н. М. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Мелкумова Т. В. – аспірант кафедри української мови

Мішеніна Т. М. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Остроушко О. А. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Павлик О. А. – канд. пед. наук, доцент кафедри української мови

Шарманова Н. М. – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови

Цоуфал Л. С. – ст. викл. кафедри української мови

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

**Рукописи не повертаються.
Редакційна рада залишає за собою право
редагувати і скорочувати текст.**

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

1. Формат А4, поля – 2см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал 1,5, абзац – 1,25 см.
3. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом.
4. Для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки.
5. Список літератури в алфавітному порядку оформлюється згідно з державним стандартом.

Матеріали, підписані авторами, не завжди відповідають поглядам редакційної колегії. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

До друку обов'язково додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, домашня адреса і контактний телефон).

**Адреса
для спілкування:
пр. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086
+38(0564) 71-42-47**

ISBN 978-966-2915-87-7

9 789662 915877

Наукове видання

Філологічні студії

Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

**Відповідальний редактор – Ж. В. Колоїз
Відповідальний секретар – Н. М. Малюга
Коректор – А. В. Пухова
Макет і верстка – Р. А. Козлов**

Підписано до друку 12.12.2008.

Формат 60x84/16. Ум. др. арк. – 8,1. Обл.-вид. арк. – 9,4.

Тираж – 150 прим.

Видавництво ПП «Видавничий дім»
Свідоцтво ДК № 515 від 03.07.2001.
вул. Тухачевського, 26, м. Кривий Ріг, 50063

Друкарня СПД Щербенок С. Г.
Свідоцтво ДП 126-р від 12.10.2004.
вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027